

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. ԳԱՐԵԳՆԻ Բ.

ՎԵՐԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՍԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

**DR. KAREN NAZARYAN
ARCHIMANDRITE ANDREAS YEZEKYAN**

INTRODUCTION TO DIACONIC WORK

WCC ARMENIA ROUND TABLE FOUNDATION
Etchmiadzin - 2023

ԴՐ. ԿԱՐԵՆ ՆԱԶԱՐՅԱՆ
Տ. ԱՆԴՐԵԱՍ ՎՐԴ. ԵԶԵԿՅԱՆ

ԴԻԱԿՈՆԻԿ
ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ
ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

ԵԽՀ ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՆ ԿԼՈՐ ՍԵՂԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

Էջմիածին - 2023

١٥٢

Հրատարակվում է Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի
(Աստվածաբանական համալսարան)
գիտական խորհրդի երաշխավորությամբ

Նազարյան Կ., Եզեկյան Տ. Անդրեաս վրդ.

Ն 152 Դիակոնիկ աշխատանքի ներածություն / Դր. Կարեն Նազարյան,
Տ. Անդրեաս վրդ. Եզեկյան; Խմբ.՝ Լուսինե Վարդանյան. – Վաղարշապատ,
Հայաստանյան Կոոր Սեղան, 2023. – 292 էջ:

Ջեռնարկը պատրաստվել է «Ռոդի սեռով պայմանավորված խտրական ընտրության և հարակից վնասակար գործելակերպերի կանխարգելումը Հարավային Կովկասում. աջակցություն տարածաշրջանային, ազգային և հարավ-հարավ նախաձեռնություններին» ծրագրի շրջանակում:

Ծրագիրն իրականացնում է ՄԱԿ-ի Բնակչության հիմնադրամը՝ ԵՀԽ հայաստանյան Կոր սեղան հիմնադրամի հետ համագործակցությամբ: Ծրագիրը ֆինանսավորվում է Եվրոպական միության և ՄԱԿ-ի Բնակչության հիմնադրամի կողմից:

Սույն ձեռնարկը պատրաստվել է Եվրոպական միության և ՄԱԿ-ի Բնակչության հիմնադրամի աջակցությամբ: Ձեռնարկի բովանդակության համար պատասխանատու է ԵՀԽ հայաստանյան Կոր սեղանի հիմնադրամը, և պարտադիր չէ, որ այն արտահայտի Եվրոպական միության և ՄԱԲՀ-ի տեսակետները:

ՀՏԴ 364:27

QJ 60.9+86.37

ISBN 978-9939-1-1622-8

© ԵՀԽ Հայաստանյան Կլոր Սեղան հիմնադրամ, 2023

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Արդի աշխարհում հասարակական ու սոցիալական հիմնահարցերն ավելի ու ավելի ահագնացող են դառնում: Ժողովրդավարության զարգացման ձեռքբերումները կարծես համաչափ չեն աշխարհում առկա հասարակական ամենատարբեր խնդիրներին լուծում տալու առումով: Ակնհայտ է, որ աշխարհում կա բավականաչափ սնունդ, մարդկանց սրտերում՝ պահանջվածից ավելի կարեկցանք ու պատրաստակամություն՝ օգնության ձեռք մեկնելու հասարակության տարբեր խոցելի խմբերին... Բայց աշխարհում 828 միլիոն մարդ դեռ սովի ամենօրյա վտանգի մեջ է, ամենուրեք առկա են զինված բախումների և պատերազմների հետևանքով բարոյական ու նյութական ծանր վիճակում հայտնված մարդկանց սովար խմբեր...

Այս բոլոր հիմնախնդիրներից անմասն չէ քրիստոնեական եկեղեցին, որն իր գոյության առաջին իսկ օրվանից իր առաքելության էական կողմը համարեց աղքատներին, որբերին ու այրիներին օգնելը: Աստվածաշնչյան պատգամին հավատարիմ՝ վաղ Եկեղեցում այս ընկալումն աստիճանաբար ձեռք բերեց համակարգված բնույթ. Եկեղեցու բազմաթիվ հայրեր և ուսուցիչներ իրենց քարոզներում ու երկերում պարբերաբար անդրադառնում էին այս նշանակալից թեմային՝ առավել կիրառական ու գործնական տեսք տալով դրան: Հայոց Եկեղեցին նույնպես, մասնավորապես Դ. դարից սկսած, մեծապես կարևորեց աղքատախնամության առաքելությունը: Մեր մատենագրության ամենատարբեր երկերով մեկ սփռված գաղափարները, հորդորներն ու խրատները, այս իմաստով, լավագույն պատկերացումն են տալիս տվյալ հարցի վերաբերյալ:

«Դիակոնիա» բառը, որն սկզբնապես մատնանշում էր եկեղեցուն կից աղքատախնամության կենտրոնը, ավելի ուշ շրջանում դարձավ

եկեղեցու այդ առաքելության ընդհանրական անվանումը: ԺԹ. դարից սկսած՝ այն աստիճանաբար դուրս եկավ գուտ եկեղեցական սահմաններից՝ ավելի ու ավելի լայն հասարակական ընդգրկում ստանալով: Այսօր արդեն *դիակոնիա* հասկացությունն իր մնայուն տեղն ունի քրիստոնեական արդի մտածողության մեջ: Դիակոնիան հատկապես կարևոր դերակատարություն ունի, այսպես կոչված, «հանրային աստվածաբանության» (public theology) ծիրից ներս, որտեղ առավել կարևորվում են քրիստոնեական հավատի ու հանրությանը հուզող հարցերի փոխհարաբերությունները և դրանցից ծագող մարտահրավերներին տրվող պատասխանները: Դժվար է այսօր պատկերացնել քրիստոնեական որևէ եկեղեցի կամ հարանվանություն, որն անմասն է հասարակական-հանրային հիմնահարցերից. տարբեր եկեղեցիների սոցիալական ուսմունքներն այսօր ներառված են աստվածաբանական բարձրագույն կրթական հաստատությունների ու կենտրոնների ուսումնասիրության օրակարգերում: Այնպիսի նորարարական հասկացություններ, ինչպիսիք են, օրինակ, *սոցիալական աստվածաբանությունը*, *քաղաքական աստվածաբանությունը*, *ազատագրման աստվածաբանությունը* և այլն, անմիջականորեն արտահայտում են եկեղեցու դիակոնիկ ծառայության այս կամ այն հայեցակետը:

Այս առումով ողջունելի է ԵՀԽ Հայաստանյան Կլոր սեղան հիմնադրամի ջանքերով հրատարակվող «Դիակոնիկ աշխատանքի ներածություն» գրքույկը, որը, ըստ էության, առաջին անդրադարձն է դիակոնիկ աշխատանքին Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու ավանդության լույսի ներքո: Գրքույկի հեղինակները (Տ. Անդրեաս վրդ. Եզեկյան՝ Գևորգյան հոգևոր ճեմարան-աստվածաբանական համալսարանի պատմական աստվածաբանության ամբիոնի վարիչ և դր. Կարեն Նազարյան՝ ԵՀԽ Հայաստանյան Կլոր սեղան հիմնադրամի տնօրեն) հանգամանալից ներածում են բոլոր կարևոր հարցերն ու առանձնահատկությունները, որոնք առանցքային են Եկեղեցու դիակոնիկ աշխատանքն արդի ժամանակաշրջանում ընկալելու համար: Կարևոր և

գովելի է տեսական-աստվածաբանական անդրադարձի կողքին տեսնել նաև դիակոնիկ աշխատանքի կիրառական-գործնական նշանակության մասին համակարգված ներկայացումը: Գրքույկն առավել շահեկան է աստվածաշնչյան համապատասխան տեղիների ընթերցմամբ, քրիստոնեական եկեղեցիների ու հարանվանությունների դիակոնիկ աշխատանքի փորձի և տեսական ու գործնական մասերի հաջողված համադրմամբ: Այն հետաքրքիր ու օգտակար ներածություն է բոլոր նրանց համար, ովքեր, մասնագիտական կամ ոչ մասնագիտական մղումներով, հետաքրքրված են արդի դարաշրջանում քրիստոնեական եկեղեցու սոցիալական-հասարակական աշխատանքի մասին համակարգված գիտելիքի ձեռքբերմամբ:

Լիահույս ենք, որ այս աշխատասիրությամբ հնարավոր կլինի առավել ընդլայնել Հայոց Եկեղեցու ծառայական կերպի, հանրային-հասարակական գործունեության վերաբերյալ տեսական և գործնական գիտելիքի հորիզոնը: Գրքույկը, ըստ էության, առաջին քայլն է շնորհակալ այդ աշխատանքի ուղղությամբ:

Տ. Շահե ծ. վրդ. Անանյան

*Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի միջնակեղեցական բաժնի տնօրեն,
Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի տեսուչ*

**ԴԻԱԿՈՆԻԿ
ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ
ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ**

ՑԱՆԿ

Երկու խոսք	5
------------------	---

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Դիակոնիայի սահմանումը և նպատակը	11
Դիակոնիայի խնդիրներն ու հեռանկարները ժամանակակից Հայաստանում	13

ՄԱՍ Ա.

1. ԴԻԱԿՈՆԻԱՅԻ ՍՈՒՐԲԳՐԱՅԻՆ ՀԱՅԵՑԱԿԵՏԵՐԸ	
1.1 Հին Կտակարան	16
ա) Ներածություն	16
բ) Խնամատարության ոլորտներ	19
գ) Կարիքավորներին օգնելու որոշ սոցիալական մեխանիզմներ	24
1.2. Նոր Կտակարան	
ա) Ամենամեծ պատվիրանը որպես դիակոնիայի հիմք	28
բ) Բարի սամարացու առակի դիակոնիկ նշանակությունը ..	34
գ) Վերջին դատաստանի պատկերը որպես դիակոնիայի հիմք	36
դ) Հիսուսի դիակոնիկ գործունեության որոշ դրվագներ	41
2. ԴԻԱԿՈՆԻԱՆ ՎԱՂ ԵԿԵՂԵՑՈՒՄ. 2-4-ՐԴ ԴԱՐԵՐ	
2.1. Ներածություն	48
2.2. Դիակոնիկ աշխատանքը 2-3-րդ դարերում	50
2.3. Դիակոնիկ աշխատանքը 4-րդ դարում	54
3. ԴԻԱԿՈՆԻԱ ԵՎ ԸՆՏԱՆԻՔ	58

ՄԱՍ Բ.

1. ԴԻԱԿՈՆԻԱՅԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԸՆԿԱԼՈՒՄԸ	
1.1. Կաթոլիկ եկեղեցու դիակոնիա. «Կարիտաս»	65

1.2. Բողոքական եկեղեցիների դիակոնիա. «Հաց աշխարհի համար»	67
1.3. Էկումենիկ դիակոնիա. Եկեղեցիների համաշխարհային խորհուրդ (ԵՀԽ), Եկեղեցիների համատեղ գործողություն (ԵՀԳ)	68
2. ԴԻԱԿՈՆԻԿ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐ	
2.1. Բարեգործական ծրագրեր.....	73
2.2. Չարագաման ծրագրեր	78
2.3. Ծրագրեր արտակարգ իրավիճակներում	79
3. ԾՐԱԳՐԱՑԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐ	
3.1. Կարիք, կարիքների մասնակցային գնահատում	80
3.2. Կարողությունների զարգացում	84
4. ԾՐԱԳՐԻ ՄՇԱԿՈՒՄ	
4.1. Ներքին և արտաքին գործոնների ազդեցության գնահատում. SWOT վերլուծություն	87
4.2. Աշխատանքի պլանավորում SMART չափանիշներով	91
4.3. Ծրագրի իրականացման համար անհրաժեշտ մարդկային և նյութական ռեսուրսների մասնակցային պլանավորում	94
5. ԾՐԱԳՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՈՒՄ ԵՎ ՎԵՐԱՀՍԿՈՒՄ	
5.1. Տրամաբանական աղյուսակ	96
5.2. Մշտադիտարկում և գնահատում	100
5.3. Ծրագրի ավարտ, հաշվետվություն	109
5.4. Նոր ծրագիր	110
6. ԸՆՏԱՆԻՔ	111
Համառոտագիր	112
SUMMARY	114
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	116
ՀԱՎԵԼՎԱԾ	
ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՒ ԱՂՔԱՏՆԵՐԻ ԽՆԱՄԱՏԱՐՈՒԹԵԱՆ	
ԳՈՐԾԸ (Գարեգին սարկաւազ Յովսէփեան).....	121

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Ղիակոնիայի սահմանումը և նպատակը

Եկեղեցու առաքելությունը եռաշերտ է՝ Ավետարանի հռչակում, պաշտամունք, հովվական խնամք և ղիակոնիա: Կարելի է նաև ձևակերպել այսպես՝ Եկեղեցու գործառնություններն են քարոզչությունը, ծեսը և սպասավորությունը [2, 3]:

Այս եռամիասնությունն է իրական Եկեղեցին, և որևէ մեկի բացակայությամբ այն չի կարող լիարժեք լինել: Սպասավորությունը կամ ղիակոնիան, որը Եկեղեցու էության և առաքելության անբաժանելի մասն է, այս ձեռնարկի հիմնական թեման է:

Պաշտոնապես և ոչ պաշտոնապես այդ գործունեությունը, որը ներառում էր աղքատների և կարիքավորների խնամքը, հնուց իրականացնում էին սարկավագները: Իսկ այդ ամենի հիմքում ծառայության գաղափարն էր: Որպես պատմական օրինակ նշենք, որ դեռևս Ժան Կալվինի ժամանակներում սարկավագները տնօրինում և սպասավորում էին հիվանդանոցներում:

Դառնալով ժամանակակից իրողությանը՝ կցանկանայինք նշել, որ սոցիալական ղիակոնիկ ծառայությունը հատկապես զարգացած է այն թեմերում ու ծխերում, որտեղ ծառայում են ժրաջան և աշխատասեր սպասավորներ: Որպես կանոն՝ նրանք գուցորդում են ակտիվ սոցիալական-քարեգործական նախաձեռնություններն ու քարոզչական ծառայությունը, ինչը նպաստում է նաև կուռ համայնքի ձևավորմանը: Նշենք, որ եկեղեցական քարեգործությունը, ի տարբերություն պետական սոցիալական

ծառայության, նաև հովվական խնամք է ծերերի, հիվանդների, անօթևանների և այլոց նկատմամբ:

Այս հակիրճ անդրադարձից հետո փորձենք ձևակերպել դիակոնիայի սահմանումը.

Դիակոնիան

ա) հունական ծագմամբ քրիստոնեական աստվածաբանական եզրույթ է, որը նշանակում է կոչ՝ օգնելու, աջակցելու աղքատներին և ճնշվածներին,

բ) Սուրբ Գրքի համաձայն՝ քրիստոնյաների իրականացրած գործնական պատասխանատու սպասավորությունն է, աշխատանքով պատասխանելն է մարդկանց կարիքներին:

Այժմ բերենք ժամանակակից աստվածաբաններից մեկի դիակոնիայի սահմանումը. «Քրիստոնյաների կողմից խոսքով և գործով մատուցված ավետարանական ծառայություն՝ ի պատասխան մարդկանց կարիքների» [7]:

Այս ձևակերպումը պարունակում է դիակոնիայի երեք բաղադրիչ.

ա) գործողություն, այսինքն՝ խոսքով և գործով ծառայությունների մատուցում,

բ) առաջնորդ ուժը քրիստոնեական հավատն է, որը դիակոնիան դիտարկում է որպես քրիստոնեական հետևորդության արտահայտություն,

գ) դիակոնիկ միջամտությունն արտացոլում է օբյեկտիվ իրականությունը և փորձում է կատարած աշխատանքով թեթևացնել մարդկային տառապանքն ու նպաստել արդարության, խաղաղության և մարդկային արժանապատվության հաստատմանը [7]:

Դիակոնիայի խնդիրներն ու հեռանկարները ժամանակակից Հայաստանում

Խորհրդային ժամանակաշրջանում Հայ Եկեղեցին ընդամենը գոյատևում էր. պետական բռնաճնշումների և արգելքների պատճառով դիակոնիկ սոցիալական սպասավորությունն աննշան էր: Երբ այդ դարաշրջանի ավարտին պատուհասեց 1988 թվականի ավերիչ երկրաշարժը, ամբողջ աշխարհի ուշադրությունը սևեռվեց մեր երկրի վրա. Հայաստան հասավ հսկայական մարդասիրական օգնություն: Եվ պարզվեց, որ աշխարհի շատ եկեղեցիներ այդ օգնության հասցեատիրոջ համարում էին Հայ Առաքելական Եկեղեցուն, որն իր ամբողջ ոչ մեծ կարողությամբ լծվեց մարդասիրական դիակոնիկ աշխատանքին:

Միայն Խորհրդային Միության փլուզումից և անկախության հռչակումից հետո Հայաստանում սկսեց զարգանալ ժամանակակից դիակոնիկ սպասավորությունը: Կազմակերպվեց Վազգենյան հոգևոր դպրանոցը, և ընդլայնվեց Գևորգյան հոգևոր ճեմարանը, որից հետո միայն հնարավորություն ստեղծվեց բազմապատկել ապագա հոգևորականների թիվը: Նաև բացվեցին բազմաթիվ բարեգործական ճաշարաններ, հիմնվեցին Հայորդյաց տներ, Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի աջակցությամբ ստեղծվեց Միջեկեղեցական բարեգործական Կյոր սեղան հիմնադրամը, որից հետո և՛ Էկումենիկ վարկային հիմնադրամը (ԷԿԼՕՖ):

Նշվածները, ինչպես նաև այլ աշխատանքներ հիմք դարձան դիակոնիկ սպասավորության ինստիտուցիոնալացման համար: Այս բոլորն արվում էր նաև խիստ անհրաժեշտությունից ելնելով՝ նկատի ունենալով նոր Հայաստանի ծանր սոցիալ-տնտեսական վիճակը, պատերազմի հետևանքները, պետական սոցիալական ծառայության կայացած չլինելը:

Աստիճանաբար, պետականաշինության գործընթացներին զուգահեռ՝ զարգանում էին սոցիալական ապահովության որոշ ճյուղեր, Հայաստանում իրենց աշխատանքներն էին սկսում միջազգային մարդասիրական կազմակերպությունները: Այս առումով անգնահատելի էին Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու ջանքերը՝ ծավալելու բազմաթիվ դիակոնիկ նախաձեռնություններ ամբողջ երկրի տարածքում, բոլոր թեմերում, ինչը լայն թափ ստացավ 1988 թվականից և շարունակվում է մինչ այսօր: Եթե փորձենք գնահատել այս աշխատանքը համեմատելով Հայաստանն Արևելյան Եվրոպայի և հետխորհրդային մի շարք երկրների հետ, կնկատենք, թե որքան առաջ ենք շատերից: Այստեղ, բացի Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցուց, իրենց մեծ ներդրումն ունեն Սփյուռքի և արտերկրի մի շարք նախաձեռնություններ՝ Զինիշյան հիշատակի հիմնադրամը, Հայ օգնության ֆոնդը, Վորլդ Վիժնը և այլն:

Հատկատես արժանի է հիշատակման Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի գլոբալ նախաձեռնությունը՝ վերստեղծելու Արևելյան Եվրոպայի և նախկին Խորհրդային Միության քրիստոնյա եկեղեցիների դիակոնիկ ծառայության համակարգերը: Հայաստանում, Ռուսաստանում, Ուկրաինայում, Բելոռուսում, Վրաստանում, Մոլդովայում, ինչպես նաև Ռումինիայում, Բուլղարիայում, նախկին Հարավսլավիայի հանրապետություններում, Չեխիայում, Սլովակիայում, Ալբանիայում, Հունգարիայում կազմակերպվեցին էկումենիկ դիակոնիկ ծրագրերի իրականացման կենտրոններ, որոնք սկզբնական շրջանում ապահովեցին անհրաժեշտ գիտելիքներ և կազմակերպչական կարողություններ՝ եկեղեցիների դիակոնիկ ծառայությունն արդիականացնելու և հզորացնելու նպատակով:

Փորձենք նկարագրել այն աշխատանքների շրջանակը, ինչով այսօր զբաղված են դիակոնիկ կազմակերպությունները, մասնավորապես՝ Հայաստանում: Անհրաժեշտ է նշել, որ ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ վերոնշյալ երկրներում Եկեղեցու դիակոնիկ աշխատանքը բազմակողմանի է և չի կենտրոնանում միայն բարեգործության դասական պատկերացումների վրա: Այսինքն՝ Եկեղեցու, թեմի կամ նույնիսկ համայնքի ու ծխի գործառույթյունները չեն կարող սևեռված լինել աշխատանքի մեկ ոլորտի վրա, լինել նեղ մասնագիտացված, օրինակ՝ միայն հագուստ կամ սնունդ հայթայթելու և բաշխելու վրա: Ինչո՞ւ դա հնարավոր չէ: Որովհետև, մեր համոզմամբ, դիակոնիկ աշխատանքը պետք է նախ հիմնված լինի համայնքի կարիքների, սպասելիքների և կարծիքի վրա, իսկ դրանք, բնականաբար, բազմազան են և ընդգրկում են համայնքի տարբեր առաջնահերթություններ, տարիքային խմբեր, հետաքրքրություններ և այլն: Երկրորդ՝ ոչ պակաս կարևոր հանգամանքն այն է, որ հովվական խնամքը՝ դիակոնիան, չի կարող սահմանափակվել միայն նյութական աջակցությամբ. նրա կարևորագույն խնդիրը նաև խոսքն է, գրույցները, խորհրդատվությունը, միայն նվիրյալ քահանայի կողմից իրականացվելու հավանականությունը:

Ամփոփելով այս հատվածը՝ եզրակացնենք, որ ժամանակակից դիակոնիկ աշխատանքը «մարդկանց իրական կարիքներից և կարծիքներից բխող հոգածությունն է խոսքով և գործով» [17]:

ՄԱՍ Ա.

1. ԴԻԱԿՈՆԻԱՅԻ ՍՈՒՐԲԳՐԱՅԻՆ ՀԱՅԵՑԱԿԵՏԵՐԸ

1.1 ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆ

ա) Ներածություն

Քրիստոնեական դիակոնիկ աշխատանքն իր տեսական և գործնական կողմերով անմիջականորեն խարսխված է Աստվածաշնչի վրա: Եվ այս առումով նույնական կարևոր նշանակություն ունեն թե՛ Հին Կտակարանը և թե՛ Նոր Կտակարանը: Սույն հանգամանքը պետք է ընդգծել այն պատճառով, որ որոշ աստվածաբաններ անտեսում կամ թերագնահատում են Հին Կտակարանում առկա դիակոնիկ ընկալումները կամ դրանք դիտարկում են զուտ Նոր Կտակարանի տեսանկյունից: Այսպիսի մոտեցումը հանգեցնում է դիակոնիայի պատմական զարգացման ոչ ամբողջական և միակողմանի ըմբռնմանը: Այնինչ անհրաժեշտ է հավասարապես ուշադրություն դարձնել Սուրբ Գրքի այս երկու մասերում առկա դիակոնիկ ընկալումներին և դրանք դիտարկել ժամանակի կրոնական և սոցիալ-քաղաքական զարգացումների լույսի ներքո:

Հին Կտակարանում առանձնահատուկ ուշադրություն է ցուցաբերվում օգնության կարիք ունեցողների՝ աղքատների, այրիների, որբերի, հիվանդների, ճանապարհորդների, օտարականների

րի նկատմամբ: Այս իրողությունը վառ կերպով տեսանելի է Հովսեփի և նրա եղբայրների, Հռութի, Եղիա և Եղիսե մարգարեների մասին պատմություններում, մարգարեական ու իմաստասիրական գրքերում և հատկապես հրեա ժողովրդի կենցաղի կանոնակարգման համար անկյունաքարային նշանակություն ունեցող Հնգամատյանում: Այսու քննելով Հին Կտակարանում ամկա դիակոնիկ աշխատանքին ամնչվող տեղիները՝ կարելի է ամանձնացնել կարիքավորներին օգնելու հետևյալ հիմնական ազդակները.

ա) Աստծու՝ որպես տիեզերքի արարչի ու պահապանի, աղքատներին ու կարիքավորներին օգնողի և հովանավորողի կերպար-օրինակը.

*«Երանի՛ նրան, ում օգնականը Հակոբի Աստվածն է,
Եվ նրա հույսը Տիրոջ՝ Աստծու վրա է,
Որ ստեղծեց երկինքն ու երկիրը,
Ծովը և նրա մեջ եղած ամեն ինչը:
Նա, ով պահպանում է ճշմարտությունը հավիտյան
Եվ տեսնում է զրկվածների արդար դատը:
Տերը հաց է տալիս քաղցածներին
Եվ կապալներին արձակում:
Տերը բացում է կույրերի աչքերը,
Բնաստություն է տալիս նրանց,
Ուրքի է կանգնեցնում զոտրվածներին:
Տերը սիրում է արդարներին,
Տերը պահպանում է պանդուխտներին,
Տերն ընդունում է որբերին ու այրիներին
Եվ կործանում ամբարիշտների ճանապարհները»*

(Սղմ. 145:5-9):

Տերն արարել է մարդուն իր պատկերով և նմանությամբ (հմմտ. Ծննդ. 1:26) և տվել այն կենսատարածքը, որտեղ նա կարող է գոյատևել ու զարգանալ: Անգամ մեղսագործությունից ու դրախտից վտարվելուց հետո Աստված չլքեց Ադամին ու Եվային: Նա շարունակեց հոգ տանել վերջիններիս և նրանց սերունդների մասին: Պատմության ընթացքում Տերը հոգատարություն և խնամք էր ցուցաբերում հրեա ժողովրդի նկատմամբ: Հինկտակարանյան հավատի հիմքը Տիրոջը հետևելն ու նրան ընդօրինակելն է, հետևաբար ամեն առաքինի անձ պետք է խնամք տանի և օժանդակի կարիքավորներին, ինչպես Տերն է այդ անում: Այս շրջանակում էլ պետք է դիտարկել Տիրոջ հետևյալ պատվիրանը. *«Սիրի՛ր քո մերձավորին այնպես, ինչպես ինքդ քեզ: Ես եմ Տերը»* (Ղևտ. 19:18): Այստեղ *«մերձավոր»* բառի տակ նկատի է առնվում հրեական միջավայրը և կոչ է արվում օգնություն ու խնամք ցուցաբերել ազգակից-դավանակիցներին: Նմանաբնույթ հինկտակարանյան որոշ պատվիրաններում հստակ նշվում է, որ այն գործում է միայն հրեաների վերաբերյալ. *«Ամեն յոթ տարին մեկ թողություն կանես: Թողության օրենքը հետևյալն է. չեղյալ կհամարես այն ողջ պարտքը, որ քո ընկերը պարտք է քեզ. մի՛ պահանջիր քո ընկերոջից և քո եղբորից, որովհետև այդ թողությունը հանուն Տիրոջ՝ քո Աստծու է: Օտարից կպահանջես այն, ինչ քոնն է, սակայն քո եղբոր պարտքը զիջի՛ր նրան»* (Բ. Օր. 15:1-3), *«Օտարից տոկոս կվերցնես, բայց ոչ քո եղբորից»* (Բ. Օր. 23:21): Հետագայում Նոր Կտակարանում խնդրո առարկա պատվիրանը, միավորվելով մեկ այլ պատվիրանի հետ (Բ. Օր. 6:5), ստանում է այլ՝ ընդհանրական և համամարդկային իմաստ:

բ) Հրեաների սեփական պատմական փորձառությունը, եգիպտական ստրկությունը, բաբելոնյան գերությունը, Մեկեկյանների կրոնական հալածանքները: Միասնական պատմական անցյալն ու հաղթահարած փորձությունները կարևոր ազդեցություն ունեն ազգային ինքնագիտակցության և տվյալ հասարակության մեջ սոցիալական պատասխանատվության ձևավորման գործում: Այսու պատահական չէ, որ փոխօգնության կոչ պարունակող հինկտակարանյան բազմաթիվ պատվիրաններում շեշտվում են պատմական այդ իրողությունները՝ դառնալով յուրահատուկ խթանիչ բանաձևումներ. «*Հիշի՛ր, որ դու էլ ստրուկ էիր եգիպտացիների երկրում, և Տերը՝ քո Աստվածը, փրկեց քեզ այնտեղից: Դրա համար էլ քեզ պատվիրում եմ, որ կատարես այս բաները*» (Բ. Օր. 15:15):

գ) Հին Կտակարանի գրքերում արտահայտված՝ կարիքավորներին օգնություն ցույց տալու կոչը, որը հատկապես ակներև է իմաստասիրական և մարգարեական գրքերում.

«Որքի և այրու դա՛տը տեսեք,

Խոնարհի և անտունի իրավո՛ւնքը տեսեք» (Սղմ. 81:3):

«Զաղցածների՛ն բաժանիր քո հացը և անօթևան աղքատներին տա՛ր քո տունը. եթե մերկ մարդ տեսնես, հագցրո՛ւ նրան, բայց քո ընտանիքի զավակին մի՛ անտեսիր» (Ես. 58:7):

բ) Խնամատարության ոլորտներ

Հին Կտակարանում զանազան առիթներով հիշատակվում են օգնության կարիք ունեցող մի շարք խմբեր, որոնց ի մի բերելով՝ կարելի է ստանալ հետևյալ պատկերը.

➤ **Խնամք ծնողների և մեծահասակների նկատմամբ**

Հին Կտակարանում բազմիցս շեշտվում է, որ յուրաքանչյուր մարդ իր ողջ կյանքի ընթացքում պետք է միշտ շնորհակալության զգացում ունենա իր Արարչի և իր ծնողների նկատմամբ: Այս առումով անկյունաքարային նշանակություն ունի Տասնաբանյայի հետևյալ պատվիրանը. «Պատվիր քո հորն ու քո մորը, որպեսզի բարիք գտնես, երկար սպրեա բարեբեր այն երկրի վրա, որ Տերը՝ քո Աստվածը, տալու է քեզ» (Ելք. 20:12, հմմտ. Բ. Օր. 5:16): Այս պատվիրանում կարելի է տեսնել երկու իմաստային դաշտ:

Առաջին դեպքում այն վերաբերում է զավակներին՝ պահանջելով նրանց հնազանդությունը ծնողների նկատմամբ: Մեկնաբանման այս իմաստով Սիրաքն ասում է. «Լսե՛ք ինձ՝ ձեր հորը, որդիներ՛, և արե՛ք այնպես, որ փրկվեք. քանզի Տերը փառավորում է հորն իր զավակների նկատմամբ և հաստատում մոր իրավունքները որդիների վրա: Ով պատվում է հորը, քափում է իր մեղքերը, և ով հարգում է իր մորը, նման է զանձ դիզողի: Ով պատվում է հորը, ինքն էլ կուրախանա իր որդիներով, և նրա աղոթքը լսելի կլինի: Ով փառավորում է հորը, երկարակյաց կլինի: Ով լսում է Տիրոջը, կհանգստացնի իր մորը և իր ծնողներին կծառայի այնպես, ինչպես տերերին: Գործով և խոսքով պատվիր քո հորը, որպեսզի նրա կողմից օրհնություն գա քեզ վրա: Հոր օրհնությունը ամրացնում է որդիների տները, իսկ մոր անեծքը խարխուլում է հիմքերը» (Սիր. 3:1-11): Ընտանիքում ծերերը տան դեկավարներն էին, որոնց պետք է հնազանդվեին երիտասարդները: Տան ավագների կամ ծնողների նկատմամբ հարգանքն ու հնազանդությունը ժամանակի հասարակության կարևորագույն հիմքերից և առաքինություններից էին. «Լսի՛ր, որդյա՛ն, հորդ խրատը և մի՛ մերժիր մորդ պատվիրան-

ներք, որ քո գլխին շնորհների պսակ կրես և ոսկի մանյակ՝ քո պարանոցին» (Առակ. 1:8-9):

Երկրորդ դեպքում պատվիրանն ուղղված է չափահաս անձանց՝ կոչ անելով նրանց հոգատարություն և խնամք ցուցաբերել իրենց տան մեծահասակների և ծնողների նկատմամբ. «*Չավա՛կս, եթե ես մեռնեմ, թաղի՛ր ինձ. քո մորը չանարգես ու չանտեսես, այլ պատվի՛ր նրան քո կյանքի բոլոր օրերին, արա՛ նրա համար այն ամենը, ինչ հաճելի է նրան, և մի՛ տրտմեցրու նրան: Հիշի՛ր, որ նա քեզ համար շատ չարչարանքներ կրեց, երբ դու նրա որովայնում էիր» (Տոր. 4:3-4): Նման միտք առկա է նաև Սիրաքի գրքում, որտեղ կոչ է արվում հարգել և հոգ տանել ծերացած և տկարացած ծնողների մասին. «*Որդյա՛յ, գորավի՛գ եղիր քո հորը ծերության ժամանակ և իր կյանքի ընթացքում նրան մի՛ տրտմեցրու: Եվ եթե պակասի նրա խելքը, ների՛ր նրան, մի՛ անարգիր նրան քո ամբողջ ուժով: Ով հոգատար է հոր հանդեպ, Աստված չի մոռանա նրան: Դրա փոխարեն չարը կներվի քեզ, քո նեղության օրը Տերը կհիշի քեզ, և ինչպես սառույցն է հալվում ջերմությունից, այնպես էլ կհալվեն քո մեղքերը: Ով լքում է հորը, նման է Աստծուն անարգողի, ով բարկացնում է իր մորը, անիծված է Տիրոջից» (Սիր. 3:14-18): Այսպիսով՝ խնդրո առարկա պատվիրանի այս երկրորդ իմաստային դաշտում տեսանելի է դառնում նրա դիակոնիկ բովանդակությունը:**

➤ ***Այրիների, որբերի խնամքը***

Հինկտակարանյան և ընդհանրապես անտիկ ժամանակաշրջանի հասարակության մեջ տղամարդն ընտանիքում առանցքային տեղ էր գրավում. նրան էր վերապահված ընտանիքի ունեցվածքի տնօրինումը և կարևոր որոշումների ընդունումը: Տղամարդու ուսերին էր ընկած ընտանիքի կարիքները հոգա-

լու հիմնական պարտականությունը: Եթե նա վախճանվում էր և կնոջն ու երեխաներին թողնում անպաշտպան և նյութապես անապահով վիճակում, ապա ընտանիքը հայտնվում էր սոցիալական ծանր կացության մեջ և ենթարկվում զանազան վտանգների: Ահա այս իրողությունը նկատի ունենալով է, որ Հին Կտակարանում բազմիցս խոսում են այրիների և որբերի նկատմամբ ողորմություն և խնամք ցուցաբերելու անհրաժեշտության մասին:

➤ **Օտարականների և պանդուխտների խնամքը**

Օտարականները կամ պանդուխտները կարող էին լինել հրեաներ կամ այլազգիներ, որոնք պատերազմների, սովի կամ այլ պատճառներով լքել էին իրենց բնակավայրը և ապաստանել հրեական միջավայրում: Այսպիսի անձինք հրեական միջավայրում ստանում էին սոցիալական հատուկ դիրք և գտնվում էին Աստծու հատուկ պաշտպանության ներքո. «Եթե ձեր երկրում օտարական հաստատվի, նրան չնեղեք: Ձեր երկրի տեղաբնակի պե՛ս ընդունեք նրան, և եկվորը թող բնակվի ձեզ մոտ: Նրան սիրի՛ր քո անձի պես, որովհետև դուք էլ պանդուխտ եղաք եգիպտացիների երկրում: Ես եմ Տերը՝ ձեր Աստվածը» (Ղևտ. 19:33): Ավելի ուշ ժամանակաշրջանում հրեական հասարակության մեջ այլազգի օտարականների նկատմամբ տեսանելի է ճկուն վերաբերմունք, որը նպաստում էր նրանց՝ հուդայականության ընդունմանն ու հրեական հասարակությանն անդամագրմանը: Այսպիսի իրողության հետաքրքիր մի օրինակ է մովաբացի Հռութի պատմությունը:

➤ **Հաշմանդամների խնամքը**

Հին Կտակարանում հիվանդությունները մեծալ մասամբ ընկալվում էին որպես Աստծու պատիժ, որին մարդիկ, ընտանիքները կամ նույնիսկ ազգերը ենթարկվում էին իրենց մեղքերի և վատ արարքների պատճառով: Իսրայելի ժողովրդի համար Տիրոջ օրենքների խախտումը պատժվում էր անեծքով. *«Տեղը քեզ կհիվանդացնի մտազարությանը, կույրությանը ու ցնորսանոթությանը: Օրը ցերեկով կխարխալիես այնպես, ինչպես կույրն է խարխալում խավարի մեջ, և քո ուղիդ ճանապարհը չես գտնի»* (Բ. Օր. 28:28-29, հմմտ. Ղևտ. 26:14-16): Այսպիսով՝ հաշմանդամների դրությունը պատմական այդ ժամանակաշրջանում սարսափելի էր. նրանց ընկալում և վերաբերվում էին որպես ընտանիքի ամոթի և անօգուտ բեռի:

Սակայն այդ ընկալումը միանշանակ չէր: Հին Կտակարանում բազմիցս խոսվում է հաշմանդամ անձանց պաշտպանության մասին. *«Համբի՛ն մի՛ վիրավորիր, կույրի ճանապարհին խոչ ու խուլօ մի՛ դիր»* (Ղևտ. 19:14): Հիվանդության և հաշմանդամության մեղքի հետևանք լինելու ընկալումը որոշակիորեն փոփոխության է ենթարկվում Հորի պատմության շնորհիվ և սկսում է ընկալվել որպես մարդուն տրված փորձություն: Միաժամանակ հիվանդների և հաշմանդամների բժշկումը դառնում է նաև փրկաբանական պատկերի անբաժանելի մաս. *«Ո՛ւժ առեք, լքվա՛ժ ձեռքեր ու տկարացա՛ժ ծնկներ, մխիթարվե՛ք, թուլասի՛րտ մարդիկ, գոռեպնդվե՛ք և մի՛ երկնչեք: Ահալասիկ մեր Աստվածը դատաստանով պիտի հատուցի և վրեժխնդիր լինի, նա ինքը պիտի գա ու փրկի մեզ: Այն ժամանակ կույրերի աչքերը պիտի բացվեն, և խուլերի ականջները լսեն: Այն ժամանակ կաղը եղջերուի պես պիտի վազի, և ծանրախոսների լեզուն պարզ պիտի դառնա, քանգի ջուր բխեց անապատում, և զեա՛՜ ծարաված երկրում»* (Ես. 30:3-6):

գ) Կարիքավորներին օգնելու որոշ սոցիալական մեխանիզմներ

Հին Կտակարանում կարելի է առանձնացնել որոշ սոցիալական մեխանիզմներ, որոնց հիմնական նպատակն է կարիքավոր խմբերին օժանդակելը և նրանց համար տանելի կենսապայմաններ ապահովելը: Դրանցից կարելի է առանձնացնել հետևյալները.

ա) Կարիքավորները պետք է հնարավորություն ունենան իրենց հասանելիք աշխատավարձն ստանալ աշխատանքի կատարումից անմիջապես հետո. *«Մի՛ ուշացրու աղքատ ու կարիքավոր եղբայրների կամ քո քաղաքներում գտնվող եկվորների վարձը տալ. նույն օրը տո՛ւր նրա վարձը, քանի դեռ արևը մայր չի մտել, որովհետև նա աղքատ է, և դա է նրա հույսը»* (Բ. Օր. 24:14-15), *«Ըն աշխատողի վարձը թող չմնա քեզ մոտ մինչև հաջորդ օրը, այլ ժամանակին վճարի՛ր նրան»* (Տով. 4:14): Այսպիսով՝ կարիքավոր անձն իր և իր ընտանիքի առօրյա պահանջները հոգալու հնարավորություն էր ստանում:

բ) Եթե չքավոր մեկը, կարիքից դողված, ստիպված է եղել գրավ դնել իրեն պատկանող հագուստը կամ կենցաղային որևէ իր, որը նրան անհրաժեշտ է ամենօրյա գործածության համար, ապա գրավառուն չպետք է վերջինիս գրկի այն գործածելու հնարավորությունից. *«Եթե գրավ վերցնես մեկի բանկոնը, մինչև արևի մայր մտնելը վերադարձրո՛ւ այն, որովհետև դա նրա և՛ վերարկուն է, և՛ նրա մերկությունը ծածկող հանդերձը, որով և նա քնում է»* (Ելք 22:25-26), *«Եթե աղքատ է այդ մարդը և գրավ է տվել իր հագուստը, ապա նրա գրավը չվերադարձրած՝ չքնես, այլ արևը մայր մտնելու ժամանակ նրա գրավը կվերադարձնես. նա թող պառկի իր հագուստով, օրինի քեզ, և Տերը՝ քո Աստվածը, կհիշի քո արածը»* (Բ. Օր. 24:10-14):

գ) Արտերի կամ այգիների տերերը չպետք է բերքն ամբողջությամբ հավաքեն, այլ որոշ չնչին մաս պետք է թողնեն չքավորների համար. *«Ձեր դաշտերի հունձը հնձելիս մինչև վերջ մի՛ հնձեք և հնձի ժամանակ ընկած հասկերը մի՛ հավաքեք: Ձեր այգին ճռաքաղ մի՛ արեք, և ոչ էլ այգեկույթից հետո ձեր այգում մնացած խաղողի ողկույզները հավաքեք: Դրանք թող մնան տնանկին ու պանդուխտին»* (Դևտ. 19:9):

դ) Շաբաթ օրը չաշխատելու պատվիրանը, որը, բացի կրոնական իմաստից, ունի նաև տնտեսական նշանակություն, աշխատավորներին և ստրուկներին հանգստանալու հնարավորություն էր ընձեռում. *«Շաբաթ օրը սո՛ւրբ պահիր, ինչպես պատվիրել է քեզ Տերը՝ քո Աստվածը: Վեց օր աշխատի՛ր և արա՛ քո բոլոր գործերը, իսկ յոթերորդ օրը շաբաթ է՝ նվիրված Տիրոջը՝ քո Աստծուն. այդ օրը ոչ մի գործ չպետք է անես, ո՛չ դու, ո՛չ քո տղան ու դուստրը, ո՛չ քո ծառան ու աղախինը, ո՛չ իսկ քո եզր, քո էջն ու քո մյուս անասունները, ինչպես նաև քո հարկի տակ գտնվող եկվորը, որովհետև քո ծառան ու աղախինը պետք է հանգստանան, ինչպես և դու: Հիշի՛ր, որ դու էլ ստրուկ էիր եգիպտացիների երկրում, և Տերը՝ քո Աստվածը, այնտեղից քեզ դուրս բերեց հզոր ձեռքով ու բարձր բազկով, որի համար Տերը՝ քո Աստվածը, քեզ պատվիրեց պահել շաբաթ օրն ու սրբագործել այն»* (Բ. Օր. 5:12-15):

ե) Տասանորդի վճարումը. Հին Կտակարանում այն հիմնականում վճարվում էր որպես քահանաներին տրվող հարկ (Թվ. 18:21-24, Բ. Օր. 14:22-23, 26:13-14, Նեեմ. 10:38-39, 12:44), օգնություն քահանաներին կամ կարիքավորներին: Մակայն հատկապես ուշադրության է արժանի, այսպես կոչված, երկրորդ կամ փոքր տասանորդը. *«Երբ երրորդ տարում քո ստացվածի տասանորդն առանձնացնես, երկրորդ մի տասանորդ կտաս դևտացուն,*

պանդուխտին, որքին և այրուն, և թող ուտեն քո քաղաքներում և հագնանան: Եվ Տիրոջ՝ քո Աստծու առջև կասես. «Իմ տնից հանեցի այն, ինչ առանձնացված էր որպես սուրբ, և հանձնեցի դևտացուն, եկվորին, որքին և այրուն՝ ըստ ինձ տված քո պատվիրանների, Տէր, որոնք անտես չարեցի և չմոռացա» (Բ. Օր. 26:12-13): Իսկ արդեն Տովբիթի ժամանակներում առկա էր արդեն երեք տասանորդների համակարգը, որոնցից վերջինը նախատեսված էր կարիքավորներին օգնելու համար. «Առաջին տասանորդը տալիս էի Ղևիի որդիներին, որոնք ծառայում էին Երուսաղեմում: Երկրորդ տասանորդը հավաքում ու վաճառում էի և ամեն տարի գնում ու ամբողջ դրամը նվիրում էի Երուսաղեմին: Իսկ երրորդը տալիս էի նրանց, ովքեր դրա կարիքն ունեին, ինչպես որ պատվիրել էր իմ հոր մայրը՝ Դեբուկան, քանի որ ես որք էի մնացել իմ հորից» (Տով. 1:7-8):

զ) Պարտքերը ներելու պատվիրանը. այս պատվիրանի շնորհիվ ծանր պարտքերի տակ գտնվող կարիքավոր անձը հնարավորություն է ստանում թոթափել այդ ծանր լուծը և վերստին բարելավել իր սոցիալական դրությունը. «Ամեն յոթ տարին մեկ թողություն կանես: Թողության օրենքը հետևյալն է. չեղյալ կհամարես այն ողջ պարտքը, որ քո ընկերը պարտք է քեզ. մի՛ պահանջիր քո ընկերոջից և քո եղբորից, որովհետև այդ թողությունը հանուն Տիրոջ՝ քո Աստծու է: Օտարից կպահանջես այն, ինչ քոնն է, սակայն քո եղբոր պարտքը զիջիր նրան: Թող ձեր մեջ կարիքավորներ չլինեն, և Տերը՝ քո Աստվածը, օրհնելու է քեզ այն երկրում, որ Տերը՝ քո Աստվածը, տալու է քեզ, որպեսզի այն տիրես իբրև ժառանգություն» (Բ. Օր. 15:1-4):

է) Աղքատ ազգակցին և հավատակցին արգելվում էր տոկոսով դրամ տալը. «Եթե արծաթ ես փոխ տալիս աղքատ մեկին, նեղը մի՛ գցիր նրան և տոկոսներ մի՛ պահանջիր նրանից» (Ելք. 22:24), «Ըն

եղբորը վաշխով արծաթ չտաս կամ տոկոսով կերակուր և կամ այլ բան: Օտարից տոկոս կվերցնես, բայց ոչ քո եղբորից, որպեսզի Տերը՝ քո Աստվածը, օրհնի քեզ քո բոլոր գործերում այն երկրում, ուր դու մտնելու ես այն ժառանգելու համար» (Բ. Օր. 23:20-21): Այսպիսով պարտք վերցրած կարիքավոր անձնավորությունը խուսափում էր հարստահարությունից:

ը) Ազգակից և հավատակից ստրուկների ազատագրումը. ժամանակի հրեական հասարակության մեջ ստրկությունը դիտվում էր բնականոն երևույթ, սակայն ի տարբերություն օտարազգիների՝ ազգակից ստրուկների նկատմամբ այլ մոտեցում էր ցուցաբերվում. հրեային հնարավորություն էր տրվում իր ստրկության յոթերորդ տարում ազատագրվել. *«Եթե եբրայեցի ստրուկ գնես, նա թող ծառայի քեզ վեց տարի և յոթերորդ տարում առանց փրկագնի ազատ թող արձակվի»* (Ելք. 21:2): Հրեա ստրուկը, բացի արձակվելուց, իր նախկին տիրոջից պետք է ստանար նաև որոշ նյութական օժանդակություն. *«Եթե եբրայեցի քո եղբայրը կամ եբրայեցի մի կին վաճառվի քեզ, ապա վեց տարի նա թող ծառայի քեզ, իսկ յոթերորդ տարում նրան ազատ կարձակես քեզնից: Երբ նրան ազատ արձակես, ձեռնունայն չարձակես. նրան կապահովես քո ոչխարներից, քո ցորենից ու քո հնձանի բարիքից»* (Բ. Օր. 15:12-13): Այս հանգամանքը փրկում էր ազատագրված ստրուկին վերստին սոցիալական ծանր դրության մեջ հայտնվելու վտանգից և նոր կյանք սկսելու հնարավորություն էր տալիս: Սակայն հետագայում հրեա ստրուկների ազատման պատվիրանը մեծավ մասամբ սկսեց անտեսվել, որի սուր քննադատությունը կարելի է տեսնել Երեմիա մարգարեի գրքում (տե՛ս Երեմ. 34:8-20):

Ճիշտ է՝ վերոբերյալ հինկտակարանյան սոցիալական մեխանիզմներն իրենց բնույթով շատ հեռու են արդի ժամանակներում

կարիքավորներին օգնություն ցուցաբերելու համար տարվող համակարգված և նպատակաուղղված դիակոնիկ աշխատանքից: Սակայն դրանց առկայությունը լավագույնս վկայում է տվյալ հասարակության մեջ սոցիալապես անապահով խավերի նկատմամբ պատասխանատվության գիտակցության մասին, իսկ դա դիակոնիկ աշխատանքի կարևորագույն հիմքերից մեկն է:

1.2 ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆ

ա) Ամենամեծ պատվիրանը որպես դիակոնիայի հիմք

Ամենամեծ կամ Աստծու և մերձավորի նկատմամբ սիրո պատվիրանը քրիստոնեության համար այնպիսի անկյունաքարային նշանակություն ունի, որ հաճախ դիտարկվում է որպես վերջինիս բնորոշող ամենագլխավոր իրողությունը. քրիստոնեությունը մերձավորի նկատմամբ սիրո կրոնն է: Այսու ամենամեծ պատվիրանը կարելի է նաև ընկալել որպես քրիստոնեական դիակոնիայի հոմանիշ, իսկ դիակոնիկ աշխատանքը դիտարկել որպես մերձավորի նկատմամբ սիրո գործնական իրականացում: Այսպիսով՝ խնդրո առարկա պատվիրանը դիակոնիկ աշխատանքի աստվածաբանական ամենակարևոր հենքն ու խթանիչ ազդակն է:

Մտթ. 22:34-40	Մրկ. 12:28-34	Գլ. 10:25-28
Փարիսեցիները, երբ լսեցին, որ Հիսուսը պապանձեցրեց սաղոկեցիներին, հավաքվեցին իրար մոտ: Նրանցից մեկը փորձելու նպատակով նրան հարցրեց և ասաց. «Վարդապե՛տ,	Դպիրներից մեկը, մոտենալով, լսում էր նրանց վիճաբանությունը: Երբ տեսավ, թե Հիսուսը նրանց լավ պատասխան տվեց, հարցրեց նրան և ասաց. «Ո՞րն է գլխավոր	Եվ ահա Օրենքի մի ուսուցիչ վեր կացավ, փորձում էր նրան և ասում. «Վարդապե՛տ, ի՞նչ պետք է անեմ, որ հավիտենական կյանքը ժառանգեմ»:

Օրենքի մեջ ո՞րն է ամենամեծ պատվիրանը»: Հիսուսը նրան ասաց. «Պիտի սիրես Տիրոջը՝ քո Աստծուն, քո ամբողջ սրտով, քո ամբողջ հոգով և քո ամբողջ մտքով (Բ. Օր. 6:5): Այս է ամենամեծ ու գլխավոր պատվիրանը: Երկրորդը նման է սրան. պիտի սիրես քո ընկերոջը, ինչպես ինքդ քեզ (Ղևտ. 19:18, Մտթ. 5:43): Այս երկու պատվիրաններից են կախված ամբողջ Օրենքն ու մարգարենները»:

պատվիրանը»: Հիսուսն ասաց նրան. «Ամենից գլխավոր պատվիրանն է. Լսի՛ր, Բարայե՛ր, Տերո՛ւ մեր Աստվածը, միակ Տերն է: Եվ՛ Սիրի՛ր Տիրոջը՝ քո Աստծուն, քո ամբողջ սրտով, քո ամբողջ հոգով, քո ամբողջ մտքով և քո ամբողջ զորությանը (Բ. Օր. 6:4-5): Սա է գլխավոր պատվիրանը: Երկրորդը նման է սրան. Սիրի՛ր քո ընկերոջը քո անձի պես (Ղևտ. 19:18): Սրանցից ավելի մեծ պատվիրան չկա»: Դպիրը նրան ասաց. «Լա՛վ է, Վարդապե՛տ, ճիշտ ասացիր, որ Աստված մեկ է, և Նրանից բացի ուրիշ Աստված չկա, և Նրան ամբողջ սրտով, ամբողջ զորությամբ և ամբողջ մտքով սիրելը, ինչպես նաև ընկերոջն իր անձի պես սիրելն առավել է, քան ողջակեզներն ու զոհերը»: Հիսուսը, տեսնելով, որ նա խելացի պատասխանեց, նրան ասաց. «Հեռու չես Աստծու արքայությունից»: Եվ ոչ ոք այլևս չէր համարձակվում որևէ բան հարցնել Նրան:

Եվ նա ասաց նրան. «Օրենքում ի՞նչ է գրված, ինչպե՛ս ես ընթերցում»: Նա պատասխանեց և ասաց. «Պիտի սիրես քո Տեր Աստծուն քո ամբողջ սրտով և քո ամբողջ հոգով, քո ամբողջ զորությամբ և քո ամբողջ մտքով (Բ. Օր. 6:5). և քո ընկերոջը պիտի սիրես, ինչպես քո անձը (Ղևտ. 19:18)»: Եվ Հիսուսը նրան ասաց. «Ծիշտ պատասխան տվեցիր, այդ արա՛ և կիրկվես»:

Ամենամեծ պատվիրանը հինկտակարանյան երկու պատվիրանների համադրում-փոխլրացումն է. «Սիրի՛ր Տիրոջը՝ քո Աստծուն, քո ամբողջ սրտով, քո ամբողջ հոգով ու քո ամբողջ ուժով»

(Բ. Օր. 6:5) և «Սիրի՛ր քո մերձավորին այնպես, ինչպես ինքդ քեզ» (Ղևտ. 19:18): Վերոբերյալ պատվիրանի առաջին մասը հիշատակվում է ավետարանական սույն հատվածում, քանի որ Հիսուսին հարց է տրվում, թե որն է ամենագլխավոր՝ Տիրոջ կամքի խտացումը եղող պատվիրանը: Աստծուն սիրելն ընկալվում է որպես մի Աստծու խոստովանություն, որն էլ իր հերթին Տիրոջ կամքի խտացված արտահայտումն է: Հրեական ընկալմամբ՝ Աստծուն սիրելն ամենից առաջ նշանակում է պահել Նրա պատվիրանները, այսինքն՝ կատարել Նրա կամքը: Հետևաբար Աստծու նկատմամբ սերն ամենն ին զգացմունքային վիճակի նկարագրություն չէ կամ աստվածաբանական վերացական իրողություն, այլ պարտադիր կիրառելիք կրոնական կանոն: Այն հանգամանքը, որ մերձավորի նկատմամբ սերը պարզ զգացմունքային վիճակ չէ, այլ առաջին հերթին իրական և կենդանի գործողության կոչ-պահանջ, լավագույնս արտահայտված է Ղուկասի Ավետարանում ներկայացված տարբերակում. «Եվ Հիսուսը նրան ասաց. «Ճիշտ պատասխան տվեցիր, այդ արա՛ և կփրկվես» (Ղկ. 10:28):

Այսպիսով, ինչպես տեսանք՝ ամենամեծ պատվիրանն առաջին հերթին Տիրոջ նկատմամբ սեր ունենալու մասին է, սակայն չպետք է կարծել, որ այն աստվածաբանական առումով նսեմացնում կամ երկրորդական դիրք է մղում պատվիրանի երկրորդ հատվածը՝ մերձավորին սիրելու պահանջը: Ինչպես տեսանք՝ պատվիրանի առաջին հատվածի հիմնական իմաստը Տիրոջ պատվիրանների գործադրումն է հավատացյալի կյանքում: Այսպիսով՝ այն ամենից առաջ նշանակում է սիրով լցված լինել, այսինքն՝ համակրության, հարգանքի, ուշադրության, ապրումակցման զգացում ունենալ մերձավորների նկատմամբ և ամենակարևորը՝ այդ զգացումները վերածել կենդանի գործի:

Խնդրո առարկա պատվիրանի դիակոնիկ նշանակության ներկայացման գործում խիստ կարևոր է «մերձավոր» բառի իմաստային դաշտի պարզաբանումը: Դիտարկելով Հիսուս Քրիստոսի ողջ գործունեությունը և հատկապես Աստծու արքայության գալստյան մասին Նրա ուսուցումները՝ կարելի է արմատական տարբերություն տեսնել «մերձավոր» եզրի հինկտակարանյան ու նորկտակարանյան ընկալումների միջև: Ինչպես արդեն նշել ենք, «մերձավոր» եզրը Հին Կտակարանում ուներ նեղ, ազգային, դավանական իմաստ և վերաբերում էր միայն հրեական միջավայրին: Իսկ Նոր Կտակարանում այն արդեն իմաստային ու արմատական ընդարձակման է ենթարկվում և մատնանշում համայն մարդկությանը: Թեև ամենամեծ պատվիրանում ուղղակի կերպով չի նշվում, որ «մերձավոր» բառի տակ պետք է նկատի ունենալ ողջ մարդկությանը, սակայն այդ իմաստն ակնհայտորեն կարելի է տեսնել *Ոսկե կանոնի* տրամաբանական կառուցվածքում. «*Այն ամենը, ինչ կամենում եք, որ մարդիկ ձեզ անեն, այդպես և դո՛ւք արեք նրանց*» (Մտթ. 7:12): Մյուս կողմից՝ այդ մասին ակնհայտորեն փաստում է ավետարանական հաջորդ տեղին, որտեղ Մատթեոսը մեջբերում է ամենամեծ պատվիրանը: Այստեղ Հիսուս ընդարձակում և խորացնում է խնդրո առարկա պատվիրանի իմաստային դաշտը. «*Լսել եք արդարև, թե ի՞նչ ասվեց. «Պիտի սիրես քո ընկերոջը (Ղևտ. 19:18, Մտթ. 22:39) և պիտի ստես քո թշնամուն»:* Բայց ես ձեզ ասում եմ. *սիրեցե՛ք ձեր թշնամիներին, օրհնեցե՛ք ձեզ անիծողներին, բարություն արեք ձեզ ատողներին և աղոթե՛ք նրանց համար, ովքեր չարչարում ու հալածում են ձեզ, որպեսզի որդիներդ լինեք ձեր Հոր, որ երկնքում է, որովհետև Նա իր արեգակը ծագեցնում է թե՛ չարերի և թե՛ բարիների վրա, և անձրև է բերում թե՛ արդարների և թե՛ մեղավորների վրա:* Այնպես որ, եթե

սիրեք միայն նրանց, ովքեր ձեզ սիրում են, ձեր վարձն ի՞նչ կլինի. չէ՞ որ մաքսավորներն էլ նույնն են անում» (Մտթ. 5:43-46): Սույն հատվածում Մատթեոսը դիմում է հակադրության հնարքին. ազգային և ընկերական շրջանակներում մերձավորի նկատմամբ սերն անհրաժեշտ է, սակայն բավարար չէ: Հիսուսի քարոզած, պահանջած և գործնականում կիրառած սերը վերաբերում է ոչ միայն ազգակիցներին, գաղափարակիցներին, ընկերներին, այլև օտարներին, այլազգիներին, թշնամիներին, տեսականորեն՝ համայն մարդկությանը:

Աղքատների նկատմամբ դիակոնիկ խնամքի ցուցաբերման մասին է ակնհայտորեն խոսվում Մատթեոսի Ավետարանի՝ հարուստ երիտասարդի մասին պատմվող ամենամեծ պատվիրանից բխած հատվածում. «*Հիսուսը նրան ասաց. «Մի՛ սպանիր, մի՛ շնանա, մի՛ գողանա, սուտ մի՛ վկայիր, պատվի՛ր քո հորն ու մորը» և «Միրի՛ր քո ընկերոջը, ինչպես ինքդ քեզ»:* Երիտասարդը նրան ասաց. «*Այդ ամենն իմ մանկությունից ի վեր պահել եմ. արդ, արդյոք ինչո՞ւ եմ թերի»:* Հիսուսը նրան ասաց. «*Եթե ուզում ես կատարյալ լինել, զնա՛, վաճառի՛ր ունեցվածքդ և տո՛ւր աղքատներին, և երկնքում գանձեր կունենաս: Ապա ե՛կ իմ հետևից»:* Երբ երիտասարդը լսեց այս խոսքը, տրտմած հեռացավ, որովհետև մեծ հարստություն ուներ» (Մտթ. 19:18-22):

Ինչպես արդեն ասացինք՝ ամենամեծ պատվիրանի նորկտակարանյան ձևակերպումը տարբերվում է հինկտակարանյանից նրանով, որ այն հանդես է գալիս որպես երկու պատվիրանների միասնություն՝ սիրել Աստծուն և սիրել մերձավորին: Իր հերթին՝ սույն իրողությունից բխում է հարցադրումը, թե ինչպիսի հարաբերակցության մեջ են գտնվում դրանք միմյանց հետ: Ամենամեծ պատվիրանը սոսկ ավետարանական բազմաթիվ պատվիրան-

ներից մեկը չէ: Այն իր հեղինակությամբ բարձր է դասվում մյուս պատվիրաններից և իր երկու հարթություններով՝ սեր առ Աստված և սեր առ մերձավորը, հիմնարար նշանակություն ունի մյուս պատվիրանների ճիշտ ընկալման և իրագործման սկզբունքների ու չափանիշների ձևավորման գործում: Այսպիսով՝ այս երկու պատվիրանները գտնվելով միևնույն հարթության վրա և չափորոշիչ լինելով մյուս բոլոր պատվիրանների համար՝ փոխադարձաբանավորված են իրենց էությամբ և ազդեցությամբ. Աստծու նկատմամբ սերն իրական և խորն է այնքանով, որքանով այն կարելի է ապրել որպես սեր մերձավորի նկատմամբ: Եվ հակառակը՝ պարտադիր չէ մերձավորի նկատմամբ սերը գիտակցաբար ընկալել որպես Աստծու նկատմամբ սիրո իրականացում, որպեսզի այն իրական ու ազդեցիկ լինի: Սակայն այդ սիրո ակնհայտությունն ավելի զգալի ու անմիջական է դառնում, երբ մերձավորն ընկալվում է Տիրոջ նկատմամբ սիրո լույսի ներքո: Ավետարաններում ամենամեծ պատվիրանի հեղինակությունը՝ իբրև բարոյական գործողության չափանիշ, ոչ թե բխում է այն իրողությունից, որ վերջինս ծագում է Հնգամատյանից, այլ այն հանգամանքից, որ հենց Հիսուս դրանք համադրեց և հռչակեց որպես հավատքի սկզբունք:

Ժամանակակից աշխարհում, երբ փորձ է արվում մերձավորի նկատմամբ սերն անջատել Աստծու նկատմամբ սիրուց, այսինքն՝ բարոյականությունը զրկել իր կրոնական արմատներից, ամենամեծ պատվիրանը մեզ հիշեցնում է դրանց փոխկապակցվածության և փոխազդեցության մասին: Մերձավորի նկատմամբ սիրո պատվիրանն իր ամբողջական և իրական իմաստը ձեռք է բերում միայն ու միայն Աստծու նկատմամբ սիրո պատվիրանի հետ անքակտելի կապի շնորհիվ: Այս պատվիրանն անուղղակի

կերպով նաև հիշեցնում է, որ մարդկային բոլոր արարքներին և գործողություններին նախորդում է մարդկության նկատմամբ Աստծու սերը, որում մարդու սերը տիրոջ, մերձավորի և սեփական անձի նկատմամբ, գտնում է իր ճշմարիտ ու իրական հիմքը: Հենց մերձավորի շահերից ելնելով է պետք շեշտել Աստծու նկատմամբ սիրո և մերձավորի նկատմամբ սիրո էական ու անքակտելի միասնությունը, սակայն ամենից առաջ մերձավորի նկատմամբ սերը հիմնված է մարդու նկատմամբ Աստծու սիրո վրա: Եթե մերձավորի նկատմամբ ցուցաբերված բարոյական գործողությունը զատենք այն խնդրից, թե ինչպես պետք է ընկալենք Աստծու հարաբերությունները մարդու հետ, և ինչպես է մարդն իրեն դրսևորում Աստծու հետ իր հարաբերություններում, ապա կունենանք «առանց Աստծու դիակոնիա», որի հետևանքով մերձավորին սիրելու պատվիրանը կկորցնի իր բացարձակությունն ու ենթակա կդառնա հարաբերապաշտության և այլ «գաղափարական» շահարկումների վտանգին:

բ) Բարի սամարացու առակի դիակոնիկ նշանակությունը

Բարի սամարացու առակը հանդիպում է միայն Ղուկասի Ավետարանում: Այն նախորդում է ամենամեծ պատվիրանին և իր գաղափարական բովանդակությամբ լրացնում և ավելի ցայտուն ու իրական է դարձնում վերջինիս արտահայտած իմաստը: Այս առակի միջոցով Հիսուս ձգտում է հասկանալի դարձնել ոչ թե ամենամեծ պատվիրանի առաջին մասը՝ Աստծու նկատմամբ դրսևորվելիք սերը, որի ընկալման հետ կապված՝ հրեական միջավայրում ոչ մի դժվարություն չկար, այլ դրա երկրորդ հատվածը՝ մերձավորի նկատմամբ դրսևորվելիք սերը, որը դժվարըմբռնելի

էր և բացատրության կարիք ուներ: Հիսուս բարի սամարացու օրինակի միջոցով ներկայացնում է բարոյական վարքագծի այն հիմնարար չափանիշը, այսինքն՝ կարիքավորների նկատմամբ խնամք ցուցաբերելու անհրաժեշտությունը, որը Նրան հետևելու նախապայմանն է:

Եկեղեցու հայրերը սույն առակին հիմնականում տալիս են քրիստոսաբանական մեկնություն, ըստ որի՝ բարի սամարացին խորհրդանշում է Հիսուս Քրիստոսին, իսկ նրա արարքը՝ մարդացյալ Տիրոջ փրկարար ու քավչարար առաքելությունը: Սակայն ժամանակակից մեկնություններում բարի սամարացին ավելի շուտ խորհրդանշում է գլխավոր քրիստոնյային, իսկ նրա արարքն ընկալվում է որպես կարիքավորների նկատմամբ ցուցաբերված խնամքի օրինակ: Իհարկե, առաջին հայացքից մեկնության այս երկրորդ տարբերակն ավելի հարազատ և ընդունելի կարող է դիտվել դիակոնիայի համար: Սակայն մեկնության առաջին տարբերակին գերապատվություն տալու դեպքում անգամ այն ամենևին չի կորցնում իր դիակոնիկ հիմնարար բովանդակությունը. մարդացած Տերը եկել է Իր արյան և չարչարանքի գնով փրկելու, ազատելու համայն մարդկությանը մեղքի, տառապանքի, այլասերման ճիրաններից, նրան հաղորդ դարձնելու այն սկզբունքներին, որով վերջինս կարող է հասնել փրկության: Հետևաբար բարի սամարացին, լինելով Հիսուս Քրիստոսի խորհրդանիշը, մնում է այն կերպարը, որին քրիստոնյաները պետք է միանշանակորեն հետևեն իրենց կյանքում: Այսպիսով՝ սույն մեկնության դեպքում առակը ոչ միայն չի կորցնում իր դիակոնիկ հրամայականը, այլև առավել հիմնավոր և ազդեցիկ է դառնում:

գ) Վերջին դատաստանի պատկերը որպես դիակոնիայի հիմք

Նոր Կտակարանում իր դիակոնիկ բովանդակությամբ հատկապես առանձնանում է Մատթեոսի Ավետարանում ներկայացվող Վերջին դատաստանի պատկերը. «*«Այդ, երբ Մարդու Որդին գա իր փառքով, և բոլոր հրեշտակները՝ նրա հետ, այդ ժամանակ կենտի իր փառքի պթոռին: Նրա առաջ կհավաքվեն բոլոր ազգերը, և նրանց միմյանցից կգատի, ինչպես հովիվն է գատում ոչխարներն այծերից: Ոչխարներին կկանգնեցնի իր աջ կողմում, իսկ այծերին՝ իր ձախ կողմում: Այդժամ Թագավորը կասի նրանց, որ իր աջ կողմում են. «Եկե՛ք, իմ Հոր օրհնյալներ, ժառանգե՛ք աշխարհի սկզբից ձեզ համար պատրաստված արքայությունը, որովհետև քաղցեցի, և ինձ կերակրեցիք, ծարավեցի, և ինձ խմեցիք ջուր տվեցիք, օտարական էի, և ինձ հյուրընկալեցիք, մերկ էի, և ինձ հագցրիք, հիվանդ էի, և ինձ խնամեցիք, բանտում էի, և ինձ այցելեցիք»:* Այդ ժամանակ արդարները կդիմեն նրան և կասեն. «Տե՛ր, քեզ ե՛րբ քաղցած տեսանք և կերակրեցինք, կամ ծարավ և ջուր տվեցինք, քեզ ե՛րբ օտարական տեսանք և հյուրընկալեցինք, կամ մերկ և հագցրինք, քեզ ե՛րբ հիվանդ կամ բանտում տեսանք և այցելեցինք»: Թագավորը կպատասխանի և նրանց կասի. «Ծշմարիտ եմ ասում ձեզ, քանի որ իմ այս փոքրիկ եղբայրներից մեկին արեցիք, ի՛նձ համար արեցիք»:

Այդ ժամանակ նա կասի նաև նրանց, որ իր ձախ կողմում են. «*Հեռացե՛ք ինձնից, անիծյալներ, դեպի հավիտենական կրակը, որ պատրաստված է սատանայի ու նրա արբանյակների համար, որովհետև քաղցեցի, և ինձ չկերակրեցիք, ծարավեցի, և ինձ խմեցիք ջուր չտվեցիք, օտարական էի, և ինձ չհյուրընկալեցիք, մերկ էի, և ինձ չհագցրիք, հիվանդ էի ու բանտում, և ինձ չայցելեցիք»:* Այդ ժամանակ նրանք կպատասխանեն և կասեն. «Տե՛ր, քեզ ե՛րբ տեսանք քաղցած

կամ ծարավ, կամ օտարական, կամ մերկ, կամ հիվանդ, կամ քանտուում և չծառայեցինք քեզ»։ Այն ժամանակ կալատասխանի նրանց և կասի. «Ճշմարիտ եմ ասում ձեզ, քանի որ այս փոքրիկներից որևէ մեկին չարեցիք, ինձ համար չարեցիք» (Մտթ. 25:31-45)։

Այս հատվածում դիակոնիկ աշխատանքի հիմնավորման համար անկյունաքարային նշանակություն և բովանդակություն ունեն գրության վեց գործերը, որոնք ներկայացվում են որպես Վերջին դատաստանի իրագործման գլխավոր չափորոշիչներ. *«Եկե՛ք, իմ Հո՛ր օրհնյալներ, ժառանգե՛ք աշխարհի սկզբից ձեզ համար պատրաստված արքայությունը, որովհետև քաղցեցի, և ինձ կերակրեցիք, ծարավեցի, և ինձ խմեցի ջուր տվեցիք, օտարական էի, և ինձ հյուրընկալեցիք, մերկ էի, և ինձ հագցրիք, հիվանդ էի, և ինձ խնամեցիք, քանտուում էի, և ինձ այցելեցիք»* (Մտթ. 25:34-36)։ Ելնելով իմաստային նմանությունից՝ դրանք կարելի է բաժանել երեք գուգահեռ խմբի.

1. <i>Քաղցածներին կերակրել։</i>	2. <i>Ծարավներին ջուր տալ։</i>
3. <i>Օտարներին ապաստան տալ։</i>	4. <i>Մերկերին հագուստ տրամադրել։</i>
5. <i>Հիվանդներին այցելել։</i>	6. <i>Բանտարկյալներին օգնել։</i>

Անկասկած, վերորերյալ վեց կետերն արտացոլում են մարդկային իրական կյանքի իրողությունները։ Հետևաբար դրանց կատարմանն ուղղված ջանքերը կարելի է նույնացնել դիակոնիկ աշխատանքի հետ։ Այս հանգամանքն ավելի է հիմնավորվում նրանով, որ խնդրո առարկա հատվածի 44-րդ տան հունարեն բնագրում կիրառված է «διακονέω»՝ ծառայել եզրը։ Չկա նաև ոչ մի հիմք, որպեսզի վերորերյալ կետերում այլաբանական իմաստ տեսնենք, ինչպես օրինակ երանիներում հիշատակված «հոգով աղքատների» (Մտթ. 5:3) պարագային։

Ավետարանական սույն հատվածի դիակոնիկ բովանդակությունը բացահայտող հաջորդ բանալին կարելի է տեսնել «փոքր եղբայրներ» (Մտթ. 25:40) արտահայտության մեջ: Այն մատնանշում է սոցիալապես անտեսված, լուսանցքում հայտնված մարդկանց, որոնք քրիստոնեական դիակոնիայի հիմնական թիրախներն են: Սույն հատվածի դիակոնիկ նշանակությունն ավելի է մեծանում նաև այն հանգամանքի շնորհիվ, որ դատող Թագավորն իրեն նույնացնում է այդ «փոքրերի» հետ (Մտթ. 25:40, 45): Այսպիսով կարիքավոր խմբերի նկատմամբ տարված կամ չտարված գործունեությունն իր պատասխան անդրադարձն է ունենում Աստծու կողմից: Եվ վերջապես, խնդրո առարկա հատվածի ամենակարևոր դիակոնիկ աստվածաբանական նշանակությունը երևան է գալիս Ավետարանի ընդհանուր համապատկերում զբաղեցրած նրա դիրքից: Մի կողմից՝ Վերջին դատաստանի հատվածն ունի առանձնահատուկ աստվածաբանական նշանակություն, քանի որ այնտեղ ներկայացվում է Հիսուսի՝ չարչարանքներից և խաչելությունից անմիջապես առաջ իր աշակերտներին հաղորդած պատգամները: Այսպիսով՝ սույն հատվածն իրենից ներկայացնում է մի յուրօրինակ ծրագրային հայտարարություն, որով Հիսուս ավարտում է իր հասարակական գործունեությունը: Մյուս կողմից՝ այն վերջին օրերի նկարագրության գագաթնակետն է: Հատվածը ներկայացված է որպես դատավարության պատկեր, որտեղ ընթերցողն ինքն իրեն տեսնում է աստվածային դատաստանի առջև կանգնած: Տերը ներկայացվում է որպես դատավոր, որը, զթության վեց գործերն ընդունելով որպես դատավարության չափորոշիչներ, դատում է մարդկանց: Այսպիսով ցույց է տրվում, որ ժամանակների ավարտին մարդիկ պետք է Աստծուն պատասխան տան իրենց արած և չարած գոր-

ծերի համար: Հարցումի, ինչպես նաև դրանց պատասխանների մեջ «անել» բայի քառակի թվարկումն (Մտթ. 25:40, 45) ակնհայտ է դարձնում, որ ավետարանիչը, նկարագրելով դատական որոշումը, ուղղակիորեն նկատի է ունեցել գթության վեց գործերի կատարման կամ չկատարման հանգամանքը: Հետևաբար Վերջին դատաստանի նկարագրության հիմնական առանցքը պտտվում է գթասրտության, այսինքն՝ դիակոնիկ գործողության շուրջ:

Եկեղեցում բազում դարեր գերիշխում էր այն տեսակետը, որ «փոքր եղբայրներ» արտահայտությամբ նկատի են առնվում միայն հավատակիցները, այսինքն՝ քրիստոնյաները: Այսպես, օրինակ՝ սույն ընկալումը կարող ենք տեսնել Որոգիների «Աղոթքի մասին» երկի հետևյալ հատվածում. «Քրիստոսն ինքը չի՞ ընդունում մի՞թե, որ հիվանդ է լինում ամեն անգամ, երբ յուրայիններից մեկը հիվանդանում է, որ նրա հետ ինքն էլ է բանտարկվում, մնում առանց հագուստի, առանց երդիկի, որ ինքն էլ է տանջվում քաղցից և ծարավից: Ավետարանը կարդացողներից ո՞վ կարող է չիմանալ, որ Քրիստոսը տառապում է հավատացյալների տառապանքներով» [8]: Այսպիսի մոտեցումը դիակոնիկ աշխատանքը դարձնում է գուտ ներեկեղեցական, ներհամայնքային երևույթ, որտեղ հաշվի են առնվում միայն որոշակի սահմանափակ խմբի կարիքները: Այսպիսով՝ նվազում է դիակոնիկ աշխատանքի համամարդկային և համաքրիստոնեական նշանակությունը: Ցավոք սրտի, անհրաժեշտ է նշել, որ այժմ էլ երբեմն տուրք է տրվում վերոնշյալ ընկալմանը, և դիակոնիկ գործունեություն իրականացնելիս նախապատվությունը տրվում է հարազատ եկեղեցուն կամ համայնքին:

Սակայն նոր ժամանակներում՝ սկսած 19-րդ դարավերջից, վերոհիշյալ ընկալումն աստիճանաբար իր տեղը զիջում է համընդ-

հանուր բնույթ ունեցող մեկնաբանմանը, որը ժամանակակից դիակոնիայի հիմնային սկզբունքներից մեկն է: Ըստ այդ ընկալման՝ Վերջին դատաստանի ժամանակ Մարդու Որդին դատելու է բոլոր ազգերին ու ժողովուրդներին: Դատաստանի համար որպես հիմնական չափորոշիչ պետք է լինեն «փոքր եղբայրների», այսինքն՝ կարիքավոր բոլոր խմբերի նկատմամբ ցուցաբերված սիրո և գթության գործերը: Այստեղ «փոքր եղբայրներ» արտահայտությունը վերաբերում է բոլոր կարիքավոր անձանց՝ առանց կրոնական, ռասայական, ազգային, սեռական և այլ տեսակի խտրականությունների: Հենց Վերջին դատաստանի պատկերի այս համընդհանուր բնույթ ունեցող մեկնաբանումն է մեծավասամբ դիակոնիկ աշխատանքի խթանողը և ուժ հաղորդողը: Խնդրո առարկա հատվածը համընդհանուր կերպով սկսվում է ընկալվել որպես այն իրողության աստվածաբանական ապացույց, որ կարիքավորների նկատմամբ ցուցաբերված սերն ինքնին Աստծու հանդեպ դրսևորած վերաբերմունքի արտահայտություն է, և այսպիսով՝ ինքնին արժեքավոր: Ավետարանական այս հատվածի համընդհանուր բնույթի մեկնաբանումը կարող է բավականին լավ հիմք դառնալ նաև միջկրոնական և միջմշակութային երկխոսությունների համար, որովհետև այնտեղ պատգամվող ու խրախուսվող վարքի և գործողության սկզբունքներն ընդունելի և օրինակելի են մի շարք այլ կրոններում ու մշակույթներում ևս:

դ) Հիսուսի դիակոնիկ գործունեության որոշ դրվագներ

➤ Բժշկություններ

Հիսուս Քրիստոսի երկրավոր գործունեության մեջ առանձնահատուկ տեղ են գրավում նրա կատարած բժշկությունները: Այդ պատմությունները կարելի է դիտարկել որպես մարդկանց հավատքի բերելու կամ հավատքի իրական լինելը հաստատելու միջոց: Դրա ապացույցն է այն իրողությունը, որ Հիսուս բժշկություններ կատարելուց հետո ապաքինվածի հավատը հաստատում է հետևյալ արտահայտություններով. «Քո հավատը քեզ փրկեց» (Մտթ. 9:22): Սակայն տեռատես կնոջ բժշկման պատմությունը ցույց է տալիս, որ Հիսուսի կատարած բժշկությունների մասին պատմությունները կարելի է դիտարկել նաև այլ իմաստային դաշտում:

«Մի կին կար, որ տասներկու տարուց ի վեր արյունահոսություն ուներ: Նա շատ էր տառապել բազմաթիվ բժիշկների ձեռքից, ծախսել էր իր ողջ ունեցվածքը, բայց որևէ օգուտ չէր տեսել, այլ է՛լ ավելի էր վատացել: Երբ լսեց Հիսուսի մասին, բազմության միջով եկավ նրա հետևի կողմը և դիպավ նրա զգեստին, որովհետև մտքում խորհում էր. «Եթե միայն դիպեմ նրա հագուստին, կբժշկվեմ»: Նրա արյան աղբյուրն իսկույն չորացավ, և նա իր մարմնի մեջ զգաց, որ իր ցավերից բժշկվեց: Այդ նույն պահին Հիսուսն զգաց, որ գորություն դուրս եղավ իրենից. շրջվեց դեպի բազմությունը և ասաց. «Ո՞վ դիպավ իմ հագուստին»: Աշակերտները նրան ասացին. «Տեսնում ես, որ ժողովրդի բազմությունը նեղում է քեզ, իսկ դու ասում ես, թե՝ ո՞վ դիպավ իմ հագուստին»: Հիսուսը շուրջն էր նայում՝ տեսնելու, թե ո՞վ արեց այդ: Եվ կինը, զարհուրած ու դողալով նրա համար, որ գաղտնի

էր արել,- որովհետև գիտեր, թե ի՞նչ է կատարվել իր հետ,- եկավ ընկավ նրա առաջ և ամեն բան ստուգությամբ ասաց: Հիտուար նրան ասաց. «Դո՛ւստր, քո հավատը քեզ փրկեց, զնա՛ խաղաղությամբ և բժշկվա՛ծ եղիր քո ցավերից» (Մրկ. 5:25-34, հմմտ. Մտթ. 9:20-22, Դուկ. 8:43-48):

Տեռատես կնոջ բժշկման պատմության առանցքում կարիքավոր և հասարակական խարանի տակ կքած մի կին է: Նա իր տեռատեսության պատճառով անմաքուր է համարվում և դուրս է մղված հասարակական կյանքից: Վերջինս նույնիսկ իրավունք չունեւ գտնվելու Հիտուսին շրջապատող ամբոխի մեջ, սակայն նրա բուժվելու ցանկությունն ու ձգտումն այնքան մեծ էին, որ համարձակվում է շրջանցել այդ արգելքները: Տեռատես կինը բժշկվում է Հիտուսին հպվելիս, իսկ Նա հաստատում է կնոջ հավատը: Այսպիսով՝ կնոջ հավատքի բացահայտ խոստովանությունը չի կարող դիտարկվել որպես նրա բուժման նախապայման: Ընդհակառակը՝ կինը Հիտուսին մոտեցել էր ծածուկ՝ աննկատ մնալու հույսով: Նա Տիրոջը հետևելու ոչ մի խոստում չի տալիս: Տեռատես կնոջ՝ Հիտուսին հանդիպելու ձգտումը՝ բազում տարիներ տևած տառապանքից, կարիքից և հասարակության անտեսվածությունից ազատվելու ցանկությունն է: Կնոջ հավատքը քարոզվող կրոնական իրողություններին համաձայն լինելու հաստատումը չէ, այլ բուժվելու և դրանով իր կյանքը բարելավելու ցանկությունն է: Այս է խնդրո առարկա պատմության մեջ առկա միակ խոստովանության իմաստը: Երբ տեռատես կինը խոստովանում է բժշկվելու իր ձգտումը (Մրկ. 5:33), Հիտուս այդ հաստատում է հետևյալ խոսքով. «Դո՛ւստր, քո հավատը քեզ փրկեց» (Մրկ. 5:34): Կինը գիտակցաբար բուժվելու իր հույսը, հավատը, ձգտումը կապում է հենց Հիտուսի հետ: Այսպիսով՝ տեռատես կնոջ՝ հիվանդությունից

ապաքինվելու, հասարակական խաբանից ազատվելու ձգտումը նրա իսկ հավատն է: Այդ բավական է նաև Հիսուսի համար. Նա այդ մարդասիրական արարքը չի հավելում կրոնական որևէ պայմանով: Հետևաբար կարող է կնոջն ասել. «Գնա՛ խաղաղությամբ և բժշկվա՛ծ եղիր քո ցավերից» (Մրկ. 5:34): Հիսուսի համար բժշկմամբ ամբողջանում և ավարտվում է կնոջ հետ հանդիպման նշանակությունը, Նրան հավելյալ ոչինչ անհրաժեշտ չէ:

Հիսուս իր կատարած բժշկումների և այլ հրաշքների միջոցով ամենևին նպատակադրված չէր մարդկանց հավատքի դաշտ բերելու և համոզելու իր քարոզչության ճշմարտացիության վերաբերյալ: Դրանց միջոցով Տերը ցույց է տալիս իրական մարդկանց, որոնք բախվում են իրենց գոյությունը սահմանափակող երևույթների և տառապում են անելանելիությունից: Հիսուսի կատարած հրաշքների պատմություններն այն մասին են, թե ինչպես հաղթահարել այդ սահմանափակումները՝ քանդելով կյանքը ճնշող և կազմալուծող իրականությունը: Դրանք մի կողմից տառապանքներից ազատումը ներկայացնում են որպես սուրբ գործ՝ մարդկային բանականության սահմաններից դուրս գտնվող աստվածային ուժի դրսևորում, մյուս կողմից՝ մարդկանց մեջ ամրացնում ու առաջ են մղում հիվանդության, աղքատության, անարդարության և սոցիալական այլ սահմանափակումները հաղթահարելու ձգտումը:

➤ Սեղանակցություն Հիսուսի հետ

Հիսուսին Իր քարոզչական գործունեության ընթացքում բազում անգամներ տեսնում ենք զանազան սոցիալական խմբերին պատկանող անձանց հետ բոլորած սեղանի շուրջ: Տիրոջ՝ մաքսավորների ու մեղավորների հետ սեղան նստելու հանգամանքն

առաջ էր բերում ժամանակի հրեական հասարակության մեջ բարձր դիրք զբաղեցնող խավի գայրությունը, որն այդ ընկալում էր որպես հասարակական կյանքի ընդունված չափորոշիչների ոտնահարում. «Հիսուսը դարձյալ գնաց լճի եզերքը: Ամբողջ ժողովուրդը գալիս էր նրա մոտ, իսկ նա ուսուցանում էր նրանց: Մինչ նա անցնում էր, տեսավ Ալփետսի որդի Ղևիին, որ նստած էր մաքսատանը, ու նրան ասաց. «Արի՛ իմ հետևից»: Եվ Ղևին վեր կացավ ու գնաց նրա հետևից: Երբ Հիսուսը նրա տանը սեղան նստեց, բազում մաքսավորներ ու մեղավորներ Հիսուսի ու նրա աշակերտների հետ սեղան նստեցին, որովհետև շատերն էին նրա հետևից գնում: Իսկ դպիրներն ու փարիսեցիները երբ տեսան, որ նա մաքսավորների ու մեղավորների հետ է ուտում, նրա աշակերտներին ասացին. «Ինչո՞ւ եք մեղավորների ու մաքսավորների հետ ուտում և խմում»: Երբ Հիսուսը լսեց այս, նրանց ասաց. «Առողջներին բժիշկ պետք չէ, այլ հիվանդներին. ես էլ չեմ եկել արդարներին կանչելու, այլ մեղավորներին» (Մրկ. 2:13-17, հմմտ. Մտթ. 9:9-13, Ղկ. 5:27-32): Մեղավորների և մաքսավորների հետ այս սեղանակցության միջոցով Հիսուս ակնհայտ է դարձնում Աստծու արքայության իրողությունը: Ընդհանրապես համատեղ ճաշը, օրինակ՝ հարսանեկան խնջույքը (Մտթ. 22:1-14) Նրա ուսուցումներում խորհրդանշում է Աստծու արքայությունը: Վերոբերյալ ավետարանական դրվագի «ես էլ չեմ եկել արդարներին կանչելու, այլ մեղավորներին» (Մրկ. 2:17) հատվածով Հիսուս խնդրո առարկա ճաշը ներկայացնում է որպես Իր առաքելության իրականացում: Այսպիսով՝ ակնհայտ է դառնում Հիսուսի նպատակը՝ հասարակության մերժված և անտեսված ներկայացուցիչների համար զգալի ու ընկալելի դարձնել Աստծու արքայությունը: Այդ քարոզն անելու համար Հիսուս ընտրում է մի այնպիսի ձևաչափ, որի միջոցով անմիջական

շփման մեջ է մտնում հասարակության կողմից մերժված ու արհամարհված անձանց հետ և նրանց նկատմամբ ցուցաբերում հարգանք ու համակրանք: Հիսուս, այս մարդկանց հետ սեղանակցման պատկերը որպես Աստծու արքայության խորհրդանիշ ներկայացնելով, ամենևին նկատի չունի, որ իրենց արդար համարող անձինք տեղ չունեն Երկնային թագավորության մեջ: Սակայն ակնկալում է, որ նրանք իրենց վերաբերմունքը փոխեն խնդրո առարկա խմբին պատկանող անձանց նկատմամբ: Այս հանգամանքը լավագույնս երևում է Ղուկասի Ավետարանի՝ Հիսուսի և մեղավոր կնոջ հանդիպման դրվագում. «Ապա փարիսեցիներից մեկն աղաչում էր նրան, որ իր հետ ճաշ ուտի. և նա, մոռնելով փարիսեցու տունը, սեղան նստեց: Քաղաքում մեղավոր մի կին կար. երբ նա խմացավ, որ փարիսեցու տանը սեղան է նստել, մի շիշ ազնիվ յուղ քերելով՝ կանգնեց Հիսուսի հետևում՝ նրա ոտքերի մոտ: Լաց էր լինում, ու հանկարծ սկսեց արտասուքներով թրջել նրա ոտքերը և իր գլխի մազերով սրբում էր, համբուրում նրա ոտքերը և այդ յուղով օծում: Իսկ փարիսեցին, որ նրան հրավիրել էր, տեսնելով այդ, իր մոքում ասում էր. «Եթե սա մարգարե լիներ, ապա կիմանար, թե ո՛վ կամ ինչպիսի՜ կին է մոտենում իրեն, որովհետև նա մեղավոր է»:

Հիսուսը պատասխանեց նրան և ասաց. «Միմո՛ն, քեզ ասելու քան ունեմ»: Եվ սա ասաց. «Ասա՛, Վարդապե՛տ»: Եվ Հիսուս ասաց. «Մի փոխաստու երկու պարտապան ունեք. մեկը հինգ հարյուր դահեկան պարտք ունեք, իսկ մյուսը՝ հիսուն: Եվ քանի որ նրանք հատուցելու ոչինչ չունեին, երկուսին էլ պարտքը շնորհեց: Հիմա ասա՛, ո՛վ ավելի շատ կսիրի նրան»: Միմոնն ասաց. «Ինձ այնպես է թվում, թե նա՛, որին ավելի շատը շնորհվեց»: Եվ Հիսուս ասաց նրան. «Ուղի՛ղ դատեցիր»: Եվ դառնալով կնոջ կողմը՝ Միմոնին ասաց. «Տեսնո՞ւմ ես այս կնոջը. մոտա քո տուն, ոտքերիս համար ջուր չտվեցիր, իսկ սա

իր արտասուքներով թրջեց ոտքերս և իր մազերով սրբեց: Դու ինձ մի համբույր էլ չտվեցիր, սակայն սա ահա տուն մտնելուցս ի վեր չի դադարում ոտքերս համբուրելուց: Դու յուղով գլուխս չօծեցիր, սա անուշ յուղով ոտքերս օծեց: Դրա համար քեզ ասում եմ. իր անհամար մեղքերը կներվեն սրան, որովհետև ուժգին սիրեց. քանզի ում շատ է ներվում, շատ է սիրում, և ում սակավ՝ սակավ»: Եվ ասաց այդ կնոջը. «Քո մեղքերը ներված են քեզ»: Եվ նրա սեղանակիցներն սկսեցին ասել իրենց մոտքում. «Ո՞վ է սա, որ մեղքերին թողություն է տալիս»: Եվ նա ասաց այդ կնոջը. «Քո հավատը փրկեց քեզ, զնա՝ խաղաղությամբ» (Ղկ. 7:36-50): Վերոբերյալ այս հատվածի և տեռատես կնոջ բժշկման դրվագի միջև կարելի է նկատել մի շարք հետաքրքիր գույզահեռներ. հասարակական խարանի առկայություն, գիտակցված հանդիպում Հիսուսի հետ (Ղկ. 7:37), աննկատ մոտեցում Հիսուսին, տառապանք՝ հասարակության մեջ իր զբաղեցրած դիրքի պատճառով, ֆիզիկական հպում (Ղկ. 7:38), շրջապատող մարդկանց զարմանք (Ղկ. 7:39), հավատի հաստատում և խաղաղությամբ արձակում (Ղկ. 7:50): Այսպիսով՝ տեռատես կնոջ բժշկման դրվագի արտահայտած իմաստն առկա է նաև այս պատմության մեջ: Սակայն պետք է ուշադրություն դարձնել հետևյալ իրողությունների վրա ևս. Սիմոնին պարտքերի ներման մասին առակը պատմելու դրվագից (Ղկ. 7:41-43) անմիջապես հետո բերվում է հետևյալ արտահայտությունը. «Եվ դառնալով կնոջ կողմը՝ Սիմոնին ասաց...» (Ղկ. 7:44): Այս նախադասությունը ցույց է տալիս, որ Հիսուս միաժամանակ դիմում է թե՛ կնոջը և թե՛ Սիմոնին: Այսպիսով՝ Հիսուս՝ Իր ու Սիմոնի, Իր ու կնոջ երկկողմանի հարաբերությունները վերածում է եռակողմ հարաբերության, որով ստիպում է Սիմոնին և կնոջը ընկալելու միմյանց իրականությունը: Դա ցույց է տալիս, որ Հիսուս պար-

գապես սեղան չի նստում հասարակության մեջ ցածր դիրք ունեցող անձանց հետ, Նա, անգամ գտնվելով վերնախավի՝ հարգանք վայելող ներկայացուցիչների շրջապատում, ամենևին չի խորշում վերջիններիս ուշադրությունը հրավիրել հասարակության կողմից մերժված ու արհամարհված անձանց վրա: Այնուհետև Հիսուս, «Տեսնո՞ւմ ես այս կնոջը» (Ղկ. 7:44) արտահայտությամբ, ստիպում է իր հյուրընկալին նոր հայացքով նայել հանրությունից դուրս մղված մարդկանց, այդպիսով առաջարկում է մի հասարակության պատկեր, որտեղ նախկինում առկա սահմանափակումները վերանում են՝ իրենց տեղը գիջելով հասարակական բոլոր խավերի փոխընկալմանն ու փոխճանաչմանը: Այսպիսով՝ Հիսուսի նպատակը լոկ մարդկանց հետ շփվելը չէր, այլ աղքատների, հիվանդների, հասարակության կողմից մերժվածների հետ շփումը: Արևելքում, այդ թվում՝ հրեական միջավայրում, ճաշի հրավերը լոկ ֆիզիկական կարիքի բավարարում չէր ենթադրում, այլ ցուցաբերվող հարգանքի, վստահության, եղբայրության, ներման խորհրդանիշ էր: Հիսուսի՝ մաքսավորների, մեղավորների հետ ճաշի նստելը ոչ միայն հասարակության մերժված և արհամարհված անդամների նկատմամբ Նրա համակրության, գթասրտության արտահայտությունն էր, այլև Նրա առաքելության գլխավոր նպատակներից մեկը: Մեծ խնջույքի առակում աղքատները, խեղանդամները, կաղերն ու կույրերը ներկայացված են որպես երկնային խնջույքի կանխորոշված մասնակիցներ (Ղկ. 14:15-24): Այսպիսով՝ իրեն քրիստոնեական համարող յուրաքանչյուր հասարակություն իր բարոյական և սոցիալական արժեհամակարգի համար որպես օրինակ ու չափանիշ պետք է ունենա Հիսուսի առաքելության պատկերը:

2. ԴԻԱԿՈՆԻԱՆ ՎԱՂ ԵԿԵՂԵՑՈՒՄ

2-4-ՐԴ ԴԱՐԵՐ

2.1 ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Դիակոնիկ աշխատանքը Եկեղեցու առաքելության ամենակարևոր և անքակտելի մասերից մեկն է: Անգնահատելի է նրա դերը կարճ ժամանակամիջոցում քրիստոնեության սրընթաց տարածման և պետական կրոն դառնալու, հալածանքների հաղթահարման, եկեղեցական և համայնքային կյանքի արդյունավոր կազմակերպման ու կանոնակարգման գործընթացներում: Այսպիսով՝ անվարան կարելի է շեշտել, որ դիակոնիկ աշխատանքը քրիստոնեության համար դարձավ այն գլխավոր ցուցիչը, որով այն դրականորեն ու շահեկանորեն առանձնանում էր իր հասարակական, կրոնական, մշակութային շրջապատից:

Քրիստոնեական համայնքներում առկա սոցիալական համերաշխության, փոխօգնության, եղբայրության ոգին խիստ գրավիչ էր մարդկանց համար և նպաստում էր նոր կրոնի արագ տարածմանը: Ահա այս մասին է վկայում Արիստիդես Աթենացին (2-րդ դար) իր «Ջատագովություն» երկում. «Նրանք հեզաբարո են և ծառայասեր, ասում են սուտը և սիրում միմյանց, այրիներին չեն արհամարհում, որբերին չեն լքում: Ունենալով պատրաստակամությամբ նվիրաբերում են չունևորներին: Երբ տեսնում են անժանոթի, դուրս են գալիս տնից և ողջունում են նրան որպես հարազատ եղբոր, որովհետև նրանք իրար իսկ անվանում են եղբայրներ՝ ոչ թե մայրնով, այլ՝ Հոգով: Բսկ երբ աղքատներից որևէ մեկը վախճանվում է, և նրան տեսնում է որևէ մեկը քրիստոնյաներից, ապա նա, ըստ իր հնարավորության, իր վրա է վերցնում նրա թաղման հոգար: Եվ եթե

նրանք լսեն, որ իրենցից որևէ մեկը գերված է կամ անարդարություն է կրում հանուն Քրիստոսի, նրանք բոլորը հոգ են տանում նրա համար, և եթե հնարավոր է՝ ազատում են նրան: Եվ եթե նրանցից որևէ մեկն աղքատ է կամ կարիքի մեջ է, իսկ նրանք չունեն ասրրուստի հավելյալ միջոցներ, ապա երկու կամ երեք օր ծով են պահում, որպեսզի հոգան նրա կարիքները» [10]:

Քրիստոնեական համայնքներում ընթացող դիակոնիկ աշխատանքի նշանակությունը և ուժը լավագույնս գիտակցում էր նաև հեթանոսության դիրքերն ամրապնդել ցանկացող Հուլիանոս Ուրացող կայսրը (361-363 թթ.), որն իր կողմնակիցներին խորհուրդ է տալիս նույնանման ռազմավարություն կիրառել. «Մենք ուշադրություն չենք դարձնում այն բանի վրա, որ անաստվածությունն [իմա՝ քրիստոնեությունը] անեց ամենից առաջ օտարականների նկատմամբ մարդասիրությունից, աղքատների հուղարկավորությունը հոգալուց և կյանքի ցուցադրական սրբությունից: Ես կարծում եմ, որ մենք ևս պետք է հոգանք այդ ամենի մասին... Բոլոր քաղաքներում հիմնի՜ր հնարավորինս շատ օտարաապաստան տներ, որպեսզի օտարականներն օգտվեն մեր բարերարությունից, և ոչ միայն մեր հավատի հետևորդները, այլ ամեն ոք, ով կարիք ունի... Չէ՞ որ դա խայտառակություն է, եթե հրեաներից ոչ ոք ողորմություն չի խնդրում, եթե սրբապիղծ գալիլեացիները [իմա՝ քրիստոնյաները] կերակրում են ոչ միայն յուրայիներին, այլև մերիներին, իսկ մերիները գրկված են մեր իսկ օգնությունից» [12]:

Այսպիսով՝ ակնհայտ է դառնում, որ դիակոնիկ ծառայությունը ոչ միայն զուտ աստվածաբանական, այլև սոցիալ-քաղաքական առումով խիստ կարևոր նշանակություն ուներ քրիստոնեության կայացման և ամրապնդման գործում: Այն մի կողմից՝ մեծապես նպաստում էր քրիստոնեության հեղինակության բարձացմանն

ու հավատացյալների թվի արագ ավելացմանը, իսկ մյուս կողմից՝ պաշտպանում էր թշնամաբար տրամադրված սոցիալական այլ ուժերի ոտնձգություններից:

2.2 ԴԻԱԿՈՆԻԿ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ 2-3-ԲԴ ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Վաղ Եկեղեցում դիակոնիկ աշխատանքի կազմակերպումն ու զարգացումն անմիջականորեն պայմանավորված էին վաղ քրիստոնեական համայնքների կյանքով և դրա վրա ազդող արտաքին և ներքին մի շարք գործոններով: Այդ գործոններից առաջին հերթին պետք է առանձնացնել Հռոմեական կայսրությունում քրիստոնյաների նկատմամբ սկիզբ առած քաղաքական ու կրոնական հալածանքները, որոնց հետևանքով նրանք լավագույնս գիտակցեցին համայնքային ներքին համախմբվածության և փոխօգնության կարիքը: Այս իրողությունն էլ իր հերթին համայնքի համար անհրաժեշտություն դարձրեց կարիքավոր խմբերի ճանաչումը և նրանց օգնություն ցույց տալու միջոցների ու ձևերի որոնումը: Բնականաբար սույն հանգամանքը գաղափարապես ավելի էր ամրապնդվում այն աստվածաբանական ընկալմամբ, որ կարիքավորներին օգնություն ցույց տալը Քրիստոսին ծառայելու ամենակարևոր ձևերից մեկն է: Հավանաբար այդ ընկալման արդյունքն էր նաև քրիստոնեական փոխօգնության յուրահատուկ ձևերից մեկը՝ Ս. Հաղորդության խորհուրդից հետո տեղի ունեցող սիրո ճաշը՝ ազապեն, որին մասնակցում էին համայնքի գրեթե բոլոր անդամները: Այսպիսով՝ հավատացյալները հնարավորություն էին ունենում իրական և ուղղակի կերպով զգալու Ս. Հաղորդության միջոցով Հիսուս Քրիստոսին հաղորդակցվելու և աղքատների հետ հարաբերվելու կենդանի կապը: Սույն իրողությունը լավագույնս ներկայացնում է Հուստինոս Վկան († 165)

իր «Առաջին ջատագովություն» երկում. «Մեզանում ունևորները օգնում են բոլոր աղքատներին, և մենք միշտ մեկս մյուսի հետ համերաշխ ենք սպրում: ...Այսպես կոչված արեգակի օրը [իմա՝ կիրակի] քաղաքի կամ գյուղի բոլոր բնակիչներուի հավաքվում ենք մի վայրում... Աղոթքն ավարտելուն պես, ինչպես որ ասել եմ, հաց, գինի և ջուր է մատուցվում, և երեցը, ըստ կարելիւյն, աղոթքներ ու գոհույթյուններ է վերառաքում: Ժողովուրդն իր հոժարությունն արտահայտում է ամեն բառով, սպա դրանք բաշխվում են յուրաքանչյուրին, և յուրաքանչյուրը հաղորդվում է այն ընծաներին, որոնց վրա գոհույթյան աղոթք է կարդացվել, իսկ բացականների բաժինը սարկավագներն են տեղ հասցնում: Ունևորներն ու կամեցողները, ամեն մեկն ըստ իր հաճության, տալիս են, ինչ որ ցանկանում են, և հավաքվածը պահվում է երեցի մոտ: Բսկ վերջինս հոգ է տանում որբերի և այրիների, հիվանդության կամ այլ պատճառով կարիքավորների, բանտարկյալների, հեռավոր վայրերից եկած օտարականների, և առհասարակ, հոգ է տանում բոլոր կարիքավորների մասին» [13]:

Սիրո ճաշը՝ ազապեն, զուտ քրիստոնեական իրողություն չէր. նմանատիպ երևույթներ կարելի է գտնել նաև հուդայականության և հեթանոսական որոշ կրոնների մեջ, սակայն դրա շեշտված դիակոնիկ նշանակության ձեռքբերումը տեղի ունեցավ քրիստոնեական միջավայրում: Իհարկե, ազապեն դեռևս հեռու էր ինստիտուցիոնալ դիակոնիա լինելուց, թեև դրա որոշ տարրեր նրանում արդեն իսկ առկա էին: Ճիշտ է՝ հետագայում սիրո ճաշը մեծավ մասամբ կորցրեց իր բուն իմաստը և վերածվեց հասարակ ճաշկերույթի, որն էլ նրա արգելքի պատճառը դարձավ, սակայն այն խորհրդական կերպով պահպանվեց Եկեղեցու ծեսում, ինչպես նաև քրիստոնեական բարեգործական ճաշարանների հիմքը դարձավ:

Արիստիդես Աթենացու և Հուստինոս Վկայի երկերի վերոբերյալ հատվածներում, ինչպես նաև տվյալ ժամանակաշրջանի այլ հեղինակների գործերում կարելի է արդեն իսկ տեսնել դիակոնիկ աշխատանքի հիմնական ուղղությունները.

- *Օգնություն այրիներին և որբերին,*
- *Խնամք հիվանդների և հաշմանդամների նկատմամբ,*
- *Հոգատարություն օտարականների, հատկապես հավատքի համար հալածվող փախստական քրիստոնյաների նկատմամբ,*
- *Աջակցություն կենսապայմանների ապահովման և բարելավման գործում,*
- *Հոգատարություն բանտարկյալների և աքսորականների նկատմամբ,*
- *Աղքատ հավատացյալների կամ միայնակ հանգուցյալների հուղարկավորության հոգում,*
- *Օգնություն ծանր պայմանների մեջ գտնվող ստորուկներին:*

Սկզբնական շրջանում կարիքավորներին օգնություն ցուցաբերելու համար հիմնականում միջոցներ հայթայթվում էին համայնքի անդամների նվիրատվությունների շնորհիվ, որոնք կարող էին լինել ինչպես դրամական, այնպես և նյութական (բնամթերք, կենցաղային առարկաներ և այլն) տեսքով: Սակայն Եկեղեցու հիմնական կառուցվածքների ձևավորման ու կայացման հետ որոշակի հստակություն և կանոնակարգում մտավ նաև այս ոլորտում: 3-րդ դարից սկսած՝ ի հայտ եկավ, այսպես կոչված, «*աղքատաց ժառանգություն*» (լատ.՝ «*patrimonium pauperum*») սկզբունքը, ըստ որի՝ Եկեղեցու ունեցվածքը դիտարկվում էր որպես աղքատների ունեցվածք: Ստեղծվեցին համայնքային գանձանակներ, որոնց մուծումները կատարվում էին կամավորության սկզբուն-

քով: Գոյացած գումարից էլ օգնություն էր տրամադրվում կարիքավորներին:

Ինչպես տեսանելի է՝ առաջին դարերի քրիստոնեական համայնքներում ընթանում էր մեծածավալ դիակոնիկ աշխատանք, որի հիմնական նպատակն էր կարիքավոր հավատացյալների համար ապահովել որոշակի տանելի կենսապայմաններ, ինչպես նաև լուծել համայնքի ներսում առկա այլ սոցիալական խնդիրները: Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ այդ ժամանակաշրջանում դիակոնիկ ծառայությունը կանոնակարգված և համակարգված բնույթ չէր կրում, այն մեծավ մասամբ հիմնված էր անհատական կամ համայնքային նախաձեռնությունների վրա: Սակայն Եկեղեցու ներսում աստիճանաբար սկսում են ձևավորվել դիակոնիկ ծառայության կառուցվածքային և ինստիտուցիոնալ հիմնական սկզբունքները: Այս առումով անկյունաքարային նշանակություն ուներ եկեղեցական եռաստիճան համակարգի (եպիսկոպոսություն, քահանայություն և սարկավագություն) ընկալման հստակեցումն ու ամրապնդումը: Դրա շնորհիվ Եկեղեցու վարչական համակարգում, ի դեմս սարկավագության, առաջ եկավ մի «պաշտոն», որի իրավասությանն էր հանձնվում դիակոնիկ աշխատանքի կանոնակարգումն ու ուղղորդումը: Իհարկե չպետք է մոռանալ, որ սարկավագից բացի՝ Եկեղեցում առկա էին նաև դիակոնիկ աշխատանքով զբաղվող այլ պաշտոնյաներ՝ կույսերը և այրիները, որոնք մեծապես օգնում էին վերջինիս այս առաքելության իրականացման գործում: Սակայն 4-րդ դարից սկսած՝ սարկավագությունն աստիճանաբար կորցրեց իր դիակոնիկ նշանակությունը և գործեց զուտ ծիսական ու վարչական դաշտում:

2.3 ԴԻԱԿՈՆԻԿ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ 4-ՐԴ ԴԱՐՈՒՄ

Եկեղեցու դիակոնիկ գործունեության ասպարեզում անկյունադարձային փոփոխությունների հանգեցրին 313 թ. Միլանի Էդիկտով քրիստոնեությունը Հռոմեական կայսրությունում թուլյատրելը, ապա 380-ից այն պետական կրոն հռչակելը: Այս պատմական կարևոր իրադարձությունների շնորհիվ մի կողմից՝ կարճ ժամանակամիջոցում քրիստոնյաների թիվը կտրուկ աճեց, որն էլ, իր հերթին, բնականաբար առաջացրեց դիակոնիկ ծառայության պահանջարկի ու ծավալների ավելացման, ինչպես նաև գործունեության ոլորտների ընդարձակման անհրաժեշտության: Մյուս կողմից՝ Եկեղեցին ձեռք բերեց նյութական նշանակալից հնարավորություններ և վարչական լծակներ, որոնք կարող էին օգտագործվել դիակոնիկ աշխատանքի ծավալի ու որակի ավելացման և կայունացման համար: Բնականաբար վերոնշյալ իրողությունները չէին կարող հիմնային ազդեցություն չունենալ Եկեղեցու դիակոնիկ գործունեության սոցիալ-մշակութային ընկալման վրա: Այսուհետև Եկեղեցին ոչ թե հալածվող, նյութապես անապահով, իր գործունեության մեջ սահմանափակ, այլ պետական հովանավորություն վայելող և նյութական զգալի միջոցների տիրապետող կառույց էր: Ընձեռված այս հնարավորությունները միաժամանակ ենթադրում էին որոշակի համաձայնություն և պատասխանատվություն կայսրությունում տարվող պետական և սոցիալական քաղաքականության նկատմամբ: Այսպիսով՝ Եկեղեցին իր դիակոնիկ առաքելությունն իրականացնելիս աստիճանաբար սկսում էր գործել որպես սոցիալական օգնության յուրօրինակ պետական կառույց, որն իր գործունեությունը են-

թարկում էր կայսրության սոցիալական անդորրի պահպանման, ինչպես նաև հասարակության մեջ պետության և սեփական դիրքերի ամրապնդման տրամաբանությունը:

Այդ ժամանակաշրջանում դիակոնիկ ծառայության իրականացման գործում վնդորոշ դերակատարումը վերապահված էր եպիսկոպոսին: Նրա իրավասությանն էր հանձնվում եկեղեցական ունեցվածքի կառավարումն ու կարիքավորներին օգնության տրամադրումը: Վերջինիս պարտականությունն էր՝ ողորմություն և կարեկցանք ցուցաբերել կարիքավորների նկատմամբ և նրանց օգնություն տրամադրելու գործում քաջալերել ու ներգրավել իր իշխանության տակ եղած եկեղեցականներին ու հավատացյալներին: Մարկավագները, կույսերը, այրիները և դիակոնիկ ծառայությամբ զբաղվող եկեղեցական այլ պաշտոնյաները եպիսկոպոսի անմիջական օգնականներն էին այս ասպարեզում և գործում էին նրա ղեկավարության ու պատասխանատվության ներքո: 4-րդ դարից սկսած՝ երբ քրիստոնեությունը թույլատրելի դարձավ Հռոմեական կայսրությունում, պետական կրոն դառնալու ճանապարհին աստիճանաբար ավելի էր առնչակցվում իշխանական կառավարական համակարգին: Մարկավագներին շնորհվեց «*Ժողովրդի պաշտպան*» (լատ.՝ «defensor plebis») կոչումը կամ պաշտոնը, որի առաքելությունն էր սոցիալական անապահով խավի պաշտպանության իրականացումը:

Այս ժամանակաշրջանում դիակոնիկ ծառայության իրականացման համար կարևոր նշանակություն ունեցավ, այսպես կոչված, *եպիսկոպոսական տան* կամ *եկեղեցական տան* (լատ.՝ «domus ecclesiae») երևան գալը, որը դառնում է կարիքավորներին օգնություն ցուցաբերելու յուրօրինակ կենտրոն: Եպիսկոպոսական այս տներն առաջնորդանիստ եկեղեցուն կից կամ նրա մերձա-

կայքում կառուցված շինություններ էին: Այստեղ էր պահվում եկեղեցու ունեցվածքը, որտեղից էլ իր հերթին աղքատներին և կարիքավորներին տրամադրվում էր անհրաժեշտ օգնություն: Այս շինությունն իր գործառական նշանակության պատճառով հաճախ պարզապես անվանվում էր *Դիակոնիա*: Եկեղեցական տներից կարիքավորներին տրամադրվող օգնությունը կանոնա-կարգելու և զանազան բնույթի չարաշահումներից խուսափելու համար օգտագործվում էին հատուկ հաշվեմատյաններ, որտեղ գրանցում էին համայնքից օգնություն ստանալու իրավունք ու-նեցող անձանց անուններն ու տվյալները:

Եկեղեցական տներում ընթացող աշխատանքները մեծապես նպաստեցին դիակոնիայի վարչական և կազմակերպչական կա-ռուցվածքի ձևավորմանն ու կայացմանը, որն էլ, իր հերթին, հան-գեցրեց դիակոնիկ աշխատանքի ծավալների ընդարձակմանն ու որակական բարելավմանը: Սկսած 4-րդ դարավերջից՝ եկեղե-ցական տներում կամ դրանց կից ի հայտ են գալիս սոցիալական նշանակություն ունեցող մի շարք հատուկ հիմնարկություններ, ինչպիսիք են ուխտավորների, օտարականների կամ այլ կարի-քավորների ապաստարանները, որբերի, ծերերի, աղքատների և հիվանդների համար տները: Այս իրողությունն ակնհայտորեն վկայում է, որ Եկեղեցում ընթացող դիակոնիկ ծառայությունը հետևողականորեն ընդլայնում է իր գործունեության ոլորտները և դրսևորում իր ինստիտուցիոնալ կայացվածությունը:

Արդեն իսկ 4-րդ դարում նկատելի է դառնում դիակոնիկ ծա-ռայության մի յուրահատուկ ձևաչափ, որը կարելի է դիտարկել որպես միջնադարում իր վերջնական հաստատումը գտած ինս-տիտուցիոնալ դիակոնիայի նախատիպ: Կեսարիայի եպիսկո-պոս Ս. Բարսեղ Մեծը (մոտ 330–379 թթ.) իր նստավայր քաղաքի

դարպասների մոտ կառուցում է բնակատեղի, որտեղ առկա էին գանազան կարիքավոր խմբերի՝ աղքատների, օտարականների, հիվանդների, բորոտների և այլոց համար նախատեսված օգնության տներ: Նրա այդ նախաձեռնության պատճառ է դարձել քաղցածներին օգնելու ձգտումը Կապադովկիայում սկիզբ առած սովի օրերին: Այդ ժամանակ նա ականատես է դառնում հարուստ խավի եսասիրական ձգտումներին, որով վերջիններս ամեն գնով ձգտում էին պահպանել ու ավելացնել իրենց ունեցվածքը և հրաժարվում էին կարիքավորներին օգնություն ցույց տալուց: Ս. Բարսեղ Մեծը, քննադատելով անձնական ունեցվածքը, սկսեց զարգացնել համայնքային կյանքի գաղափարը, որտեղ համայնքի անդամների՝ անձնական ունեցվածքից հրաժարվելը պետք է գուգակցվեր կարիքավորներին օգնություն ցուցաբերելուն: Օրինակ՝ նա պահանջում էր ժառանգության մի մասի հրաժարում հօգուտ աղքատների: Այսպիսով՝ Ս. Բարսեղի հիմնադրած համայնքի առանձնահատկությունն այն էր, որ այնտեղ վանական կյանքը գուգակցվում էր դիակոնիկ գործունեության հետ: Համայնքային կյանքի այս ընկալումը թե՛ Արևելքում և թե՛ Արևմուտքում ձևավորող և ուղղորդող նշանակություն ունեցավ միջնադարյան դիակոնիայի համար. վանքերն ու վանական միաբանությունները դարձան կարիքավորներին օգնություն ցուցաբերող կենտրոններ: Այսպիսով՝ վանականությունն աստիճանաբար սկսեց դառնալ դիակոնիկ աշխատանքի հիմնական շարժիչ ուժը:

3. ԴԻԱԿՈՆԻԱԿ ԵՎ ԸՆՏԱՆԻՔ

Հայ Առաքելական Եկեղեցու դիակոնիկ ծառայության կարևորագույն ոլորտներից է ամուսնության և ընտանիքի ամրության ու պահպանմանը միտված աշխատանքը, որով այն իր կարևոր և անփոխարինելի նպաստն է բերում մեր հասարակության ամրապնդման ու զարգացման գործին: Եկեղեցին, իր սկզբնավորումից սկսած, առանձնակի մտահոգվել և ջանացել է, որ մարդկանց ամուսնական և ընտանեկան կյանքը միշտ ընթանա ապահովության, սիրո և հավատարմության ճանապարհով, որպեսզի նրանք հաջողությամբ կարողանան հաղթահարել իրենց առջև ծառացած բոլոր խոչընդոտները և բազմաբնույթ ճգնաժամերը: Քրիստոնեությունն ամուսնությունն ու ընտանիքը դիտարկում է որպես արարչագործության և փրկության կարևոր մաս: Եկեղեցին կնոջ և տղամարդու ամուսնական միությունն ընկալում է որպես Հիսուս Քրիստոսի Եկեղեցու, այսինքն՝ Աստծու՝ մարդկանց նկատմամբ ունեցած անսահման սիրո օրինակով (հմմտ. Եփես. 5:21-33): Ուստի պատահական չէ, որ Եկեղեցու հայրերը ընտանիքը բնորոշում են որպես «Աստծու տուն» (Կղեմես Ալեքսանդրացի) և «փոքր Եկեղեցի» (Ս. Հովհան Ոսկեբերան): Հետևաբար Եկեղեցին իր գլխավոր առաքելություններից մեկն է դիտարկում ամուսնության և ընտանիքի օժանդակումն ու պաշտպանությունը:

Հայ Առաքելական Եկեղեցու՝ ամուսնության և ընտանիքի ամրությանն ու պահպանմանն ուղղված ջանքերը հատկապես կարևոր ու հրատապ են ժամանակակից հայաստանյան իրականության մեջ, որտեղ ակնհայտորեն նկատելի է ամուսնական և ընտանեկան քրիստոնեական ավանդական արժեքների

ճգնաժամ: Մարդիկ, հիմնականում ներկայիս արևմտյան ազատական և անհատապաշտական գաղափարախոսությունների ազդեցությամբ, ավանդական ամուսնաընտանեկան հարաբերությունները դիտարկում են որպես անցյալի կաշկանդիչ մնացուկ՝ մարդկային անհատականության զարգացմանը խոչընդոտող երևույթ, որից հնարավորինս շուտափույթ կերպով պետք է ազատվել: Այս մտածողության հետևանքով նվազագույնի է հասցվում գույզի՝ միմյանց և հասարակության նկատմամբ ունեցած պատասխանատվությունը: Այսպիսով՝ սույն իրողությունը մեծապես նպաստում է հասարակության հիմնական օղակի՝ ընտանիքի գաղափարական և գործնական կազմաքանդմանը, որն էլ, իր հերթին, լուրջ բացասական փոփոխությունների է հանգեցնում մեր հասարակության մեջ: Վերոնշյալ իրողության հետ միասին մեզանում ավանդական ամուսնաընտանեկան արժեքների թուլացման և դուրսմղման գործում իրենց ոչ պակաս խիստ բացասական ազդեցությունն են ունենում նաև Հայաստանում առկա սոցիալ-տնտեսական բազմաբնույթ խնդիրները՝ աղքատությունը, անապահովության զգացումը, արտագաղթը և այլն: Այս բացասական իրողությունների անմիջական ազդեցությամբ է պայմանավորված մեր հասարակության մեջ ընտանիքներում քիչ երեխաներ ունենալու միտումը, և որպես դրա բացասական հետևանք՝ հղիության արհեստական ընդհատումների (հատկապես, սեռով պայմանավորված) թվաքանակի մեծացումը: Մեծ աճ է գրանցել նաև ամուսնալուծությունների, ընտանեկան անհանդուրժողականության ու բռնության դեպքերի թվաքանակը: Այս առումով հատկապես նկատելի են կանանց նկատմամբ հոգեբանական, ֆիզիկական, սեռական և տնտեսական բռնությունների աճի միտումները:

Ցավոք սրտի, պետք է արձանագրել, որ ներկա ժամանակներում Հայ Առաքելական Եկեղեցու՝ ամուսնության և ընտանիքի ամրության ու պահպանման ուղղությամբ տարվող աշխատանքները բավարար չեն սույն ոլորտի ճգնաժամը հաղթահարելու կամ մեղմելու գործում: Այս հանգամանքն ունի իր բնական պատճառները. խորհրդային իշխանության տարիներին Հայ Եկեղեցին գրեթե ամբողջությամբ դուրս է մղված եղել հասարակական կյանքից և հնարավորություն չի ունեցել իրականացնելու իր բնականոն գործառույթները, որի կարևոր մասն են հայ ընտանիքի հանդեպ հովվական հոգատարությունն ու խնամատարությունը: Մտահոգված լինելով սեփական գոյության պահպանման անհրաժեշտությամբ՝ նա չէր կարող զբաղվել ամուսնաընտանեկան արժեքների պահպանման հարացույցի ձևավորման և դրա գործնական իրականացման աշխատանքներով: Ճիշտ է, Հայաստանի անկախացումը հանգեցրեց կրոնական կյանքի զարթոնքին և Հայ Եկեղեցու հասարակական գործունեության ընդլայնմանը, այդ թվում՝ ընտանեկան հոգևոր խնամքի կազմակերպման ու իրականացման ասպարեզում, սակայն մինչև այժմ էլ խնդրո առարկա ոլորտում տարվող աշխատանքները համակարգող և ուղղորդող հարացույցի ստեղծումը մնում է անհրաժեշտություն: Սույնի պատրաստումը բարդանում է նաև նրանով, որ պատմական հանգամանքների բերումով հայ ազգի տարբեր հատվածներն ապրում և կենսագործում են զանազան աշխարհաքաղաքական, կրոնամշակութային, սոցիալ-հասարակական տարածքներում, որը, բնականաբար, իր անմիջական ու զգալի ազդեցությունն է ունենում տվյալ տարածքում բնակվող հայության ամուսնաընտանեկան արժեհամակարգի ձևավորման վրա: Մյուս կարևոր խնդիրը, որին բախվում ենք այս ասպարեզում, որակյալ մասնա-

գետների սակավությունն է և նորերի պատրաստման դժվարությունը: Ամհրաժեշտ է նկատի ունենալ նաև, որ ամուսնության և ընտանիքի ոլորտում տարվող աշխատանքները որոշակիորեն դժվարանում են նաև Հայաստանում և մի շարք սփյուռքյան գաղութներում եկեղեցական ծխական համակարգի բացակայության պատճառով: Այդ համակարգը հնարավորություն է ընձեռում հովվին ավելի մոտիկից ծանոթանալու համայնքի յուրաքանչյուր անդամի հետ, հաղորդ դառնալու վերջինիս հուզող սոցիալական, ընտանեկան ու այլ խնդիրներին, և այսու փորձել հնարավորինս նպատակաուղղված կերպով օգտակար լինել դրանց բարեհաջող լուծման գործում:

Եկեղեցու ամուսնության և ընտանիքի ամրության ու պահպանման ասպարեզում տարվող դիսկոնիկ աշխատանքներում, իհարկե, կարևոր դերակատարում ունի հովիվը: Վերջինիս պարտականությունն է հոգևոր խնամք տանել իրեն վստահված հավատացյալների նկատմամբ և նրանց կյանքն առաջնորդել քրիստոնեական արժեքներին համապատասխան: Սակայն ակնկալել, որ հոգևոր հովիվը ինքնուրույն կերպով և միայնակ կարող է լուծել 21-րդ դարում հավատացյալների առջև ծառացած բազմաբնույթ մարտահրավերները, որոնց թվին են պատկանում ամուսնաընտանեկան խնդիրները, լիակատար միամտություն կլինի: Եկեղեցին իր հոգևոր առաքելության նպատակաուղղված և որակյալ իրականացման գործում մեծապես օգտվում է ժամանակակից գիտությունների ընձեռած հնարավորություններից: Այս իրողության դասական օրինակ կարող են դիտարկվել ամուսնաընտանեկան խնդիրների լուծման ուղղությամբ տարվող աշխատանքները: Խնդրո առարկա ոլորտին առնչվող գիտությունների իմացությունը և դրանց կիրառման ընթացքում ձեռք բերված

ահռելի փորձառությունը հնարավորություն են տալիս խորապես ճանաչելու և ուսումնասիրելու մարդկային հոգեբանությանն ու հասարակական կյանքին վերաբերող իրողությունները, հասկանալու առկա ճգնաժամերի առաջացման նախապայմաններն ու զարգացման ընթացքը: Այսպիսով՝ զանազան գիտությունների հետ նման համագործակցությունը նպաստում է, որպեսզի աստվածաբանությամբ, հոգևոր խնամատարությամբ ու եկեղեցական լուսավորչական աշխատանքով զբաղվող անձինք ավելի որոշակի և համակողմանի ընկալեն ամուսնությանն ու ընտանիքին առնչվող բարդ խնդիրները և արդյունավետ նպատակային աշխատանք տանեն դրանց հաղթահարման համար: Մույն իրողությունն էլ, բնականաբար, հնարավոր և անհրաժեշտ է դարձնում բարձրորակ ամուսնաընտանեկան խորհրդատուների պատրաստումը և հատուկ խորհրդատվական կենտրոնների ստեղծումը: Այս կենտրոններում պետք է աշխատեն ամուսնաընտանեկան հարցերով զբաղվող զանազան մասնագետներ՝ հոգեբաններ, բժիշկներ, իրավաբաններ, սոցիալական աշխատողներ և այլն, որոնք ամուսնության և ընտանիքի վերաբերյալ Եկեղեցու ուսմունքի վրա հիմնվելով՝ իրենց մասնագիտական գիտելիքներով կնպաստեն իրենց դիմած անձանց խնդիրների լուծմանը:

Եկեղեցու ամուսնության և ընտանիքի ամրության ու պահպանման ոլորտում տարվող դիակոնիկ աշխատանքները չպետք է միայն սահմանափակվեն արդեն իսկ առկա խնդիրների շրջանակով, այլ անհրաժեշտ է հատկապես առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնել դրանց կանխարգելման վրա: Այս ասպարեզում կարևոր նշանակություն կարող են ունենալ նախաամուսնական և հետամուսնական դասընթացները և խորհրդատվությունները:

Ամուսնության որոշում կայացնելիս զույգերի մի զգալի մասը

հիմնականում առաջնորդվում է զգացմունքային իրողություններով և հստակ ու ամբողջական կերպով չի գիտակցում դրա իրական նշանակությունը, չի ընկալում միմյանց ու հասարակության նկատմամբ ստանձնելիք կարևոր պատասխանատվությունը: Այսպիսով՝ զույգերի ամուսնական գիտակցությունը բարձրացնելու համար պետք է նրանց ուղղորդել ու հորդորել մասնակցելու նախաամուսնական դասընթացների և խորհրդատվությունների: Որոշ Եկեղեցիներում ամուսնության համար դիմած զույգը պարտադիր պետք է մասնակցի նմանաբնույթ դասընթացների, և միայն դրանից հետո է ամուսնության արտոնություն տրվում նրան:

Այս ասպարեզում հատկապես Եկեղեցու դիակոնիկ գործունեության կարևորագույն թիրախներից մեկը պետք է դառնա ընտանեկան ճգնաժամի մեջ հայտնված անձանց աջակցության տրամադրման մեխանիզմների ստեղծումը: Կարելի է հիմնել ընտանեկան խորհրդատվական կենտրոններ, որտեղ, համապատասխան մասնագետների օգնությամբ, ճգնաժամի մեջ հայտնված ընտանիքները կամ անձինք կստանան հոգեբանական, բարոյական, իրավաբանական և ըստ անհրաժեշտության՝ նաև նյութական օգնություն: Այս կենտրոններում կկազմակերպվեն նաև բաց լսումներ, համաժողովներ, դասընթացներ, որոնք կնպաստեն ընտանեկան առողջ մթնոլորտի ձևավորմանը, գանազան ձևի բռնությունների կանխարգելմանն ու հաղթահարմանը, ինչպես նաև ամենակարևորը՝ ընտանիքի քրիստոնեական գիտակցության բարձացմանը:

ՄԱՍ Բ.

1. ԴԻԱԿՈՆԻԱՅԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԸՆԿԱԼՈՒՄԸ

1.1 Կաթոլիկ եկեղեցու դիակոնիա. «Կարիտաս»

Կաթոլիկ եկեղեցին դիակոնիկ աշխատանքի բազմադարյա և հարուստ փորձ ունի դեռ վաղ միջնադարից: Այդ ժամանակներում են կազմակերպվել սարկավագների-դիակոնների օրդեններ՝ միաբանություններ, որոնց հիմնական աշխատանքը հենց դիակոնիան էր: Ժամանակի ընթացքում դրանք զարգացել են, իսկ գաղութատիրության դարաշրջանն սկսվելուց հետո կաթոլիկ եկեղեցին խնդիր է դրել այդ աշխատանքը տարածել դեպի նոր հայտնաբերված ու նվաճված գաղութները: Ճիշտ է, որպես հիմնական առաքելություն դիտվում էր միսիոներական աշխատանքը, բայց դիակոնիան նույնպես ծավալուն ոլորտ է եղել:

Նորագույն շրջանում՝ 20-21-րդ դարերում, դիակոնիան նույնպես կաթոլիկ եկեղեցու ուշադրության կենտրոնում է, և աշխատանքը համակարգում է «Կարիտաս ինտերնացիոնալիս»-ը, որը կաթոլիկ եկեղեցու սոցիալական դիակոնիկ ամենահայտնի կառույցն է: Այն, եկեղեցու օրինակով, ուղղահայաց կառավարվող կենտրոնացված կառույց է և գործում է աշխարհի ավելի քան 200 երկրներում՝ հիմնականում տեղական «Կարիտաս» կազմակերպությունների միջոցով: Օրինակ՝ Հայաստանում աշխատանքն իրականացնում է «Հայկական Կարիտաս»-ի գրասենյակը, որը

մեր երկրում սկսել է գործել անկախության հաստատումից մի քանի տարի անց:

«Կարիտաս»-ի տեսլականը ձևակերպված է հետևյալ կերպ. «Երբ Կարիտասը հանդիպում է տառապյալի, նա արձագանքում է սիրով»: Սա, մեր կարծիքով, շատ ճիշտ է փոխանցում քրիստոնյաների այն միտքը, որ «Աստված սեր է»:

Իսկ ժամանակակից «Կարիտաս»-ն ստեղծվել է 1871 թվականին Գերմանիայում՝ որպես տեղական նախաձեռնություն, հետո կազմակերպվել է արդեն կենտրոնացած «Կարիտաս ինտերնացիոնալիս»-ը, որն այսօր միավորում է բազմաթիվ երկրներում գործող իրավաբանորեն գրանցված կազմակերպությունների: Միջազգային «Կարիտաս»-ն ինստիտուցիոնալ ձևով կազմակերպվել է 19-րդ դարավերջում, գործում է 1897 թվականից, այժմ արդեն՝ իր 162 տեղական «Կարիտաս»-ների միջոցով: Դիսկոնիկ աշխատանքի հիմնական ուղղություններն են՝ գործով արձագանքել մարդասիրական ճգնաժամերին՝ բնական աղետներին, կոնֆլիկտներին և կլիմայի փոփոխության հետևանքներին:

Ժամանակի պայմաններին համապատասխանող, ՄԱԿ-ի կառույցն զարգացման նպատակներին համահունչ աշխատանքային ուղղություններով է գործում «Կարիտաս» համակարգը: Այդ ուղղությունները կրում են նաև տեղային առանձնահատկությունների ազդեցությունը՝ մնալով, սակայն, միջազգային համակարգի շրջանակներից ներս:

Այդպիսի աշխատակարգը կարևոր առավելություններ ունի.

- Ընտանիքի բոլոր անդամները միաձայն գործում են կաթոլիկ եկեղեցու աստվածաբանության շրջանակներում:
- Առաջատար աշխատանքային փորձը մի երկրից և կազմակերպությունից արդյունավետ և արագ փոխանցվում է

մյուսին և դառնում է բոլորի սեփականությունը:

- Դիակոնիկ աշխատանքի նյութական և ֆինանսական ապահովման հարցերն ամբողջ կաթոլիկ եկեղեցու հոգածության ներքո են, և ցածր եկամուտ ունեցող երկրների ծրագրերը շատ հաճախ ֆինանսավորվում են ավելի բարեկեցիկ երկրների օգնությամբ:

Նման կենտրոնացումն ունի նաև բացասական կողմեր, որոնք կարող են ի հայտ գալ չափից դուրս կենտրոնաձիգ լինելու պատճառով, ինչը կհանգեցնի տեղական նախաձեռնության նվազեցմանը և աշխատանքի խիստ միօրինակացմանը:

Ինչևէ, կաթոլիկ եկեղեցու դիակոնիկ աշխատանքը, որն ունի դարերի չընդհատված պատմություն, արժանի է և՛ գնահատման, և՛ ուշադիր ուսումնասիրության: Մենք այս բնագավառում սովորելու շատ բան ունենք:

1.2 Բողոքական եկեղեցիների դիակոնիա.

«Հաց աշխարհի համար»

Բողոքականությունը նույնպես դիակոնիկ ծառայության մեծ փորձ ունի: Դեռևս Մարտին Լյութերի և Ժան Կալվինի ժամանակներից կային հատուկ ծառայություններ, որոնց աշխատանքը դիակոնիան էր:

Մեր ժամանակներում, օրինակ, գերմանական բողոքական եկեղեցու «Դիակոնիկ աշխատանք» (ծրագրեր Գերմանիայում) և «Հաց աշխարհի համար» (արտասահմանյան ծրագրեր) կազմակերպություններն ունեն մի քանի հազար աշխատող, որոնք երկրի ներսում և ավելի քան 90 երկրներում ներգրավված են բազմապիսի դիակոնիկ ծառայություններում:

«Հաց աշխարհի համար» կազմակերպությունը ձգտում է իր ծրագրերով վերացնել աղքատությունը և անարդարությունը: Նրա կարգախոսն է՝ «Աշխարհն առանց քաղցի, աղքատության և անարդարության, աշխարհ, ուր յուրաքանչյուր ոք կարող է ապրել հպարտ»:

Թեև բողոքական եկեղեցական դիակոնիան նույնպես ունի զարգացման դարավոր պատմություն, մեզ այն առավել ծանոթ է Էկումենիկ շարժման համատեքստում:

1.3 Էկումենիկ դիակոնիա.

Եկեղեցիների համաշխարհային խորհուրդ (ԵՀԽ),

Եկեղեցիների համատեղ գործողություն (ԵՀԳ)

Դեռ 20-րդ դարի վաթսունական թվականներից, երբ Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին անդամակցեց Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդին (ԵՀԽ), նաև ընդգրկվեց հանուն խաղաղության պայքարում, ինչն այն ժամանակ ԵՀԽ-ի դիակոնիկ աշխատանքի գերակայություններից էր: Իսկ անկախացման տարիներին ԵՀԽ-ն և նրա «միա ու արյունը» եղող բողոքական եկեղեցիները, ինչպես նաև բողոքական և ուղղափառ եկեղեցիները միավորող Էկումենիկ հիմնադրամները դարձան Հայաստանի և Հայ Եկեղեցու կարևոր գործընկերները դիակոնիկ ծառայության զարգացման ճանապարհին:

Գերմանական «Հաց աշխարհի համար», նիդերլանդական «Եկեղեցական օգնություն», նորվեգական «Նորվեգական եկեղեցական օգնություն», բրիտանական «Քրիստոնեական օգնություն», շվեյցարական «Շվեյցարական եկեղեցական օգնություն», ամերիկյան «Եկեղեցու համաշխարհային ծառայություն», դանիական «Դանիական եկեղեցական օգնություն» և «Դանիական

հայկական առաքելություն», շվեդական «Շվեդական եկեղեցական օգնություն»։ Եւրոպական լիգայի օգնությունը այն կազմակերպությունների, որոնք ԵՀԽ-ի համակարգման ներքո միահամուռ ուժերով լծվեցին Խորհրդային Միության և Արևելյան Եվրոպայի երկրների եկեղեցիների դիակոնիկ ծառայությունների աշխատանքի ակտիվացմանը և ժամանակակից պայմաններին համապատասխանեցմանը։ Այդ օգնությունն առաջարկվեց Հայաստանի, Վրաստանի, Ռուսաստանի, Ուկրաինայի, Բելոռուսի, Մոլդովայի, Ռումինիայի, Բուլղարիայի, Հ. Մակեդոնիայի, Սերբիայի, Հունգարիայի, Ալբանիայի և Սլովակիայի եկեղեցիներին։ Իսկ գործընթացն սկսվեց 20-րդ դարի իննսունական թվականներին, և նշված երկրների նորաստեղծ դիակոնիկ կազմակերպություններն ու դրանց հետ համագործակցող էկումենիկ գործակալությունները խիստ տարբեր զարգացումներ ապրեցին։

Դրանք մանրամասն նկարագրելու և առանձնահատկությունները վերլուծելու համար մի առանձին աշխատություն է հարկավոր, իսկ այստեղ սահմանափակվենք դրանց հակիրճ նկարագրությամբ։

Հենց սկզբից խնդիր առաջացավ, թե ինչպես համադրել ամբողջատիրական (Խորհրդային Միություն, Ռումինիա և այլն) կամ խիստ սահմանափակ ժողովրդավարության (Հունգարիա, Չեխոսլովակիա և այլն) երկրների դիակոնիկ աշխատանքն արևմտյան ժողովրդավարական երկրների աշխատանքային ոճին, այն է՝

- իրականացնել և կիրառել կարիքների գնահատում,
- թափանցիկ հաշվետվողականություն,
- ֆինանսական վերահսկողության համակարգ և այլն։

Սրանք, իհարկե, ոչ միայն եկեղեցիների խնդիրներն էին, այլ նաև ընդհանրապես նորանկախ պետությունների։ Վերը նշված

երկրների գործընկերներից քչերին հաջողվեց արագ և առանց մեծ դժվարությունների անցնել այս ճանապարհը: Կային նաև այլ կարևորագույն խնդիրներ: Արևելյան Եվրոպայի մի քանի երկրների եկեղեցիներ հանդիսանում են արևելյան և նախաքաղկեդոնական ուղղափառ եկեղեցիներ, իսկ Էկումենիկ գործակալության տարբեր գործընկերները պատկանում են ավետարանական եկեղեցիների ընտանիքին: Այստեղ, առնվազն, երկու կարևոր հարց է առաջանում, որոնք համատեղ պատասխանի կարիք ունեն.

ա) արդյոք դիակոնիկ աշխատանքի սկզբունքները և մոտեցումներն էականորեն տարբերվո՞ւմ են միմյանցից,

բ) արդյոք նշված գործակալությունները պի՞տի համագործակցեն և աջակցեն սովորաբար բնակչության մեծամասնությունը ներկայացնող եկեղեցիներին, օրինակ՝ ՌՌԻԵ, Վրաց կամ Հայ Եկեղեցուն, թե՞ առավել մեծ նշանակություն տան նշված երկրներում գործող բնակչության ավելի փոքր խմբերին ներկայացնող ավետարանական եկեղեցական միավորումներին և նպաստեն նրանց զարգացմանը:

Կարճ ասած՝ Էկումենիզմ, թե՞ պրոգելիտիզմ (հոգեորսություն):

Սրանք հարցեր են, որ չունեն միանշանակ պատասխան մեր իրականության մեջ, և ամեն Եկեղեցի, ամեն երկիր աշխատում է պատասխանները գտնել ուրույն ճանապարհով:

Այս համատեքստում մի քանի բառ այն մասին, թե մեր պատկերացումներով Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին ինչպես է ընկալում միջեկեղեցական համագործակցությունը և լուծման ինչ ճանապարհներ է ընտրում: Բերենք մեկ օրինակ. երբ 1997-ին քննարկվում էր Հայաստանյան Կլոր սեղանի հիմնադրամի (ՀԿՍ) ստեղծումը, իսկ դրա նախաձեռնողները ՀԱԵ-ն և ԵՀԽ-ն

էին: Որոշվեց, որ այս երկու մարմինները հրավիրում են համագործակցության նաև ավանդականորեն Սփյուռքում գործող Հայ կաթողիկե և Հայ ավետարանական եկեղեցիներին, սակայն աշխատանքի ընթացքում հաշվի է առնվում ՀՄԵ-ի գերակա դերն ու նշանակությունը, քանի որ Հայաստանում այն ունի հետևորդների ակնհայտ մեծամասնություն և հանդիսանում է ԵՀԽ-ի միակ անդամը: Այսինքն, եթե ՀԿՍ-ն կոչված է իրականացնելու սոցիալական, դիսկոնիկ աշխատանք հիմնականում կարիքավոր խավի համար, ապա ՀՄԵ-ի զավակները պիտի լինեն շահառուների և իրականացնողների մեծամասնությունը: Սույն սկզբունքը, որն ընկալեց և ընդունեց նաև ԵՀԽ-ն, գործում է մինչ օրս: Սա չի բացառում երեք Եկեղեցիների համագործակցությունը դիսկոնիկ ոլորտում. համագործակցության ոգին արտացոլված է նաև ՀԿՍ-ի հոգաբարձուների խորհրդի կազմում, որտեղ համամասնորեն ներկայացված են երեք Եկեղեցիների ներկայացուցիչները: Տեղին ենք համարում նշել, որ ավելի քան 25 տարիների ընթացքում այս համագործակցությունը ընթացել է միայն կառուցողական ոգով, և այդ փորձը կարելի է միայն դրական գնահատել: Բնականաբար, այս ամենը հենց սկզբից մինչև օրս խարսխված ու կառուցված է Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու և Գարեգին Ա., Գարեգին Բ. Վեհափառ հայրապետների օրհնության և վստահության ամուր հիմքի վրա՝ առանց որի ՀԿՍ-ն չէր կարող գործել:

Դիսկոնիկ աշխատանքն արդի Հայաստանում, հատկապես հետխորհրդային սկզբնական շրջանում, հնարավոր չէր պատկերացնել առանց լայն միջազգային կապերի, էկումենիկ համագործակցության, քանի որ մենք կարիք ունեինք սովորելու ավելի փորձառու եկեղեցիներից և դիսկոնիկ կառույցներից: Նաև միջազգային դոնոր կազմակերպությունների նյութական աջակ-

ցության անհրաժեշտություն կար, իսկ առանց ժամանակակից ծրագրային աշխատանքի հմտություններին տիրապետելու՝ դա անհնար կլիներ: Այս հարցերում Հայաստանում դիսկոնիկ աշխատանքի հիմունքների ձևավորման գործում անգնահատելի դեր ունեն այնպիսի եկեղեցախեն և աշխարհիկ կառույցներ, ինչպիսիք են «Եկեղեցիների համատեղ գործողություն» դաշինքը, Եվրադիակոնիան, գերմանական բողոքական «Հաց աշխարհի համար», ՄԱԿ-ի հայաստանյան գրասենյակի՝ Բնակչության հիմնադրամը և այլ կազմակերպություններ:

2. ԴԻԱԿՈՆԻԿ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐ

Անցնելով մեր ձեռնարկի հաջորդ՝ առավել գործնական մասին՝ նշենք, որ համաձայն ժամանակակից դասակարգման՝ դիակոնիկ աշխատանքը, ընդհանուր առմամբ, կարելի է բաժանել երեք մասի՝ բարեգործական ծրագրեր, զարգացման ծրագրեր և ծրագրեր՝ արտակարգ իրավիճակներում:

Դիտարկենք դրանցից յուրաքանչյուրի առանձնահատկությունները:

2.1. Բարեգործական ծրագրեր

Առաջին և ամենահին տեսակը բարեգործական ծրագրերն են: Հենց սկզբից և նույնիսկ մինչ այսօր դիակոնիան հիմնականում ընկալվում է որպես անշահախնդիր բարեգործություն: «Թող քո ձախ ձեռքը չիմանա, թե ի՞նչ է անում քո աջ ձեռքը» (Մտթ. 6:3). ահա սա է բարեգործության աստվածաշնչային պատկերացումներից մեկը: Հիրավի, «Օգնի՛ր կարիքավորին որտեղ և ինչպես կարող ես»: Ժամանակակից աշխարհում, սակայն, այդպիսիք շատ են, իսկ օգնության հնարավորությունները՝ սահմանափակ: Ինչպե՞ս կողմնորոշվել, առաջինը ո՞ւմ տրամադրել այն, աշխարհի ո՞ր մասին օգնություն ուղարկել: Եվ այստեղ է, որ մեզ օժանդակում են դիակոնիկ և սոցիալական աշխատանքի հիմնական կանոնները՝ հարցում, կարիքների գնահատում, ընդհանուր տեղեկատվություն, նաև հաշվետվողականություն:

Մարդասիրական օգնությունը մեր ժամանակներում տրամադրվում է բնական (երկրաշարժ, ջրհեղեղ, ցունամի, համա-

ճարակներ և այլն) և մարդածին (պատերազմ, էթնիկ զտումներ, համաճարակներ) աղետների հետևանքով տուժածներին օգնելու համար և հիմնականում նպատակ ունի կյանքեր փրկել, տառապանքը թեթևացնել և մարդկային արժանապատվությունը պահպանել: Այդպիսի օգնությունը սովորաբար լինում է կարճատև և որոշ ժամանակ հետո կարող է փոխարինվել այլ տեսակի միջամտություններով, որոնց կանդրադառնանք ստորև:

ՀԱԵ-ն մեր ժամանակներում առերեսվեց արտակարգ իրավիճակի Խորհրդային Միության գոյության վերջին տարիներին՝ 1988 թվականի ավերիչ երկրաշարժից հետո: Այդ ժամանակ ամբողջ աշխարհն օգնում էր Հայաստանին, և այդ օգնության մի զգալի մասն ուղարկվում էր Հայ Եկեղեցու հասցեով: Այդ օգնության բաշխումը ճիշտ կազմակերպելու համար անհրաժեշտ էր արագորեն ստեղծել համապատասխան մեխանիզմներ և ենթակառուցվածք: Դրան հաջորդեցին Հայաստանի անկախացումը, Արցախյան առաջին պատերազմը, տարբեր արտակարգ իրավիճակներ:

Այսօր միջազգային հանրությունը մշակել է սոցիալ-դիակոնիկ աշխատանքի մի քանի փաստաթուղթ, որոնց ամենակարևոր դրույթներին անհրաժեշտ է ծանոթ լինել դիակոնիայի հիմունքներն ուսումնասիրելիս:

Օրինակ՝ «Եկեղեցիների համատեղ գործողություն» (ԵՀԳ) դաշինքի պատշաճ վարվելակարգը ծրագրեր իրականացնելու և օգնություն տրամադրելու ընթացքում.

1. Հարգել և պահպանել մարդու հիմնարար իրավունքները՝ բացառելով խտրականությունը և գործել համապարփակ ձևով:
2. Հարգել և պահպանել ազգային և միջազգային օրենքները:

3. Բոլոր երկրներում, որոնցում աշխատում է ԵՀԳ-ն, ներառյալ ճգնաժամային իրավիճակում գտնվողները, տեղահանվածներին կամ փախստականներին վերաբերվել հարգանքով, քաղաքավարությամբ և միջազգային օրենքներին համապատասխան:
4. Դրականորեն ներկայացնել ԵՀԳ դաշինքը:
5. Պահպանել այնպիսի միջավայր, որը կբացառի չարաշահումները և կնպաստի սույն վարվելակարգի իրականացմանը: Բոլոր մակարդակների կառավարիչների առաջնահերթ պատասխանատվությունն է կատարել այս պահանջները:
6. Ապահովել անվտանգ և գաղտնի հաշվետվություն ցանկացած խախտումների վերաբերյալ՝ հետևելով ԵՀԳ-ի պահանջներին:
7. Անմիջապես զեկուցել համապատասխան վերադասին ցանկացած տեղեկության վերաբերյալ, որը կպարունակի սույն կանոնակարգի էական խախտումներ, կամ նույնիսկ դրանց մասին կասկածներ: Քաջ գիտակցել, որ խախտումները թաքցնելու ցանկացած փորձ կհանգեցնի կարգապահական պատժի:

Կարմիր խաչի միջազգային կազմակերպության մարդասիրական աշխատանքի հիմնական հրամայականներն են.

1. Օգնությունը տրամադրվում է առանց ռասայական կամ ազգային պատկանելությունը հաշվի առնելու: Օգնություն ստացողների առաջնահերթությունը հիմնված է լինում միայն կարիքի վրա:
2. Օգնությունը չի կարող հիմնված լինել քաղաքական կամ կրոնական պատկանելության վրա: Մենք պարտավոր ենք

հարգել քաղաքական կամ կրոնական պատկանելությունը, մշակույթը և սովորությունները:

3. Աղետների դեպքում օգնության ծրագիր կազմակերպելիս պետք է ձգտել օգտագործել տեղական հնարավորությունները:
4. Պետք է ձգտել ծրագրի կառավարմանը ներգրավել նաև շահառուներին:
5. Օգնությունը պիտի նպատակաուղղված լինի նաև ապագա արտակարգ իրավիճակների հավանականության նվազեցմանը և նպաստի հիմնական կարիքների բավարարմանը:
6. Մենք հաշվետու պիտի լինենք ինչպես օգնություն ստացողներին, անպես էլ դոնորներին:
7. Մեր տեղեկատվության և հանրայնացման գործողությունների ընթացքում պետք է ներկայացնենք աղետից տուժածներին արժանապատվորեն, այլ ոչ թե որպես հուսահատ գոհերի:

Սրանք առաջին հայացքից ակնհայտ դրույթներ են, սակայն մենք բազում օրինակներ գիտենք, երբ այս դրույթները տարբեր պատճառներով և նպատակներով խախտվում են: Անհրաժեշտ է նաև իմանալ, որ ցանկացած ճանաչված միջազգային կառույց չի համագործակցի մեզ հետ, եթե համոզված չլինի, որ մենք ծանոթ ենք և ձգտում ենք պահպանել սույն կարգն աշխատանքի ընթացքում:

Ինչպես նշեցինք՝ բարեգործական ծրագրերը, հատկապես արտակարգ իրավիճակում գործարկվող ծրագրերը երկար չեն տևում, և արտակարգ ու սուր իրավիճակը թուլանալուն պես անհրաժեշտություն կա անցնելու դիսկոնիկ աշխատանքի հաջորդ փուլին՝ զարգացման ծրագրերին:

Իհարկե, դա վերաբերում է օգնությանը, որը ցուցաբերվում է հիմնականում ֆիզիկապես առողջ, աշխատունակ մարդկանց, այլ ոչ թե երեխաներին, ծերերին կամ սահմանափակ հնարավորություններ ունեցող մարդկանց խմբերին, որոնց նկատմամբ հատուկ մոտեցում է պետք:

Ամփոփելով բարեգործական ծրագրերի մասին տեղեկությունը՝ նշենք, որ այդպիսին է համարվում արտակարգ իրավիճակներում տուժած մարդկանց հետևյալ աջակցության տրամադրումը.

- առաջին օգնության դեղամիջոցներ,
- սնունդ և ջուր,
- ապաստան,
- հոգեբանական աջակցություն:

Այն իրականացվում է վերը նշված սկզբունքների պահպանմամբ:

Մեկ այլ տիպի բարեգործություն է հետևյալ խմբերին տրամադրվող օգնությունը.

- ա) ծայրահեղ աղքատության մեջ ապրող մարդկանց,
- բ) հատուկ կարիքներ ունեցող կամ ծեր, անաշխատունակ մարդկանց:

Այս խմբերին տրամադրվող օգնության առանձնահատկությունները շատ բաներով նման են վերևում նշված մոտեցումներին: Հիմնական առանձնահերթությունն այն է, որ պայմանավորված շահառուների առողջական և բարոյա-հոգեբանական վիճակով՝ այն կարող է լինել շարունակական և ունենալ մարդկանց ինքնաբավ դառնալու ավելի հեռու նպատակ:

2.2 Չարգացման ծրագրեր

Այսօր դիսկոնիկ աշխատանքի կարևոր մասն են կազմում, այսպես կոչված, զարգացման ծրագրերը: Դա այնպիսի աշխատանք է, որի ընթացքում մարդու համար ստեղծվում են պայմաններ, և նրան մատուցվում են հմտություններ, գիտելիքներ, որի շնորհիվ հնարավոր է դառնում իրականացրած ծրագրի ավարտից հետո ապահովել ծրագրի շահառուի աշխատանքը նոր մասնագիտական ոլորտում կամ հին աշխատանքում՝ ավելի բարձր մասնագիտական դիրքում:

Չարգացման ծրագրերը կարող են բազմազան լինել, օրինակ՝ գյուղատնտեսական նոր հմտությունների ուսուցում, համակարգչային գրագիտություն, գործավարություն, հաշվապահական աշխատանք, բնապահպանական աշխատանքի հմտություններ և այլն: Մանուկների և երիտասարդների կրթությունը նույնպես միտված է զարգացման նպատակներին, քանի որ նկարչությունը, երգը, պարը, կավագործությունը ուղղված են ոչ միայն նրանց գեղագիտական զարգացմանը կամ ժամանցի կազմակերպմանը, այլև կարող են մասնագիտական կողմնորոշման հիմք դառնալ:

Չարգացման ծրագրերի առանձնահատկությունն այն է, որ ծրագրի ավարտից հետո այն շարունակվում և հարատևում է: Ծրագրի ընթացքում ստացած հմտություններն ու գիտելիքները կարող են կիրառվել երկար ժամանակ և նույնիսկ շահառուների մեջ շարունակական կրթություն ստանալու սովորություն ձևավորել:

2.3 Ծրագրեր արտակարգ իրավիճակներում

Հաշվի առնելով ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ ողջ աշխարհի անհանգիստ, բախումներով լի ժամանակաշրջանը՝ անհրաժեշտ ենք համարում առավել հանգամանորեն անդրադառնալու արտակարգ իրավիճակներում աջակցության, օգնության ծրագրերին, որոնք սույն ձեռնարկի ստեղծման ժամանակ կենտրոնացած են բնական և մարդածին աղետներից տուժածներին օգնություն հասցնելու խնդրի վրա:

Տուժածներին օգնելու և մխիթարելու համար խիստ կարևոր է ծանոթ լինել հոգեբանական և սոցիալական օգնության հիմունքներին, դրանց առանձնահատկություններին արտակարգ իրավիճակներում:

Արտակարգ իրավիճակներում հենց բարոյա-հոգեբանական աջակցությունը կարևոր նշանակություն ունի դիակոնիկ ծրագրերում: Ո՞վ, եթե ոչ հոգևորականը կարող է արհավիրքից տուժածին օգնել այդ իրավիճակում:

3. ԾՐԱԳՐԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐ

Դիակոնիկ ծրագրային աշխատանք իրականացնելու համար անհրաժեշտ է տիրապետել որոշ հմտությունների և գիտելիքների: Հենց այդ պատճառով ցանկացած դիակոնիկ աշխատանքի դասընթաց ներառում է ծրագրային աշխատանքի որոշակի դրույթների ուսուցում և դրանց ճիշտ կիրառություն: Այս գլխում մենք կանդրադառնանք մի քանի հիմնարար դրույթների՝ առանց որոնց հնարավոր չէ իրականացնել որևէ դիակոնիկ ծրագիր և հաշվետու լինել կատարած աշխատանքի համար:

3.1 Կարիք, կարիքների մասնակցային գնահատում

Այս գործընթացը, թերևս, ամենակարևորն է ցանկացած տիպի ծրագրային աշխատանքի համար: Եթե մենք ցանկանում ենք արդյունավետ, հաջողված ծրագիր իրականացնել (իսկ ո՞վ այդ չի ցանկանում), կարիքների և իրավիճակի գնահատումն ամենակարևոր և պարտադիր փուլն է:

Նախևառաջ խոսենք կարիքների գնահատման կանոնների և տեխնիկայի մասին: Ցանկացած ծրագրի գաղափար պիտի ծնվի ապագա շահառուների հետ քննարկումների ընթացքում: Սա է դիակոնիկ ծրագրի հաջողության համար մեկ պայմանը:

Սակայն այս պայմանը հաճախ խախտվում է կամ փոփոխության ենթարկվում, քանի որ ծրագրի նախաձեռնողը (մեր պարագայում դա կարող է լինել քահանան) կարծում է, որ ինքը գիտի, թե ինչ տեսակ դիակոնիկ զարգացման ծրագիր է հարկավոր իր համայնքի, ծխի մարդկանց: Էլ ի՞նչ կարիք կա ժամանակ ծախսել, հարցումներ կատարել, արդյունքներն ամփոփել և միայն դրանից հետո ձեռնամուխ լինել ծրագրի պատրաստմանը:

Այսպիսի մոտեցումը կարող է դժգոհության տեղիք տալ ծրագրի շահառուներին, որովհետև իրենց կարծիքը հաշվի չեն առել, հանգեցնել հայտի մերժմանը դոնորի կողմից՝ «իսկ ո՞ւր է կարիքների մասնակցային գնահատումը» պատճառաբանությամբ, բերել արդեն իրականացրած աշխատանքի անկայունությանը: «Մեր գաղափարը չէ», - կարող են մտածել շահառուները, «Մեր խնդիրը չէ հոգ տանել շարունակության մասին» և այլն:

Մյուս կողմից՝ մենք գիտենք, որ շատ դոնոր կազմակերպություններ հայտարարված ծրագրային մրցույթի ժամանակ նշում են իրենց հետաքրքրող առաջնահերթությունները, այսպիսով՝ թելադրում են ծրագրի ուղղվածությունը՝ փոքր լուսանցք թողնելով դիմորդներին, իսկ հավակնորդ կազմակերպությունները երբեմն պատրաստ են դիմել ցանկացած ծրագրային մրցույթի՝ իբրև հետևանք ձեռք բերելով «գրանտակերի» տխուր համբավ:

Ինչպե՞ս վարվել նման իրավիճակում:

Նախ՝ որպես դիակոնիկ աշխատանքի առաջնային փուլ՝ նկատի ունենալ կարիքների մասնակցային գնահատումը: Չսպասել որևէ դրամաշնորհային մրցույթի կամ առաջարկի, այլ ստեղծել համայնքին անհրաժեշտ դիակոնիկ ծրագրային աշխատանքի թղթապանակ, որը հիմնված կլինի կարիքների մասնակցային գնահատման վրա:

Ինչպե՞ս իրականացնել կարիքների մասնակցային գնահատում:

Դրա համար կարելի է կիրառել ստորև նշված ձևերից մի քանիսը.

1. Ոչ ֆորմալ քննարկումներ համայնքում:

Սա հոգևորականի համար ամենահարմար ձևն է՝ տեսնելու համայնքի կարիքները հենց համայնքի անդամների աչքերով:

2. Ֆոկլուս խմբային քննարկումներ. երիտասարդներ, կանայք, տարեցներ, դպրոցի ուսուցիչներ, աշակերտներ և այլք:
Հաճախ անհրաժեշտ է լսել և իմանալ տարբեր տարիքային և մասնագիտական խմբերի կարծիքները, հատկապես եթե դա վերաբերում է համապատասխան ուղղվածություն ունեցող ծրագրերին: Օրինակ՝ եթե հնարավորություն կա կրթական որևէ ծրագիր նախաձեռնել, արժե պարզել ուսուցիչների և համապատասխան դասարանների աշակերտների, նաև ծնողների կարծիքը:
3. Չրույցներ առաջնորդների հետ: Համայնքը կարող է ունենալ ոչ միայն ֆորմալ առաջնորդներ՝ համայնքապետ, ավագանի, այլ նաև ոչ ֆորմալ առաջնորդներ՝ տարեցներ, կիրթ, փորձառու մարդիկ, հոգևոր առաջնորդ:
4. Տնայցեր:
Սա նույնպես հովվի ամենօրյա գործառույթն է: Հավելյալ մեկնաբանությունների կարիք չենք տեսնում:
5. Փաստաթղթերի ուսումնասիրություն:
Օգտակար գործառույթ է: Կարող է տեղեկություն տալ համայնքում իրականացրած հաջողված կամ տապալված այլ ծրագրերի մասին:
6. Դիտարկումներ:
Եթե ծրագրի նախաձեռնողը նույն համայնքի բնակիչ է կամ այնտեղ հաճախ է այցելում, ինչը տարածված իրողություն է քահանայի պարագայում, ապա նա կարող է ծրագրի հետ առնչվող կարևոր դիտարկումներ անել:
7. Զարտեցավորում:
Փորձել գրավոր նկարագրել ստացված տեղեկությունները և ի մի բերել դրանք՝ գաղափարների փոխկապակցվածությունը

ցույց տալու համար: Ապագա ծրագրի տեղակայումը համայնքի քարտեզի վրա կարող է մեզ հավելյալ օգտակար տեղեկություն տալ:

Նման մեթոդներով տեղեկություն ստանալուց և դրանք պատշաճ ամփոփելուց հետո կարելի է մի քանի ծրագրային առաջարկի համառոտ նկարագիր պատրաստել, որոնք կանվանենք ծրագրի հայեցակարգ կամ գաղափար: Պատեհ առիթի դեպքում դրանք արագ կարելի է ձևափոխել, լրացնել և դարձնել ամբողջական ծրագրային առաջարկ, որը կարելի է իրականացնել մի քանի տիպի նյութական աջակցությամբ՝ դրամաշնորհ, նվիրատվություն, սուբվենցիա (պետական նպաստ), մասնակցություն աշխատանքով և այլն:

Կարիքների գնահատում

3. 2 Կարողությունների զարգացում

Դիսկոնիկ աշխատանքին ձեռնամուխ լինելիս նախ և առաջ անհրաժեշտ է ունենալ որոշակի տեղեկություններ ծրագրային գործիքների և դրանց ճիշտ կիրառման վերաբերյալ: Ուստի և այս բաժնում կփորձենք ծանոթացնել ձեզ այդ կարողություններին և դրանց կիրառման ոլորտին: Նախևառաջ, ելնելով մեր՝ տարիների դասավանդման փորձից՝ կցանկանայինք մի քանի խորհուրդներ տալ հենց կարողությունների զարգացման արդյունավետության վերաբերյալ:

Եթե ցանկանում ենք արդյունավետ զարգացման ծրագրեր իրականացնել, անպայման պետք է հետևենք նշված մի քանի խորհուրդներին:

Ծրագրային աշխատանքի արդյունավետության բարձրացմանը վերաբերվող խորհուրդներ.

-Խնդիրների համակարգային լուծում.

Սովորաբար համայնքի խնդիրները մեկը-երկուսը չեն, սակայն հաճախ մենք հնարավորություն ունենք անդրադառնալու միայն մեկին: Աշխատանքը պլանավորելիս մտածե՛ք լայն, համակարգված, փորձե՛ք այնպես անել, որ ծրագիրը դառնա նախորդի տրամաբանական շարունակությունը. չէ՞ որ զարգացումն անընդհատ է և վերջ չունի:

-Մյուսների հետ համաձայնեցված գործողություններ.

Շատ դեպքերում աշխատանքի ընթացքում չկա պատշաճ համագործակցություն ոլորտի այլ դերակատարների հետ, ինչը նվազեցնում է արդյունավետությունը: Իսկապես, մենք համատեղ, կոլեկտիվ աշխատանք այնքան էլ չենք սիրում: Հիշենք, սակայն, եթե ցանկանում ենք աշխատել առավելագույն արդյունավետությամբ, համագործակցությունը հրամայական է:

-Մարդկային ռեսուրսների կառավարում.

Ձգտենք ճիշտ կառավարել մարդկային ռեսուրսը. այն մեր աշխատանքի ամենաթանկ գործոնն է: Գնահատենք և արժևորենք մեր գործընկերների արածը: Միևնույն ժամանակ ստեղծենք աշխատանքի գնահատման արդար և արդյունավետ համակարգ և ըստ արժանվույն գնահատենք մարդկանց:

-Քննադատական մտածողություն.

Ցանկացած աշխատանքային խնդիր դիտարկենք տարբեր կողմերից, փորձենք տեսնել և՛ դրականը, և՛ բացասականը ու չվախենանք դրանց մասին բարձրաձայնելուց ու սխալներից ճիշտ հետևություններ անելուց: Միավներն աշխատանքի անխուսափելի մասն են, հետևաբար սովորենք նաև սխալներից ճիշտ դասեր քաղել և չընկրկել դրանց առջև:

-Բանակցելու հմտություն.

Սա ես կապում եմ լսելու ունակության հետ. մեր ժամանակներում շատերն ունակ չեն դիմացինի ասածը լսելու և հասկանալու: Ամենամեծ խնդիրը նաև այն է, որ նրանք երբեմն լսում են, ու իրենց թվում է՝ հասկացել են, սակայն քիչ անց միևնույն սխալը կրկնում են: Փորձե՛ք հանգիստ լսել դիմացինին, մի՛ արձագանքեք արագ և հուզական, մի փոքր մտածե՛ք նախքան պատասխանելը:

-Դատողություններ անելու և որոշումներ կայացնելու ունակություն.

Մինչ դատողություններ անելն օգտվե՛ք տեղեկատվության մի քանի աղբյուրից, իսկ որոշում կայացնելուց առաջ լսե՛ք բոլոր կողմերին:

-Ակտիվ լսողություն.

Որպեսզի կարողանաք լավ ընկալել նոր՝ բանավոր տեղեկատվությունը, հարցե՛ր տվեք: Դրանք կարող են ճշտող բնույթի լի-

նել, կամ դուք կարող եք վերաձևակերպել լսածը և խնդրել, որ դիմացինը հաստատի՝ արդյոք ճիշտ եք հասկացել իրեն: Ակտիվ լսողությունը ենթադրում է երկխոսություն, այլ ոչ թե մենախոսություն:

Ծրագրային աշխատանքի հետ առնչվող անհրաժեշտ գործիքները մենք բաժանել ենք հետևյալ մասերի.

1. Կարիքների մասնակցային գնահատում
2. SWOT վերլուծություն
3. SMART չափորոշիչներ
4. Տրամաբանական աղյուսակ
5. Փոփոխության տեսություն
6. Հաշվետվություն
7. Տվյալների, չափորոշիչների եռանկյունացում
8. Ֆինանսավորում
9. Մշտադիտարկում և գնահատում:

4. ԾՐԱԳՐԻ ՄՇԱԿՈՒՄ

4.1 Ներքին և արտաքին գործոնների ազդեցության գնահատում. SWOT վերլուծություն

Ցանկացած ծրագրի կամ ձեր կազմակերպության, համայնքի մասին անաչառ և ճիշտ կարծիք կազմելու լավագույն գործիքը և վերլուծության անբաժանելի մասն է առաջարկի և դրա իրականացնողի ուժեղ և թույլ կողմերի վերլուծությունը, որն ընդունված է կոչել Ուժ-ՀՎ (S.W.O.T.) վերլուծություն: Հապավումը նշանակում է.

Ուժեղ (strong)` մեր ծրագրին և այն իրականացնողներին վերաբերող ուժեղ կողմեր,

Թույլ (weak)` մեր ծրագրին և այն իրականացնողներին վերաբերող թույլ կողմեր,

Հնարավորություններ (opportunities), որոնք առնչվում են ծրագրի արտաքին միջավայրին և կարող են նպաստել ծրագրի իրականացմանը,

Վտանգներ (threats), որոնք առնչվում են ծրագրի արտաքին միջավայրին և կարող են խանգարել ծրագրի իրականացմանը:

Հարկ է նշել, որ այս վերլուծությունն իրականացվում է ցանկացած մեծ ու փոքր ծրագրերի դեպքում, այն կազմակերպության / մարդկանց իրական հնարավորությունների օբյեկտիվ գնահատման գործիք է և պարտադիր մաս է ոչ միայն դիակոնիկ և սոցիալական ծրագրի, այլ ցանկացած գործունեության ժամանակ:

Դիակոնիկ ծրագրի պարագայում SWOT վերլուծությունը կարող է իրականացվել մի քանի ձևերով: Եթե, օրինակ, կարիքների գնահատումը և մեր ֆինանսական հնարավորությունները հա-

մադրելով՝ տեսնում ենք, որ ամենահրատապը համայնքին խմելու ջրով ապահովելու խնդիրն է, և դիցուք՝ երկու կիլոմետր հեռավորության վրա կա որակյալ ջրի աղբյուր, որից ինքնահոսով կարելի է բավարար քանակությամբ ջուր հասցնել մեր համայնք, ապա SWOT վերլուծությունը հետևյալ տեսքը կարող է ունենալ.

Ուժեղ կողմեր.

-այս ծրագրի իրականացումը մեր համայնքի միահամուռ որոշումն է, և համայնքի տղամարդիկ պատրաստ են մասնակցելու բոլոր տեսակի հողային աշխատանքներին,

-կազմավորվել է նախաձեռնող խումբ, որը կհամակարգի կատարվելիք աշխատանքը, կպատրաստի գործարկմանն անհրաժեշտ փաստաթղթերը, կիրականացնի աշխատանքի մշտադիտարկում և վերահսկում:

Թույլ կողմեր.

-համայնքը չունի նման ծրագրեր իրականացնելու փորձ և տեխնիկական բավարար գիտելիքներ, ուստի անհրաժեշտ է համապատասխան մասնագետների վարձել,

-համայնքը չունի նաև համապատասխան տեխնիկա, այդ տեխնիկան նույնպես պիտի վարձակալվի:

Հնարավորություններ.

-Ջրի աղբյուրը գտնվում է ոչ շատ հեռու, ջրի որակը համապատասխանում է խմելու ջրին ներկայացվող ամենաբարձր պահանջներին, իսկ քանակը բավարար է՝ բնակավայրի շուրջօրյա ջրամատակարարման համար:

-Համայնքի ղեկավարությունը ողջունում է մեր նախաձեռնությունը և պատրաստ է աջակցել՝ օրինակ՝ համապատասխան մասնագետ և տեխնիկա տրամադրելով:

Վտանգներ.

-Մեր տարածքում լինում են ցրտաշունչ ձմեռներ, և ջրատարի վնասվելը վտանգ է:

Այդ վտանգը չեզոքացնելու համար խողովակաշարն անհրաժեշտ է թաղել առնվազն 50 սանտիմետր խորությամբ:

- Կլիմայի փոփոխության հետևանքով աղբյուրի ջրի քանակը կարող է պակասել:

Սակայն սա դիտարկվում է որպես փոքր ռիսկ, քանի որ մենք ծրագրի հավելվածում ներկայացնում ենք աղբյուրի ջրի հոսքը վերջին հինգ տարիների ընթացքում, և նկատելի փոփոխություն չի արձանագրվել:

Որպես երկրորդ օրինակ վերցնենք այլ տիպի դիակոնիկ ծրագիր. թող դա լինի համակարգչային գրագիտության ուսուցում դպրոցական տարիքի երեխաների համար:

Այս ծրագրի ամենակարևոր բաղադրիչներն են երեխաների ցանկությունը՝ մասնակցելու նման ծրագրի, և որակյալ հմուտ դասավանդողի առկայությունը: Հետևաբար հենց դրանք պիտի լինեն մեր առաջարկի ուժեղ կողմերը, հակառակ դեպքում՝ այս աշխատանքն ապարդյուն կլինի: Ուրեմն՝ մեր ծրագրի

Ուժեղ կողմերն են՝

-դպրոցում սովորող 6-8-րդ դասարանների 60 երեխաներից 50-ը ցանկություն են հայտնել ընդգրկվելու այս ծրագրում,

-դասընթացավարը համակարգչային գրագիտություն դասավանդելու հավաստագիր ունի ԿԳՄՍ նախարարությունից, կամ այդ հմտությունը սովորել է մեկ այլ հեղինակավոր կենտրոնում

Թույլ կողմերն են՝

-չունենք բավարար թվով համակարգիչներ և մի խմբում կա-

րող ենք ներգրավել 10 աշակերտից ոչ ավելի: Նոր համակարգիչներ ձեռք բերելու անհրաժեշտություն կա:

-չունենք Touch typing և Armenian typist ծրագրերը, որոնք նախատեսում ենք գնել սույն ծրագրի շրջանակներում:

Հնարավորություններն են՝

-դպրոցի ղեկավարությունը ողջունում է այս նախաձեռնությունը և պատրաստ է անվճար տրամադրել տարածք՝ արտադասարանային պարապմունքների համար,

-ծնողները համաձայն են վճարելու դասերի համար՝ ապահովելով ծրագրի կայունությունը:

Վտանգներն են՝

-չունենք որակյալ, արագ և կայուն ինտերնետ կապ:

SWOT վերլուծություն իրականացնելիս աշխատե՛ք մի քանի պայմաններ կատարել.

-եղե՛ք ազնիվ ու օբյեկտիվ, ո՛չ գերազնահատեք, ո՛չ էլ անտեսեք ձեր թերություններն ու առավելությունները,

-փորձե՛ք, բացի իրավիճակն արձանագրելուց, ավելի խորը վերլուծել խնդիրների պատճառները,

-եթե մեծ փորձ չունեք, սկսե՛ք փոքրից, թեթևից, հետո՝ աշխատանքի ընթացքում, կկարողանաք խորությամբ ու մանրամասն վերլուծել իրավիճակը,

-աշխատե՛ք նշել այն ամենը, ինչ որ կարող է ազդել վերջնական արդյունքի վրա. երկու նշում դժվար թե շատ օգուտ տան ձեզ, իսկ հարյուրը կխճճեն,

-փորձե՛ք գտնել, թե ինչն առաջ կմղի ձեր կազմակերպությանը (օրինակ՝ նոր աշխատակազմ ունենալը, վերադիր ծախսերի

կրճատումը, նոր դոնորների ներգրավումը),

-չմոռանաք նաև նշել, թե երբ եք իրականացնելու նոր վերլուծությունը, աշխատանքի որ փուլում:

4.2 Աշխատանքի պլանավորում SMART չափորոշիչներով

Աշխատանքի ճիշտ և մանրամասն պլանավորումը մեծ նշանակություն ունի ծրագրի հաջող ընթացքի համար: Իզուր չէ, որ ասում են՝ ճիշտ պլանավորումն աշխատանքի կեսն է: Հետևաբար պետք չէ ջանք և ժամանակ խնայել պլանավորման փուլը պատրաստելիս: Իսկ որպեսզի ծրագիրը և պլանը հստակ և միանշանակ ընկալենք թե՛ մենք, թե՛ հնարավոր դոնորը, անհրաժեշտ է կիրառել SMART չափորոշիչները (ինդիկատորներ):

SMART չափորոշիչներն սկզբում ներմուծվել են որպես մենեջմենթի գործիք, որպեսզի ծրագրերի կառավարիչների համար մշակեն ծրագրի նպատակն ու խնդիրը (Doran 1981 and others), սակայն այսօր այդ չափորոշիչները կիրառվում են նաև աշխատանքի տարբեր փուլերում, օրինակ՝ մշտադիտարկում կատարելիս և գնահատելիս, նաև ունիվերսալ գործիք են ցանկացած փուլում չափորոշիչների մշակման համար: Չափորոշիչները կարող են լինել երեք տիպի՝ արդյունք, գործընթաց կամ կառուցվածք նկարագրող:

S (specific) հստակ, կոնկրետ, ինչն է պետք չափել, նկարագրել

M (measureable) չափելի

A (achieveable) իրագործելի

R (relevant) կարևոր, էական

T (time-related) ժամանակային

Փորձենք ավելի մանրամասն բնութագրել դրանք:

“S” Specific - հստակ, կոնկրետ: Այս չափորոշիչը պիտի փոխակերպի գործողությունը և դարձնի այն տեսանելի: Արդյունքը կարող է լինել լայն, իսկ չափորոշիչը պիտի լինի ավելի նեղ և կենտրոնանա՝ «ով» և «ինչ» միջամտություն է նախատեսում:

Արդյոք հստակ է, թե ինչ պետք է չափել:

Արդյոք չափորոշիչը վերաբերո՞ւմ է սպասվող արդյունքի էությունը:

Արդյոք այն բավականին առանձնահատո՞ւկ է, որպեսզի առաջընթաց արձանագրի դեպի ցանկալի արդյունքը:

Այս չափորոշիչը հստակ արտացոլում է արդյունքը, ձևակերպված է պարզ և միանշանակ է ընկալվում:

Օրինակ՝

Եթե նորից անդրադառնանք համակարգչային գրագիտության ծրագրին, ապա կոնկրետ չափորոշիչը կարող է լինել աշակերտների թիվը՝ քանիսն են հաճախելու դասերին:

“M” Measurable - չափելի: Չափորոշիչը պիտի հնարավոր լինի չափել, տեսնել, վերլուծել: Եթե վերոնշյալները հնարավոր չլինեն, անհնար կլինի որոշել ծրագրի առաջընթացը: Եթե չափորոշիչը հստակ է և կոնկրետ, այն կարելի է չափել տարբեր մեթոդներով. ցանկացած չափորոշիչ այս կամ այլ կերպ չափելի է:

“A” Achievable կամ Agreed upon - հասանելի կամ համաձայնեցված: Մեր ծրագրում որոշված է, թե ինչ փոփոխություններ են ակնկալվում իրականացումից հետո, և արդյոք այդ արդյունքներն իրատեսակա՞ն են և համաձայնեցված բոլոր շահագրգիռ կողմերի հետ:

“R” Relevant - համապատասխան, այս չափորոշիչը պիտի օբյեկտիվորեն արտացոլի այն արդյունքը, որն ակնկալվում է ծրագ-

րում պլանավորված փոփոխությունը ստանալու համար: Տե՛ս փոփոխության տեսությունը:

“T” Timely - ժամանակային կամ ժամկետային: Չափորոշիչը նախ և առաջ պետք է ժամանակային լինի ծրագրային աշխատանքի բոլոր բաղադրիչների սկզբի և վերջի առումով: Սա առնչվում է նաև ռեսուրսներին՝ նյութական, մարդկային՝ երբ, ով սկսի և ավարտի կամ ինչը սկսվի և ավարտվի: Երկրորդ՝ որոշ ժամանակ կարող է անցնել ծրագրով նախատեսված գործողությունները կատարելու և ակնկալվող արդյունքները տեսնելու միջև:

SMART չափորոշիչներ **/ինդիկատորներ/**

- **Specific** -կոնկրետ
- **Measurable** - չափելի
- **Agreed upon** - համաձայնեցված
- **Realistic** - իրագործելի
- **Timely** - ժամկետային

Եթե մենք սովորենք ծրագիրը, ինչպես նաև մեր հաշվետվությունները, գնահատումները շարադրել վերը նշված եզրույթների օգտագործմամբ, ապա հասկանալի կդառնանք և՛ մեր գործընկերների, և՛ մեր դոնորների համար, որը մեծագույնս կնպաստի մեր աշխատանքի արդյունավետությանը:

Մի լրացուցիչ խորհուրդ. ջանացե՛ք ցանկացած ծրագրային աշխատանքում կիրառել հնարավորինս շատ չափելի թվային տեղեկատվություն:

4.3 Ծրագրի իրականացման համար անհրաժեշտ մարդկային և նյութական ռեսուրսների մասնակցային պլանավորում

Ֆինանսավորում

Հաճախ ֆինանսավորումը կամ դրա պակասը, բացակայությունը դառնում են աշխատանքի հիմնական սահմանափակող գործոնները: Հարցը, թե ինչպես ապահովել ծրագրի ֆինանսավորումը, տալիս են բոլորը: Դրան վերաբերող խորհուրդներ, վերլուծություններ կան ծրագրային և դիսկոնիկ աշխատանքին նվիրված բազմաթիվ գրքերում: Բացի կարևորությունից՝ դա նաև այն պատճառով է, որ չկա ֆինանսավորումն ապահովող ունիվերսալ եղանակ, սակայն կան մի քանի ընդհանուր ուղղություններ, որոնց կանդիդատներն են ստորև.

1. **Համայնքի աջակցություն**, որը կարող է լինել ինչպես ֆինանսական, այնպես էլ աշխատանքով. սա ծրագրի իրականացման ամենացանկալի ձևն է: Այն լավ ապացույց է, որ պլանավորած աշխատանքն անհրաժեշտ է համայնքին, և որ համայնքը միասնական է ու պատրաստ է լուծել իր խնդիրները սեփական ուժերով: Այս, ցավոք, դեռ քիչ հանդիպող ձևն ունի հետևյալ կարգախոսը. «Մենք մեր ուժերով ենք փոխում մեր կյանքը»:
2. **Կառավարության կողմից** տրամադրվող սուբվենցիոն ծրագրերի ֆինանսավորման միջոցով. սովորաբար այսպիսի աջակցություն տրամադրվում է այն համայնքային կազմակերպություններին, որոնք զարգացման ծրագրեր իրականացնելու որոշակի փորձ ունեն: Այդ ֆինանսավորումը, որպես կանոն, պահանջում է նաև համայնքի ներդրումը:

3. **Հայաստանում գործող տեղական և միջազգային** կազմակերպությունների կողմից դրամաշնորհային մրցույթներին մասնակցելով. կան նաև մեկ տասնյակից ավելի տարաբնույթ կազմակերպություններ, որոնք ամեն տարի գրանտային փոքրածավալ ծրագրերի մրցույթներ են հայտարարում:
4. **Հայաստանյան և միջազգային եկեղեցախեն** կազմակերպություններին դիմելով:
5. **Անհատ բարերարների նվիրատվությամբ.** այս խումբն ավելի հաճախ ցանկություն է հայտնում բարեգործական ծրագրերի հովանավորություն ստանձնել:

5. ԾՐԱԳՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՈՒՄ ԵՎ ՎԵՐԱՀՄԿՈՒՄ

5.1 Տրամաբանական աղյուսակ

Նախ ծանոթանանք «տրամաբանական աղյուսակ» հասկացությանը: Այն աշխատանքի պլանավորման մի գործիք է, որը հնարավորություն է տալիս ի մի բերել ծրագրի նպատակը, գործողությունները և ակնկալվող արդյունքները: Այն մեկ աղյուսակում ամփոփում է ծրագրի բոլոր բաղադրիչները և ցույց է տալիս, թե ինչպես են դրանք առնչվում մեկը մյուսին, նշվում են նաև հնարավոր մեթոդները, թե ինչպես ծրագրի սպասվող արդյունքները կարելի է վերահսկել:

Տրամաբանական աղյուսակի կառուցվածքը

Այն կարող է բաղկացած լինել չորս կամ ավելի սյունակից և տողից: Առաջին սյունակում նշվում են՝

1. Հիմնական նպատակ կամ ուղղակի նպատակ
2. Միջանկյալ նպատակ կամ խնդիրներ
3. Արդյունք
4. Գործողություն

Երկրորդ և երրորդ սյունակներում ամփոփված են, թե ինչպես ծրագրի արդյունքները պիտի համապատասխանեն *չափորոշիչներին և վերահսկվեն:*

Իսկ ի՞նչ է չափորոշիչը:

Այն քանակական կամ որակական չափում է, որը տալիս է հուսալի հնարավորություն՝ չափելու մեր գործողություններով պայմանավորված փոփոխությունը: Այսինքն՝ այն նկարագրում

է ծրագրի նպատակները՝ «քանակ, որակ, շահառու, ժամանակ, վայր» եզրույթներով:

Ինչպե՞ս վերահսկել: Վերահսկման միջոցները տեղեկատվությանն անհրաժեշտ տվյալների համադրություն են, որոնք բխում են չափորոշիչներից.

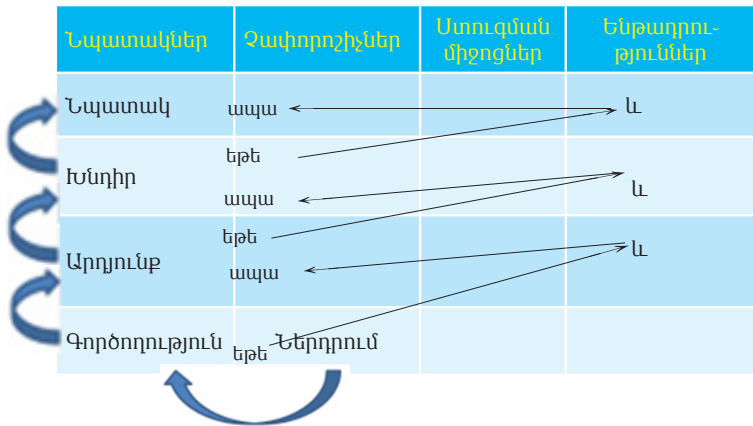
	Չափորոշիչ	Ստուգման ձև	Ենթադրություններ
Նպատակ			
Խնդիրներ			
Արդյունք			
Գործողություններ			

Ինչպես տեսնում ենք, տրամաբանական աղյուսակն ունի շատ պարզ ձև, ու առաջին հայացքից՝ այն պատրաստելը որևէ դժվարություն չի ներկայացնում: Սակայն բարդությունը պլանավորելն ու լրացնելն է այնպիսի տեղեկություններով, որոնք ձեզ կօգնեն ծրագրի ընթացքը վերահսկելու և պահելու այն պլանավորված ժամանակացույցի մեջ:

Մենք ներկայացրեցինք հնարավոր ամենապարզ տարբերակը. գրականության մեջ նկարագրված են ավելի բարդ օրինակներ, բայց այստեղ ցուցադրվածը միանգամայն բավարար է պատկերացում կազմելու համար և, համոզված ենք, որ օգտակար կլինի ծրագրային աշխատանքի սկզբնական փուլերում: Ստորև ցուցադրված է աղյուսակի մեկ այլ ձև՝ հավելյալ բացատրություններով: Իսկ դրանից հետո պատկերված է աղյուսակի հետ աշխատելու հերթականությունը:

	Չափորոշիչներ	Ստուգման միջոցներ	Ենթադրություններ
Նպատակ Ծրագրի իրականացման հիմնական արդյունքը	Նպատակին հասնելու գործողություններ	Տեղեկատվություն	Տարբեր արտաքին իրադարձություններ, որոնք կնպաստեն՝ հասնելու պլանավորված նպատակներին:
Խնդիրներ Նոր իրավիճակ	Ծրագրի առաջընթացը ցույց տվող չափումներ	Տեղեկատվության աղբյուրները	Տարբեր արտաքին իրադարձություններ, որոնք կնպաստեն՝ հասնելու պլանավորված իրավիճակին:
Արդյունքներ Ծրագիրն իրականացնողների կողմից վերահսկվող արդյունք	Արդյունքները ցույց տվող չափումներ	Տեղեկատվության աղբյուրները	Տարբեր արտաքին իրադարձություններ, որոնք կնպաստեն՝ հասնելու պլանավորված արդյունքներին:
Գործողություն Ի՞նչ է հարկավոր անել արդյունքներ ստանալու համար	Կատարված են նախատեսված գործողությունները:	Տեղեկատվության աղբյուրները	Տարբեր արտաքին իրադարձություններ, որոնք կնպաստեն՝ հասնելու պլանավորված գործողություններին:

Գործողությունների տրամաբանական հերթականությունը

Ինչպե՞ս պետք է օգտագործել վերևում ցուցադրած աղյուսակը, և ո՞րն է քայլերի հերթականությունը: Տեսնենք, թե ինչպես է այդ հերթականությունը պատկերված մեր աղյուսակում:

Ցանկացած ծրագրային աշխատանք սկսվում է որոշակի

-ներդրումով, դրանք են նյութական միջոցների, մարդկային ռեսուրսների, տեխնիկայի օգտագործման ներդրումները, որոնց շնորհիվ տեղի է ունենում

- որոշակի **գործունեություն**, աշխատանք, գործունեությունը, իր հերթին, որոշ

- **պայմանների** դեպքում առաջացնում է

-**արդյունք**, որը նույնպես որոշ պայմանների դեպքում նպաստում է

-**խնդրի** լուծմանը, իսկ մի քանի արդյունք ստանալով՝ մենք կարող ենք մեք կամ մի քանի խնդիր լուծել և հասնել ծրագրի

-նպատակին:

Այս քայլերի արդյունավետությունը հավաստվում է չափորոշիչներով: Ահա սա է տրամաբանական աղյուսակի համառոտ նկարագիրը:

Ծրագրային աշխատանքի կոնկրետ ոլորտներում աշխատանքի առանձնահատկությունների մասին ավելի մանրամասն կարելի է տեղեկանալ Կաթոլիկ օգնության ծառայության կայքում [33]: Անհրաժեշտ է գիտակցել, որ և՛ SWOT վերլուծությունը, և՛ SMART չափորոշիչները, և՛ տրամաբանական աղյուսակը կարող են տարբեր խորությամբ կիրառվել: Որոշ դեպքերում խոշոր ընկերությունները մասնագետների խմբեր են վարձում այդ վերլուծությունն իրականացնելու համար: Սակայն դիակոնիկ փոքր ծրագրերի դեպքում ևս անհրաժեշտ է այն կատարել, և միանգամայն հնարավոր է դա իրականացնել սեփական ուժերով:

5.2 Մշտադիտարկում և գնահատում

Եթե ծրագիրը լրիվ շարադրված է, ունենք իրականացնելու և դրան ակտիվորեն մասնակցելու ամբողջ համայնքի կամ մի մասի ցանկությունը, լուծված են ֆինանսավորման խնդիրները, ապա կարող ենք ձեռնամուխ լինել ծրագրի գործնական իրականացմանը: Հենց այստեղ է, որ մենք պիտի ակտիվորեն օգտագործենք նախօրոք մշակած տրամաբանական աղյուսակը և հետևենք պլանավորման ընթացքում նախանշված քայլերի հերթականությանը:

Հիշենք, որ ծրագրերի իրականացումն ունի շրջափուլային տեսք, այսինքն, եթե մենք իրականացնում ենք մեկ ծրագիր, պատշաճ գնահատում ենք այն, ապա տեսնում ենք նաև նոր ծրագրի իրականացնելու անհրաժեշտությունը, որը կլինի նախորդի շարունակությունը: Հիրավի, դիակոնիկ զարգացման աշխատանքը վերջ չունի: Մանրամասն ենք ծրագրային աշխատանքի փուլերը՝ օգտագործելով մեզ ծանոթ աշխատանքային գործիքները և եզրաքանությունը:

1. Կարիքների գնահատում

Մա ցանկացած ծրագրի առաջին փուլն է: Չմոռանանք նաև, կարիքների գնահատմանը զուգահեռ, իրականացնել նախնական իրավիճակի գնահատում, որի մասին մանրամասն կանդրադառնանք «Փոփոխության տեսություն» գլխում:

2. Պլանավորում

Ինչպես արդեն գիտենք՝ լավ պլանավորումը ծրագրի հաջող իրականացման գրավականն է: Լավ պլանավորումն աշխատանքի կեսն է: Այս փուլի համար ժամանակ չխնայեք, փորձե՛ք նույնիսկ մանրուքները, բոլոր դետալները

նախատեսել և անպայման մշակեք մշտադիտարկման և գնահատման համակարգերն ու աշխատանքի ընթացքում անշեղորեն հետևե՛ք այդ պլանին:

3. Իրականացում

Եթե իրականացումը տուժում է, ապա ամբողջ նախորդ և հետագա փուլերն_անիմաստ են: Այս փուլն է երևան հանում կարիքների գնահատման, պլանավորման որակը: Իրականացումը մի շարք գործոններից բաղկացած և կախված աշխատանք է: Այստեղ են երևում ձեր՝ կառավարող, ծրագիրը համակարգող ղեկավարի ունակությունները:

Իրականացման ժամանակ կարող են և հաճախ ի հայտ են գալիս ծրագրի «նեղ», դժվար իրականանալի տեղերը: Հնարավոր է, որ ստիպված լինեք շեղվել պլանից: Այդ դեպքում պետք է անմիջապես տեղեկացնել ծրագրի վերահսկողին, շահառուներին, դոնորին: Խնդիրները, ինչպես հիվանդությունը, ավելի հեշտ են լուծվում առաջացման սկզբնական շրջանում:

4. Մշտադիտարկում

Հենց «մոնիտորինգ» եզրույթի հայերեն թարգմանությունը հուշում է, որ դա ամբողջ ծրագրի ընթացքում իրականացվող գործողություն է: Մշտադիտարկման իմաստն այն է, որ հետևենք՝ արդյոք ծրագրի կատարումն ընթանում է պլանավորվածին համահունչ, արդյոք մենք ժամանակացույցից հետ չենք մնում, իսկ եթե որևէ տարբերություն կա, արագ համապատասխան միջոցներ ձեռնարկենք:

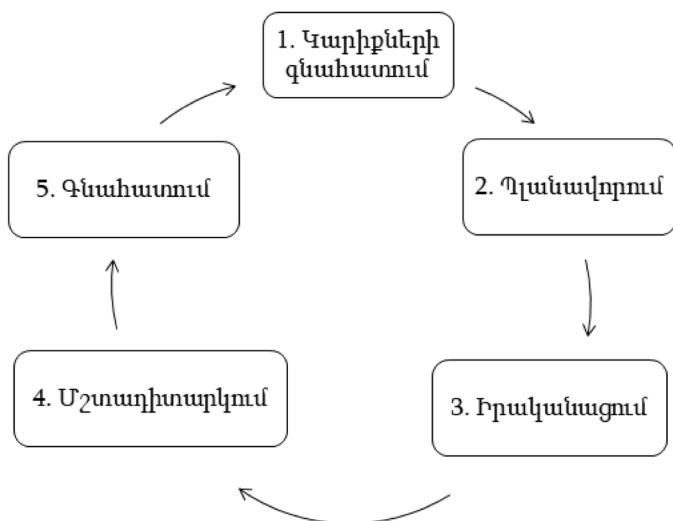
5. Գնահատում

Սա պետք է իրականացնել ծրագրի ավարտից հետո, որ-

պեսզի ի մի բերենք ստացված արդյունքները, տեսնենք, թե ինչ փոփոխություններ են տեղի ունեցել իրականացման շնորհիվ, արդյոք կարելի՞ է սպասել ավելի հեռավոր դրական կամ բացասական փոփոխությունների:

Գնահատումը հնարավոր է իրականացնել ինչպես սեփական ուժերով, այնպես էլ հրավիրված մասնագետների միջոցով: Վերջին դեպքում այն կոչվում է «արտաքին գնահատում»: Այդպիսի գնահատումը ձեր կազմակերպության աշխատանքի կարևոր ցուցանիշներից է: Շատ դոնորներ կազմակերպությանը ծանոթանալիս առաջին հերթին անդրադառնում են նախորդ ծրագրերի արտաքին գնահատման եզրակացությանը:

Գործողությունների այս ամբողջ շրջափուլը ցուցադրված է ստորև տեղադրված նկարում:

Ծրագրի բաղադրիչներ

Մենք ծանոթացանք դիակոնիկ ծրագրի մի քանի գործիքների, ինչպես նաև ծրագրի հիմնական մասերին: Տեսնենք հիմա, թե ծրագիրը, սովորաբար, ինչ բաղադրիչներ պիտի ունենա, և ինչի մասին են այդ բաղադրիչները:

Ներածություն

- Ընդհանուր իրավիճակի նկարագրությունը ծրագրի իրականացման տարածքում:
- Խնդրի և ծրագրի իրականացման վայրի ընտրության հիմնավորում (խնդրի նկարագրությունը. ծրագիրն ի՞նչ խնդրի լուծմանն է ուղղված, մինչ օրս ի՞նչ է արվել այդ ուղղությամբ):

Թիրախ խմբեր / շահառուներ

- Ո՞վքեր են ծրագրի շահառուները, և ինչպե՞ս են նրանք ընտրվել:
- Ո՞րն է նրանց մասնակցությունը ծրագրի նախագծման և իրականացման մեջ:

Ծրագրի նպատակը / խնդիրները

- Ինչի՞ն էք ձգտում հասնել ծրագրի իրականացման արդյունքում (նպատակը):
- Ի՞նչ քայլեր են (խնդիրներ) ձեռնարկվելու առաջադրված նպատակին հասնելու համար:

Ծրագրի իրականացում

- Ինչի՞ն էք ձգտում հասնել ծրագրի իրականացման արդյունքում (նպատակը):
- Ի՞նչ քայլեր են (խնդիրներ) ձեռնարկվելու առաջադրված

նպատակին հասնելու համար: Հերթականությամբ նշեք բոլոր քայլերը, գործողությունները՝ ըստ ժամկետների:

Ծրագրի վերահսկում և գնահատում

- Ի՞նչ աշխատանքներ են կատարվել ծրագրի իրականացման ընթացքում, որքա՞ն են այդ քայլերը համարժեք՝ նպատակին հասնելու համար: Արդյոք այդ քայլերն իրականացվե՞լ են բավարար արդյունավետությամբ և ռեսուրսների խնայողական ծախսով:

Սպասվող արդյունքները և ազդեցությունը

- Նկարագրե՛ք յուրաքանչյուր խնդրի իրականացումից ակնկալվող արդյունքները և յուրաքանչյուր արդյունքի չափելի ինդիկատորները (կոնկրետ, չափելի, համաձայնեցված, իրագործելի, ժամկետային՝ SMART):
- Ծահառուների վիճակի ինչպիսի՞ փոփոխություններ են ակնկալվում ծրագրի իրականացման շնորհիվ:

Ինչպես տեսնում եք՝ այս կետերը համընկնում են վերը պատկերված սխեմայի փուլերին:

Փոփոխության տեսություն

Նկարագրենք ևս մի գործիք, որը ոչ բոլոր ծրագրերում են օգտագործում, սակայն այն շատ օգտակար կարող է լինել ծրագրի արդյունավետության խթանման համար:

Սա ծրագրային աշխատանքի այն գործիքն է, որը ցույց է տալիս մեզ և այլոց, թե արդյոք մեր ծրագիրը բերե՞լ է պլանավորված և ցանկալի կարճաժամկետ և երկարաժամկետ փոփոխությունների, նաև բացի պլանավորվածից՝ արդյոք կա՞ն այլ չնախատեսված դրական կամ բացասական փոփոխություններ: Ինչպե՞ս բա-

ցահայտել, նկարագրել և չափել փոփոխությունները. ահա սրա մասին է այս տեսությունը:

Մեկ այլ սահմանման համաձայն՝ փոփոխության տեսությունը համապարփակ նկարագիր է, թե ինչպես և ինչու է տեղի ունենում ցանկալի փոփոխությունը կոնկրետ միջավայրում:

Ինչի՞ համար է կիրառվում փոփոխության տեսությունը.

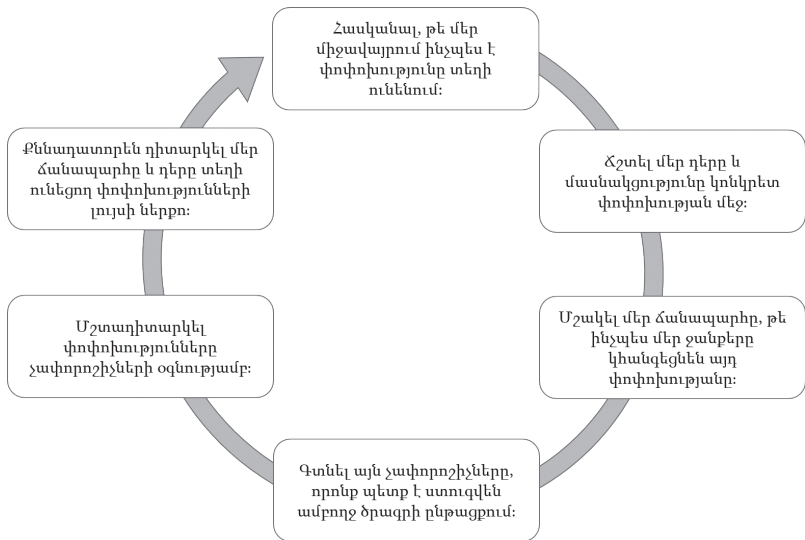
- Այն ցույց է տալիս, թե ինչպես է տեղի ունենում փոփոխությունը կոնկրետ իրականության մեջ,
- Ճշտում է մեր կազմակերպության և այլ գործընկերների դերը և մասնակցությունը փոփոխություններ վերատադրելու գործընթացում,
- Ստուգում և հավաստիացնում է հիմնական ենթադրությունները:

Ամփոփելով նշենք, որ փոփոխության տեսությունը բևեռային աստղի նման մի ուղեցույց է, որ հասկանանք ծրագրի առաջընթացը, հաջողությունները կամ անհաջողությունները և գնահատենք արդյունավետությունը: Հետևաբար այն կարող է օգնել մշակելու ծրագրի իրականացման բանալի չափորոշիչներ և կայացնելու կարևորագույն որոշումներ:

Ծրագրերի կառավարմանը նվիրված գրականության մեջ նշվում են մի քանի տիպի մոտեցումներ, որոնց մանրամասն քննարկումը դուրս է սույն ձեռնարկի շրջանակներից:

Բերենք, սակայն, այս տեսության կիրառման մի երկարատև ազդեցության բացահայտման օրինակ. ծրագրերից մեկում փորձում են գյուղատնտեսական մշակաբույսերի աճեցման նոր մոտեցումներ զարգացնել, և ենթադրվում է՝ եթե այդ տարածաշրջանում բարելավվի երեխաների կրթական համակարգը, ապա դրա

երկարատև հետևանքը կլինի այն, որ կրթված սերունդն ավելի պատրաստ կլինի ընկալել նոր գյուղատնտեսական մոտեցումները, ինչը, վերջ ի վերջո, կբերի բերքատվության աճի: Եվ իսկապես տնական դիտարկումները հաստատեցին այդ՝ առաջին հայացքից վերացական ենթադրության ճշմարտացիությունը:

Վերևում ցուցադրված գծանկարից հեշտ է պատկերացնել, թե ինչպես է պետք կիրառել փոփոխության տեսությունը կոնկրետ ծրագրի պարագայում:

- Հասկանալ, թե մեր միջավայրում փոփոխություններն ինչպես են տեղի ունենում:
- Սկզբից ճշտել մեր դերը՝ ծրագրած փոփոխության կյանքի կոչման համար: Հաշվի առնել նաև մյուս գործող դերակատարների մասնակցությունը:

- Մշակել ճանապարհ, թե ինչպես մեր ծրագիրը կնպաստի՝ իրականացնելու նշված փոփոխությունները: Գտնել համապատասխան չափորոշիչներ, որոնց մենք պիտի հետևենք, որոնք պետք է գործածենք ամբողջ ծրագրի իրականացման ընթացքում:
- Ուշադրությամբ վերահսկել ծրագրային աշխատանքի ընթացքը՝ համեմատելով մեր չափորոշիչների հետ:
- Քննադատորեն հետևել ծրագրի ընթացքին. արդյոք մեր գործողությունները նպաստո՞ւմ են հասնելու պլանավորած փոփոխություններին:
- Ճշտել մեր պատկերացումները միջավայրում փոփոխությունների հասնելու մասին:

Ծրագրային աշխատանքի մասին նկարագրությունն ավարտելով՝ անդրադառնանք ևս մի գործիքի, որն օգնում է բարձրացնել տեղեկատվության և չափորոշիչների միջոցով ստացված տվյալների հավաստիությունը:

Եռանկյունացում

Եռանկյունացումը (Ե) ենթադրում է ծրագրային աշխատանքին առնչվող տեղեկատվությունը դիտարկել տարբեր տեսանկյուններից: Դա հնարավորություն է տալիս բարձրացնել ստացված տեղեկատվության ճշգրտությունը, ունենալ ավելի խոր պատկեր ծրագրային աշխատանքում ձեռք բերված արդյունքների մասին և տարբեր մոտեցումներ կիրառել աշխատանքի ընթացքում:

Օրինակ՝

Տվյալների Ե.՝ ժամանակ, տեղանք, մարդիկ:

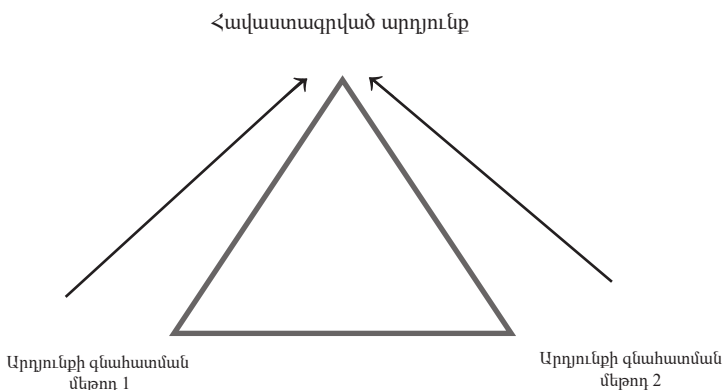
Հետազոտողների Ե.՝ մի քանի հետազոտողների ներգրավում:

Տեսության Ե.՝ երևույթի բացատրության ժամանակ մի քանի մեթոդների ներառում:

Մեթոդաբանական Ե.՝ տվյալների հավաքագրման ընթացքում մեկից ավելի մեթոդի գործարկում:

Գիտական հետազոտություններում այս մեթոդը կիրառվում է, եթե մենք չունենք մեկ մեթոդ, որը միանշանակորեն կապահովի ճշգրիտ տեղեկատվություն՝ ուսումնասիրվող օբյեկտի վերաբերյալ: Նույնն է ծրագրայինի և մասնավորապես դիսկոնիկ ծրագրերի դեպքում:

Ամենապարզ ձևով դա կարելի է պատկերել հետևյալ գծանկարի միջոցով:

5.3 Ծրագրի ավարտ, հաշվետվություն

Շատ հաճախ ծրագրի իրականացման ընթացքում և նրա ավարտին սին պատկերացում կա, որ պետք է հաշվետու լինել բովանդակային ու ֆինանսական և միայն ծրագիրը ֆինանսավորողին:

Սա շատ լուրջ սխալ է, որը հարցականի տակ է դնում իրականացվող ծրագրի իմաստը: Ծրագրի շահառուները՝ հնարավորության դեպքում ամբողջ համայնքը, պետք է տեղեկացված լինեն ծրագրային աշխատանքի բոլոր փուլերի մասին՝ սկսած պլանավորում-իրականացում փուլից մինչև ծրագրի ավարտը: Դա է նպաստում մարդկանց այն կարծիքի ձևավորմանը, որ կատարված գործը և ստացված արդյունքն իրենց սեփականությունն են, և իրենք են պատասխանատու՝ ստացվածը տնօրինելու և պահպանելու համար:

Երբ ծրագիրն ավարտվում է, ավարտվում են նաև բոլոր տեսակի հաշվետվությունները, սակայն ճիշտ կլինի նաև համառոտ ամփոփագիր պատրաստել շահառուների ու համայնքի համար, իրականացնել ծրագրի բովանդակային և ֆինանսական հաշվետուգում (աուդիտ), նախաձեռնել գնահատման աշխատանքը, կատարել SWOT վերլուծություն և ձեռնամուխ լինել հաջորդ ծրագրի նախապատրաստական աշխատանքներին:

Լավ հիշեք, որ դիսկոնիկ սոցիալական աշխատանքը վերջ չունի:

5.4 Նոր ծրագիր

Ժամանակակից դիսկոնիկ աշխատանքի կարևորագույն հարցեր

Կարևորագույն հարցերը, որոնք կարոտ են ուշադրության, կարող են տարբեր լինել և՛ տարբեր ժամանակաշրջաններում և՛ տարբեր երկրներում: Այսօրվա Հայաստանի համար դրանք, մեր կարծիքով, հետևյալն են.

Ընտանիք. կին-տղամարդ հարաբերություններ, ծնելիություն, դեմոգրաֆիա (Ժողովրդագրություն), երեխաների դաստիարակություն:

Կրթություն. գրագիտություն, դպրոց, մեծահասակների կրթություն, մասնագիտացում:

Անվտանգություն. բանակ, երկրի անվտանգություն, հոգևոր անվտանգություն:

Բնապահպանություն. կլիմայի փոփոխություն և աղապտացիա (հարմարվողականություն) նոր պայմաններին:

Դիսկոնիկ աշխատանքի այս բոլոր հրատապ հարցերին մանրամասն անդրադառնալը դուրս է սույն ձեռնարկի շրջանակներից: Փորձենք, սակայն, հակիրճ մեկնաբանել վերը նշվածներից մեկը՝ ընտանիքը:

6. Ընտանիք

Այս թեման դիսկոնիկ աշխատանքում ընդգրկվածների համար, թերևս, ամենամեծ ուշադրության կարիքն ունի. չէ՞ որ ժամանակակից հայ հասարակության մեջ լայնորեն տարածված է ընտանեկան կյանքը Սուրբ Պատկի խորհրդով սկսելը: Հետևաբար, ո՞վ, եթե ոչ հոգևորականը պիտի ներգրավված լինի և աջակցի ընտանիքի կազմավորման և ամրապնդման գործին: Որոշ ժամանակ հետո կծնվեն զավակներ, որոնք, որպես կանոն, մկրտվում են ու դառնում Հայ Եկեղեցու զավակներ: Հիրավի հայ ընտանիքն առաջին դպրոցն է և հոգեկերտ արժեքների առաջին սնուցողը [1]:

Զրիստոնեական պատկերացումներն ընտանիքի մասին շատ հստակ են [2]: Ընտանիքը կնոջ և տղամարդու պսակով հաստատված միություն է, որտեղ իշխում են սերը, հարգանքը, համատեղ աշխատանքը հանուն երեխաների դաստիարակության և հայրենասիրության ու բարեկեցության: Ընտանիքում տեղ չկա որևէ բռնության և խտրականության արտահայտումների համար: Սա քրիստոնյա ընտանիքի կատարյալ նկարագիրն է, սակայն իրականությունը երբեմն այլ է լինում: Հայտնի է, որ բռնության դրսևորումները հաճախ ընտանեկան բնականոն կյանքի ընթացքի համար լուրջ խոչընդոտ են դառնում: Սա գլոբալ խնդիր է, գոյություն ունի ամբողջ աշխարհում և քանի որ սովորաբար նաև «թաքնված» է, պայքարն ընտանեկան բռնության դեմ դյուրին չէ: Մեր երկրում ընտանեկան բռնությունը քրեորեն պատժելի հանցանք է, և ոստիկանությունն ունի թե՛ համապատասխան գործիքակազմ, թե՛ հատուկ ստորաբաժանումներ՝ այդ երևույթի դեմ պայքարելու համար: Սակայն, ինչպես նշեցինք, շատ դեպքերում դա թաքնված, քողարկված խնդիր է, ու երբեմն նման է երկարատև՝ *քրոնիկ* հիվանդության պատկերի. ժամանակ առ ժամանակ սրացումներ է ունենում:

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳԻՐ

«Դիակոնիկ աշխատանքի ներածություն» ձեռնարկի պատրաստման հիմքում ընկած է ԵՀԽ հայաստանյան Կլոր սեղան բարեգործական հիմնադրամի կողմից Հայաստանում իրականացվող ծրագրերի շրջանակներում դիակոնիկ գիտելիքներով ուսանողներին իրազեկելու և վերապատրաստելու անհրաժեշտությունը:

Դիակոնիան աստվածաբանական սկզբունք է, որը սերտորեն շաղկապված է Եկեղեցու առաքելության հետ: Դիակոնիան գործելու կոչ է՝ պատասխան մարդու կրած գրկանքների, ժամանակակից մարտահրավերների դեմ պայքարի, անարդարության ու անհավասարության հանդեպ և պատգամ արարածներին խնամելու համար: Քրիստոնեական դիակոնիան, ԵՀԽ-ի արդի պատկերացումների համաձայն, ընկալվում է որպես զթասրտության դրսևորում բոլորի հանդեպ, սպասավորություն ամբողջ մարդկությանը:

Եկեղեցու առաքելությունը եռաշերտ է՝ Ավետարանի հռչակում, պաշտամունք, հովվական խնամք և դիակոնիա: Կարելի է նաև ձևակերպել այսպես՝ Եկեղեցու գործառնություններն են քարոզչությունը, ծեսը և սպասավորությունը:

Այս եռամիասնությունն է իրական Եկեղեցին, և որևէ մեկի բացակայությամբ այն չի կարող լիարժեք լինել: Սպասավորությունը կամ դիակոնիան, որը Եկեղեցու էության և առաքելության անբաժանելի մասն է, սույն ձեռնարկի հիմնական թեման է:

Ձեռնարկը, որը կազմել են Տ. Անդրեաս վարդապետ Եզեկյանը և դոկտոր Կարեն Նազարյանը, բաղկացած է երկու հիմնական մասերից՝ «Դիակոնիայի սուրբգրային հայեցակետերը», որտեղ

անդրադարձ է կատարվել Աստվածաշնչի լույսի ներքո դիտարկված խնամատարության ոլորտներին, կարիքավորներին օգնելու որոշ սոցիալական մեխանիզմներին, դիակոնիայի հիմք հանդիսացող ամենամեծ պատվիրանին, Բարի սամարացու առակի դիակոնիկ նշանակությանը, Վերջին դատաստանի պատկերին՝ որպես դիակոնիայի հիմք, Հիսուսի դիակոնիկ գործունեության որոշ դրվագներին, վաղ Եկեղեցու դիակոնիային, ընտանեկան դիակոնիային: «Դիակոնիայի ժամանակակից ընկալումը» գլուխը անդրադարձ է ուղղափառ, կաթոլիկ, բողոքական եկեղեցիների և Էկումենիկ դիակոնիային: Այնուհետև հանգամանալից կերպով ներկայացվել են դիակոնիկ աշխատանքի տեսակները, ծրագրային աշխատանքի հիմունքները, ծրագրի մշակման կերպը:

Մենք կարծում ենք, որ սույն ձեռնարկն օգտակար կլինի ինչպես Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի, այնպես էլ հումանիտար ուղղությամբ սովորող այլ ուսանողների և նաև սոցիալական ոլորտի աշխատակիցների համար, ովքեր զբաղվում են ինչպես դիակոնիայով, այնպես էլ սոցիալական աշխատանքով:

SUMMARY

The preparation of the manual “Introduction to Diaconic Work” is based on the need to inform and train students with diaconic knowledge within the programs implemented in Armenia by the WCC Armenian Round Table Charity Foundation.

Diakonia is a theological principle that is closely connected with the mission of the Church. It is a call to action, a response to human deprivation, the fight against modern challenges, injustice and inequality, and a message to care for creatures, with a particular focus on vulnerable groups, such as women, elders, children and people with disabilities. Christian diakonia, according to the modern ideas of the WCC, is understood as a manifestation of mercy towards everyone, a service to all humanity.

The mission of the church is threefold: proclamation of the Gospel, worship, pastoral care/diakonia. It can also be formulated in the following way: the functions of the Church are preaching, ritual performance and service.

This trinity is the real Church, and without any of the above it can't be complete. Service or diakonia, which is an integral part of the Church's nature and mission, is the main theme of this manual.

The manual, composed by Fr. Archimandrite Andreas Ezekian and Dr. Karen Nazaryan, consists of two main parts: “Scriptural Perspectives on Diakonia” and “Contemporary perception of Diakonia”. The first part reflects foster care areas that are viewed in Biblical Light, some social mechanisms to help those in need, the greatest commandment that is the basis of diakonia, the diaconical significance of the parable of the Good Samaritan, the image of the last judgment as a

basis for diakonia, some episodes of Jesus' diaconal activity, early Church diakonia and family diakonia. The second part refers to diakonia of Orthodox, Catholic, Protestant churches and ecumenical diakonia. After that, the types of diaconic work, the basics of program work and the way of developing programs are presented in detail.

We believe that this manual will be useful both for the students of Gevorgyan Theological Seminary and for other students studying in the humanitarian direction, as well as for social workers who are engaged in both diaconic and social work.

This manual was developed and produced within the framework of "Gender Biased Sex Selection and Related Harmful Practices in the South Caucasus: Support for Regional, National and South-South Interventions" project jointly funded by UNFPA and European Union. Its contents are the sole responsibility of Fr. Archimandrite Andreas Ezekian and Dr. Karen Nazaryan and do not necessarily reflect the views of UNFPA and/or the European Union.

Օգտագործված գրականություն

1. Հայոց Հայրապետի պատգամները, Էջ 59, Ս. Էջմիածին, 2012:
2. Անանյան Շ. արդ., Չաքարյան Լ., Հայ ընտանիքը 21-րդ դարի շեմին, Ս. Էջմիածին, 2011:
3. Աջապահյան Միքայել արք., անհատական հաղորդագրություն:
4. Գալստանյան Բ. եպս., անհատական հաղորդագրություն:
5. Գարեգին Ա. Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, Հովուական աստուածաբանություն, Կանադա, 2005:
6. Մեյենդորֆ Ի. ավագերեց, Ամուսնությունն ուղղափառության մեջ, ռուս. թրգմ. և ծնթ.՝ Տ. Ա. վրդ. Եզեկյանի, Ս. Էջմիածին, 2021:
7. Յովսէփեան Գ. սրկ., Եկեղեցին և աղքատների խնամատարության գործը, Բ. հրատ., Ս. Էջմիածին, 2017:
8. Նազարյան Կ. և ման., Դիակոնիկ ծառայության հիմունքներ, Երևան, 2013:
9. Որոգինես, Աղոթքի մասին, թարգմ. ֆրանս.՝ Պ. Շահբազյանի, Ս. Էջմիածին, 2007, գլ. 11, էջ 63:
10. Օրմանեան Մ. արք., Համապատում, Կ. Պոլիս, 1911:
11. Аристид Афинский, Апология, «Сочинения древних христианских апологетов», Санкт-Петербург, 1999, тл. 15, с. 319-322.
12. Белопопский А., Православная диаконаия. Հասանելի է <http://>

social-orthodox.info/pages/1_1_belopopskiy.htm [нѣнѣтѣ 05. 02. 2023]:

13. **Император Юлиан**, Полное собрание творений, Санкт-Петербург, 2016, с. **527-528**.
14. **Иустин Философ**, Апология I, «Антология Ранние Отцы Церкви», Брюссель, 1988, гл. 67, с. 338-339.
15. ACT Alliance CODE OF CONDUCT POLICY.
16. Code of Conduct for International Red Cross and Red Crescent Movement and NGOs in Disaster Relief
17. **Lossky N.** in „Dictionary of ecumenical movement“, 2ed., 2002, Geneva.
18. **Nordstrook K.**, Ecumenical diakonia.
19. **Nordstoke K.**, Trinitarian perspectives on diakonia.
20. **Robra M.**, Theological and Biblical Reflection on Diakonia. A Survey of Discussion within the World Council of Churches, 1994, The Ecumenical Review.
21. **Brox N.**, Diakonie in der frühen Kirche. „Die Erde zum Himmel machen“, in: Concilium 24 (1988) S. 277-281.
22. **Eurich J.**, Schmidt H. (Hg.), Diakonik: Grundlagen – Konzeptionen – Diskurse, Göttingen, 2016.
23. **Hammann G.**, Die Geschichte der christlichen Diakonie: Praktizierte Nächstenliebe von der Antike bis zur Reformationszeit, Göttingen, 2003.
24. **Haslinger. H.**, Diakonie: Grundlagen für die soziale Arbeit der Kirche, Paderborn, 2009.
25. **Herrmann V.**, **Horstmann M.** (Hg.), Studienbuch Diakonik, Bd. 1. Biblische, historische und theologische Zugänge zur Diakonie, Bd. 2. Diakonisches Handeln, diakonisches Profil, diakonische

- Kirche, Neukirchen-Vluyn, 2006.
26. **Klein F. E.**, Die Diakonie in der Kirche der ersten Christen. Dienst unterm Kreuz, Berlin 1934.
 27. **Körtner U. H. J.**, Diakonie und Öffentliche Theologie, Göttingen, 2017.
 28. **Leipoldt J.**, Der soziale Gedanke in der altchristlichen Kirche, Leipzig 1952.
 29. **Moenikes A.**, Der sozial-egalitäre Impetus der Bibel Jesu und das Liebesgebot als Quintessenz der Tora, Würzburg, 2007.
 30. **Schäfer G. K., Strohm Th.** (Hg.): Diakonie – biblische Grundlagen und Orientierungen. Ein Arbeitsbuch zur theologischen Verständigung über den diakonischen Auftrag, Heidelberg 1990.
 31. **Schneemelcher W.**, Der diakonische Dienst in der alten Kirche, in: Krimm H. (Hg.): Das diakonische Amt der Kirche, Stuttgart, 1965, S. 61-105.
 32. **Sternberg Th.**, Orientalium more secutus. Räume und Institutionen der Caritas des 5. bis 7. Jahrhunderts in Gallien (Jahrbuch für Antike und Christentum. Ergänzungsband 16), Münster, 1991.
 33. **Thraede K.**, Diakonie und Kirchenfinanzen im Frühchristentum, in: Lienemann W. (Hg.), Die Finanzen der Kirche. Studien zu Struktur, Geschichte und Legitimation kirchlicher Ökonomie, Heidelberg 1989.
 34. <https://www.crs.org/our-work-overseas/research-publications>

Հապավումների ցանկ

- ՀԱԵ - Հայ Առաքելական Եկեղեցի**
- ՌՌԻԵ - Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցի**
- ԵՀԽ - Եկեղեցիների Համաշխարհային Խորհուրդ**
- ԵՀԳ - Եկեղեցիների համատեղ գործողություն**
- ՀԿՍ - Հայաստանյան Կլոր սեղան հիմնադրամ**
- ՄԱԿ - Միավորված Ազգերի Կազմակերպություն**
- ՄԱԲՀ - ՄԱԿ-ի Բնակչության հիմնադրամ**
- ԿԳՄՍ - Կրթության, Գիտության, Մշակույթի և Սպորտի նախարարություն**

SWOT (strong, week opportunities, threats) - Ուժ-ՀՎ
(Ուժեղ, թույլ հնարավորություններ, վտանգներ)

SMART (specific, measureable, achieveable, relevant, time-related) - Հստակ, չափելի, իրագործելի, կարևոր, ժամանակային

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

**ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՒ ԱՂՔԱՏՆԵՐԻ
ԽՆԱՄԱՏԱՐՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾԸ**

*Քաղցկայ՝ եւ ետուք ինձ ուտել, ծարաւցի՝ եւ արբուցէք ինձ.
օտար էի՝ եւ ժողովեցէք զիս. մերկ՝ եւ զգեցուցէք զիս.
հիւանդ էի եւ տեսէք զիս՝ ի բանտի էի, եւ եկիք առ իս:
Մատթ. ԻԵ. 35-36*

Հայ ազգն այժմ օրհասական վիճակի մէջ է. անցեալ տարիների տխուր դէպքերը վտանգի ենթարկեցին նորա գոյութեան խնդիրը: Հազարաւոր մարդիկ զրկուած ստացուածքից, հայրենիքից, բախում են ազգային եւ եկեղեցական հաստատութիւնների, իրենց հաւատակիցների դռները՝ հաց խնդրելով: Սա մի ճգնաժամ է, որ կարող է նաեւ դէպի բարոյական կորուստ տանել: Մեծ ճգնաժամերը փրկում կամ կործանում են ազգերին. մեր գլխին եկած փորձանքի հետեւանքները յուսահատականի չափ ծանր են: Մենք միայն մի կէտի՝ գաղթականների խնամատարութեան գործի վերայ կկամենայինք դարձնել մեր ընթերցողների ուշադրութիւնը:

Մեծ է այն գոհաբերութիւնը, որ անում է մեր ժողովուրդը, բայց եւ մեծ են այն տրտոււնքները, որ լսում են զանազան կողմերից: Շատ աղքատներ զրկուում են նպաստից, այն ինչ միւսները կրկնակի են ստանում: Շատերը հարստանալու միջոց են համարում նուէրները եւ ստացած փողերով վաշխառութիւն անում: Միւսները՝ ստացածները յետ դարձնում՝ իրաւունք համարելով տասնապա-

տիկ աւելի պահանջել: Գրպանում տասնեակ բուրլիներ ունեցողը նոյնպէս ձեռք է մեկնում, ինչպէս քաղցից տանջուողը: Աշխատանքի ընդունակ, առողջ երիտասարդը նոյնպէս օգնութիւն է ստանում, ինչպէս գործելու անընդունակ մուրացիկը: Բայց որ ամենից ցաւալին է՝ աշխատասէր, երեսի քրտինքով հաց վաստակելու սովոր ժողովրդի զաւակներն այսօր գայթակղութեան մէջ են աշխատանքից խուսափելու եւ ճրիակերութեան վարժուելու: Միւս կողմից այն ներքին, ազնիւ շարժառիթները, որ օրական պարէնը հագիւ հայթայթող ժողովրդին ստիպում են բաժին հանել իրենց եղբայրների համար՝ հետզհետէ թուլանում եւ անհետանում են այդպիսի գայթակղեցուցիչ դէպքերի պատճառով: Մեր կարծիքով այս վերքերը յառաջանում են մասամբ եւ անկանոն բաշխման պատճառով: Ուստի եւ պարտք համարեցինք «Արարատի»-ի ընթերցողներին ծանօթացնել, թէ ի՞նչ սկզբունքներով եւ ինչպէ՞ս է կազմակերպուել աղքատների խնամատարութեան գործը Քրիստոնէական Եկեղեցու մէջ անցեալում եւ թէ ինչպէս է այժմ քաղաքակիրթ աշխարհում, յուսալով՝ որ շատերի համար կարող է օգտակար լինել:

Ա.

ԱՂՔԱՏՆԵՐԻ ԽՆԱՄԱՏԱՐՈՒԹԻՒՆԸ ՄԻՆՉԵՒ ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ

Աղքատների խնամատարությունը զուտ քրիստոնեական երեւոյթ է, եւ նորա ծագումն ու զարգացումը սերտ կապ ունի քրիստոնէութեան ծագման եւ տարածման պատմութեան հետ: Այստեղ եւս պէտք է փնտռենք այն սկզբունքները, որոնցով պէտք է ղեկավարուել աղքատների խնամատարութեան գործում: Աղքատներ եղել են նաեւ նախաքրիստոնեական ժամանակներում եւ նպաստներ են ստացել իրենց համաքաղաքացիներից, բայց հեթանոսութեան մէջ այդ գործը բոլորովին ուրիշ սկզբունքների վերայ էր հիմնուած, քան քրիստոնէութեան մէջ. մէկի մէջ եսական շարժառիթներն են գործում, միւսի մէջ՝ մաքուր սէրը. Այնտեղ՝ քաղաքացիական ու պետական շահերը, այստեղ՝ բարոյական պարտքի զգացումը: Բայց ոչ միայն շարժառիթներն են տարբեր, այլ եւ օժանդակութեան հետեւանքները: Հեթանոսութեան մէջ աղքատը իւր նպաստն ստանալուց յետոյ գործադրում էր իւր շռայլութեան, զուարճութեան համար այն, ինչ քրիստոնէութեան մէջ նիւթական օգնութեան հետ կապուած էր, եւ մինչեւ իսկ գլխաւոր նպատակն էր բարոյական կրթութիւնը. մէկում ծուլութեան առիթ էին այդ նպաստները, միւսում՝ աղքատի անկախ գործունէութեան օժանդակելու միջոց, եթէ նա գործելու ընդունակ էր: Երկրորդ կէտի ճշմարտութեան մէջ համոզուելու շատ առիթ կունենանք, մի քանի փաստ բերենք առաջինը ապացուցանելու համար:

Հռովմում, ինչպէս եւ առհասարակ հեթանոսութեան մէջ աղքատանոցներ, հիւանդանոցներ այն մտքով, ինչպէս մենք ենք հասկանում, չեն եղել: Հռովմի հիւանդանոցները միմիայն ստրուկ-

ների ու զինուորների համար էին. ստրուկներին խնամում էին աշխատող ձեռքերից չգրկուելու, իսկ զինուորներին՝ պետությունն ընդարձակելու, ազգերին ստրկության մեջ պահելու եւ Հռովմում կապուտ ու կողոպուտ հաւաքելու համար: Հիւանդանոցներն ուրեմն զուտ շահադիտական միտումներով հիմնուած հաստատութիւններ էին: Չկար նոյնպէս որբերի եւ այրիների խնամատարութիւն կամ այդ նպատակով հիմնուած հաստատութիւններ: Սպարտացիների օրէնքը՝ թոյլ կազմուածք ունեցող երեխաների վերաբերութեամբ, յայտնի է ամենքին: Հռովմէական կայսրութեան ժամանակ մանուկներ կրթելու հաստատութիւններ են հիմնուում, բայց ոչ սիրոյ շարժառիթներով, այլ ժողովրդի աճեցողութեան զգալի նուազման առաջն առնելու համար: Հռովմէական հասարակ ժողովրդին բաժանած նուէրներն ու նպաստները միմիայն քաղաքական դիտումներով էին կատարւում. այսպէս էին Յուլիոս Կեսարի եւ ուրիշ հերոսների տուած ճաշկերոյթներն ու պարգէները: Կայսրները գահ բարձրանալիս, իրենց յորելեանները կատարելիս կամ յաղթութիւն տօնելիս դրամ էին բաշխում ժողովրդին, շռայլ ճաշկերոյթներ տալիս, թատրոնում կամ կրկէսներում ձրի զուարճացնում: Այս կարգի նուիրատուութեան մէջ պէտք է հաշուել նաեւ կայսրների կտակով թողած նուէրները: Հացահատիկների բաշխումն եւս զուտ քաղաքական դիտումներով սկսուած գործ էր եւ նոյն դիտումներով էլ շարունակւում էր կայսրութեան ժամանակ: Հռովմէական պատմութեան ծանօթ անձինք լաւ գիտեն, թէ ինչպիսի՛ ապականող ազդեցութիւն էին անում այս հրապուրիչ պարգէները: Ամբոխը պատրաստ էր այսօրուայ պաշտած հերոսի կամ կայսեր սպանող յաջորդին ցնծութեան աղաղակներով ընդունել, եթէ նորանից եւս սպասելիք ունէր: Շատ բնորոշ է այն հանգամանքը, որ ամենաանբարոյական կայսեր՝ մայրասպան Ներոնի, ժամանակ պարգէներն ամենից առատ էին:

Անհրաժեշտ է մի ուրիշ կետ եւս պարզել հեթանոսութեան եւ քրիստոնէութեան մէջ եղած աղբատների խնամատարութեան զանազանութիւնը շօշափելի դարձնելու համար: Քրիստոնէական բարեգործութեան հետ սերտ կապուած էր աշխատանքի նուիրականութեան գաղափարն, ինչպէս կտեսնենք, որից զուրկ էր հեթանոսական աշխարհը: Միայն հեթանոսութեան սկզբնական ժամանակներում երեւում է, որ արհեստը պատուաւոր զբաղմունք է եղել: Հեթանոսական քաղաքակրթութեան հետ ընկնում է եւ ձեռքի աշխատանքի, արհեստի յարգը: Երկրագործութիւնը համեմատաբար աւելի երկար ժամանակ ազնիւ պարապմունք էր համարուում, սակայն ստրկութեան տարածման հետ զարգանում է եւ ազատ ժողովրդի արհամարհանքը դէպի աշխատանքը: Դա այժմ միայն ստրուկներին է վայել, իսկ կրթուած քաղաքացին փիլիսոփայական տեսութիւններով, արուեստներով պիտի զբաղուէր: Յունական եւ հռովմէական փիլիսոփայութեան մէջ յեղեղւում է այն միտքը, թէ արհեստն ազատ մարդուն անվայել գործ է: Եթէ ազատ քաղաքացիներից արհեստաւորներ էլ կային, ստրուկներից շատ աւելի յարգ չունէին: Աշխատանքը, որ կեանքի հիմնաքարն է, հեթանոս քաղաքակրթութեան մէջ իւր արժանաւոր յարգը չէ ստանում: Սորա վերայ պիտի աւելացնենք նաեւ, որ աշխատանքի նուազման հետ չէր նուազել եւ ազահութեան տենչը: Ոչ մի տեղ վաշխառութիւնն այնպիսի չարիք չէ գործել, ինչպէս կայսրութեան ժամանակի Հռովմում¹: Ձրիակերութիւնը, որին սովորել էր ժողովուրդը՝ պատերազմի դաշտում ձեռք բերած աւարների փշրանքներից բաժին ստանալով եւ կայսրների տուած պարգէններով, ինչպէս եւ աշխատանքի բարոյական գնահատութեան բացակայութիւնը, որդեր էին, որ Հռովմէական պետութեան արմատները կոծելով՝ նորա անկումը պատրաստեցին:

¹ **M. v. Nathusius**, Die Mitarbeit der Kirche an der Lösung der socialen Frage, Leipzig, 1895, S. 210.

Ուրիշ պատկեր է տալիս մեզ քրիստոնեությունը: Նոր կրօնի Հիմնադիրը աղքատների բարեկամն էր (Մատթ. Ե. 2, ԺԱ. 5) եւ ողորմածութեան ջատագովը (Մատթ. Ե. 7): Ողորմութեան քանակությունը չէր, որ նա գնահատում էր, այլ այն սիրտը, որից բղխում էր ողորմությունը: Այրի կնոջ լուման աւելի արժէք ունէր Նորա աչքում, քան բոլոր մեծատունների նուէրները: Աղքատներին, կարօտեալներին խնամելը բարձր առաքինություն էր համարում Նա (Մատթ. ԻԵ. 35-36. 40). բազմաթիւ առակներով ու քարոզներով այն միտքն էր շեշտում Քրիստոս, թէ երկրաւոր բարիքը չի կարող կեանքի բարձրագոյն նպատակ լինել, թէ քրիստոնեան ուրիշ գանձ ունի գանձելու, որ «ոչ ցեց եւ ուտի՛ն ապականեն», եւ թէ երկրաւոր բարիքը միայն միջոց է աւելի բարձրը ձեռք բերելու համար: Ասել է թէ քրիստոնեայի իւր հաւատակցին տուած նիւթական օժանդակությունը չէր կարող միայն նորա կեանքի արտաքին ապահովութեան նպատակով սահմանափակուած լինել, քանի որ երկրայինը ոչինչ էր առանց աւելի մի բարձր նպատակի, այլ այդ նիւթական օժանդակությունն էլ ուղղուած պիտի լինէր դէպի այն բարձր նպատակը, որ է իւրաքանչիւր քրիստոնեայի տենչը, այսինքն՝ արքայութեան ժառանգ լինելու: Աստուծոյ արքայութեան գաղափարը քրիստոնեութեան կեդրոնական գաղափարն էր, եւ նորա օրէնագիրքը՝ սիրոյ օրէնքը. ապա ուրեմն եւ այդ արքայութեան քաղաքացու կեանքը սիրոյ օրէնքի համեմատ կազմակերպություն պիտի ստանար: Ար'դ, այդ սէրը անտարբեր մնալ չէր կարող, երբ ժառանգակիցներից մէկը քրիստոնեութեան բարձր նպատակից շեղուելու պայմանների մէջ էր: Ինչպէս քրիստոնեայի արտաքին կեանքը, այնպէս եւ նորա բարեգործությունը պէտք է քրիստոնեութեան հիմնական սկզբունքների համեմատ կազմակերպություն ստանար: «Եղերո՛ւք կատարեալք, որպէս եւ Հայրն ձեր երկնաւոր կատարեալ է» (Մատթ. Ե. 48), պատուիրել էր Քրիստոս: Բայց միւս կողմից քրիստոնէի ողորմածութեան

միայն հաւատակիցը կամ քաղաքացին չպետք է արժանանար, ինչպէս հեթանոսութեան մէջ էր, այլ ամեն մի կարօտեալ. այն Երկնաւոր Հայրը, որի կատարելութեան պիտի ձգտէր քրիստոնեան, «գարեգակն իւր ծագէ ի վերայ չարաց եւ բարեաց, եւ ամէ անձրեւ ի վերայ արդարոց եւ մեղաւորաց» (Մատթ. Ե. 45): Այսպէս պիտի լինէր եւ քրիստոնեան: Քրիստոսի մի ուրիշ խօսքը. «Եղերո՛ւք գթածք, որպէս եւ Հայրն ձեր երկնաւոր գթած է» եւ Սամարացու առակը (Ղուկ. Ժ. 25-37) աւելի որոշ կերպով ցոյց են տալիս, որ քրիստոնեան օգնութեան պիտի հասնէր ամեն տեղ, ուր կարիք կար, առանց խտրութեան: Եւ յիշաւի եկեղեցական պատմութիւնը վկայում է, որ այս հիմունքների վերայ է սկսուել եւ զարգացել քրիստոնէական բարեգործութիւնը: Քրիստոնէական եկեղեցին ամենայն զգուշութեամբ խուսափել է այնպիսի բարեգործութիւնից, որ ստացողի բարոյական շինութիւնը վտանգի էր ենթարկում, թէւ աշխարհը ոչ մի տեղ այնպիսի գոհաբերութեան պատրաստականութիւն չէ տեսել, ինչպէս քրիստոնէութեան մէջ:

Առաքելական շրջանում արդէն նկատելի են աղքատների խնամատարութեան այն սաղմերը, որոնք հետզհետեւ պետք է աւելի զարգանային, կատարելագործուէին: Քրիստոնէական առաջին համայնքի մէջ եղբայրութիւնը մինչեւ ստացուածքի հաւասարութեան է հասնում. հաւատացեալները կամաւ նուէր են բերում իրենց գոյքը, որպէս զի ամենքն էլ, որոնց մէջ եւ աղքատները, իրենց կարիքները հոգալ կարողանային (Գործք, Բ. 44, Դ. 34-35): Եօթ սարկաւազների ընտրութեամբ սկսւում է աղքատների խնամատարութեան կամակերպութեան գործը: Այս դէպքը մի օրինակ է, թէ սիրոյ ամենավառ ժամանակն էլ կանոնաւորութիւնը եւ կարգապահութիւնը անհրաժեշտ պայման է գործի յաջողութեան համար: Այնուհետեւ առաքելալի թղթերից տեղեկանում ենք, որ նա նուէրներ էր հաւաքում Երուսաղէմի քրիստոնեայ աղքատների համար (Գաղ. Բ. 10, Ա. Կորնթ. ԺԶ. 1-4, Բ. Կորնթ.

Ը. 2-3): Աշխարհի համար չտեսնուած, չստուած մի գործ էր սա: Մենք յիշեցինք, որ հեթանոսութեան մէջ միայն քաղաքացիներն էին նպաստ ստանում պետութիւնից կամ հարուստ համաքաղաքացիներից, ուրիշ ազգութեան պատկանողների մասին ոչ ոք չէր հոգում, իսկ հրէաների մասին երեւակայելն անգամ անկարելի էր: Այդ դժբաղդ ժողովուրդն այն ժամանակ եւս ատելութեան առարկայ էր: Ոչ միայն հեթանոսն էր ատում կամ արհամարհում նորան, այլ եւ հրէան ինքը պղծութիւն էր համարում հեթանոսի հետ նիստ ու կաց ունենալ, բայց այդ հեթանոս ժողովրդի անդամները աւետարանի քարոզը լսելուց յետոյ նուէրներ են ժողովում Երուսաղէմի հրէայ հաւատացեալների համար:

Բայց ամենից զարանալին այն հանգամանքն է, որ քրիստոնէական բարեգործութեան հետ սերտ կապուած է աշխատանքի նուիրականութեան գաղափարը: Նուիրատուն եւ ստացողը պարտաւոր են հաւասարապէս աշխատել. առաջինը ուրիշին օգնելու համար միշտ ունենալու, իսկ երկրորդը ձրիակեր չդառնալու համար: Ասել է, աշխատանքի ընդունակ աղքատը միայն անհրաժեշտ դէպքում էր նպաստ ստանում, որից յետոյ պարտաւոր էր անձամբ իւր հացը վաստակել: «Որ գողանայրն՝ մի՛ եւս գողացէ, այլ մանաւանդ վաստակեացէ գործել ձեռօք իւրովք զբարիս, զի բաւական իցէ տալ ում պիտոյ իցէ» (Եփես. Դ. 28),- յորդորում է առաքեալը: Նուիրատուի գնահատութեան չափը սերն է, որից բղիւմ է նուէրը, եւ ոչ քանակութիւնը: Նոյն իսկ աղքատ հաւատացեալներն էլ իրենց ունեցածից բաժին են հանում իրենցից աւելի աղքատների համար (Բ. Կորնթ. Ը. 2-4): Իւրաքանչիւր քրիստոնէայ պարտաւոր էր իւր ընտանիքի պարէնը հայթայթել. «Իսկ եթէ ոք իւրոց, եւ մանաւանդ եւ ընտանեաց խնամ ոչ տանիցի, ի հաւատոցն ուրացեալ է, եւ չար եւս քան զանհաւատսն է» (Ա. Տիմոթ. Ե. 8): Աշխատանքի գաղափարը աւելի որոշ է արտայայտուած Բ. Թէսաղ. Գ. 12, ուր առաքեալը Տիրոջ անունով աղաչում

է նրանց, որոնք «ստահակութեամբ գնան, գործ ինչ ոչ գործեն, այլ յուլացեալ հետաքրքիր շրջին ... զի հանդարտութեամբ գործեսցեն՝ եւ զիւրեանց հաց կերիցեն»: Նա մինչեւ իսկ պատուիրում է «խորշել յամենայն եղբօր՝ որ ստահական գնացեն» (Բ. Թես. Գ. 6), այսինքն՝ համայնքից դուրս հանել, եւ յիշեցնում է իւր քարոզչութիւնը՝ «Թէ որ ոչն կամիցի գործել՝ եւ կերիցէ մի» (Բ. Թես. Գ. 10): Նոյն առաքեալն աշխատաւորներին յորդորում է. «Մի՛ ձանձրանայք զբարիս գործել», հասկանալի է, որ ճշմարիտ կարօտեալների համար: Այսպէս, ուրեմն, համայնքի լաւ անդամ լինելու պայմաններից մէկն էլ աշխատասիրութիւնն է: Բայց այդ աշխատանքը հարստութիւն դիզելու համար չէ, այլ աւելի ազնիւ նպատակի համար՝ «զի բաւական իցէ տալ ում պիտոյ իցէ»: Մենք աւետարանների եւ առաքելական թղթերի մէջ շատ կէտեր ունինք, ուր նիւթական ազահութիւնը դատապարտում է. «Տեսէ՛ք եւ զգոյշ լերուք յամենայն ազահութենէ, զի ոչ եթէ ի մթերից ընչից ուրուք իցեն կեանք նորա» (Ղուկ. ԺԲ. 15), իսկ առաքեալն ամենայն չարեաց արմատը ազահութիւնն է համարում: Ոչ միայն Պօղոս, այլ եւ միւս առաքեալները յորդորում են բարեգործ լինել. «Հաւատք առանց գործոց մեռեալ են» (Յակ. Բ. 26). «Որ ոչ սիրէ զեղբայր իւր, զոր տեսանէ, զԱստուած, զոր ոչն ետես, զիա՛րդ կարիցէ սիրել» (Ա. Յովհ. Դ. 20):

«Որբոց եւ այրեաց» խնամատարութիւնը նոյնպէս համայնքի գլխաւոր ուշադրութեան առարկայ էր: Ճշմարիտ կրօնաւոր լինելու պայմաններից մէկն էր ըստ (Յակ. Ա. 27). «այցելու լինել որբոց եւ այրեաց ի նեղութեան իւրեանց»: Բայց այրիներից միայն արժանաւորներն էին համայնքից օժանդակութիւն ստանում. «Եթէ մանկունս սնուցեալ իցէ, եթէ զհիւրս ընկալեալ իցէ, եթէ զարբոց գոտս լուացեալ իցէ, եթէ նեղելոց բաւական լեալ իցէ, եթէ զամենայն գործոց բարեաց զհետ երթեալ իցէ» (Ա. Տիմոթ. Ե. 10): Ինչպէս դատարկաշրջիկը, աշխատանքից խուսափողը համայնքից

նպաստ չէր ստանալ, այնպես էլ անարժան այրին: Օժանդակություն չեն ստանում էլ այն այրիները, որոնք որդիք էլ թոռներ ունին (Ա. Տիմ. Ե. 3-4):

Բարեգործության ընդհանուր սկզբունքները Նոր Կտակարանի մէջ ցոյց տալուց յետոյ՝ աշխատենք համառօտ տեսութեամբ նկարագրել, թէ ի՞նչ զարգացում էլ կազմակերպություն է ստանում աղքատների խնամատարութեան գործը մինչեւ Կոստանդին:

Այս շրջանում եւս սէրը ծաղկում էր, ինչպէս էլ առաքելների ժամանակ: Հաւատացեալները պատրաստ էին ամեն տեսակ զոհաբերություններ անելու, ինչպէս երեւում է առաքելական հայրերի գրուածքներից: «Մենք բաժին ենք հանում ամենքի համար եւ տալիս ենք ամեն կարօտեալի», գրում է Յուստինոս: Նոյն միտքը արտայայտում է նաեւ Ադեմէս Աղէքսանդրացին: Հաւատացեալները տալիս են առանց որեւէ վարձատրություն սպասելու. ներքին, կենդանի սէրն է, որ նորանց ստիպում է օգնութեան հասնել կարօտեալին: Նոքա աչքի առաջ ունին այն անձնաւորութեան սէրը, որ նոցա մէջ նոր կեանք էր ստեղծել: Համայնքների սիրոյ գործունէութեան եռանդը այնքան վառ է, որ մինչեւ իսկ կարողությունից աւելի զոհաբերություններ են անում: Մինչեւ Կոստանդին կազմակերպւում է միմիայն աղքատների համայնական խնամատարութիւնը. հաստատությունները, ինչպէս հիւանդանոցներ, հիւրանոցներ, որբանոցներ եւլն, յատուկ են Կոստանդինից յետոյ եկող ժամանակին:

Հալածանքների հետ սիրոյ գործունէութեան նորանոր հանգամանքներ են յառաջ գալիս. բանդարկեալները, հալածանքի պատճառով իրենց ստացուածքից զրկուածները, մարտիրոսների որբերն ու այրիները վայելում են համայնքի խնամատարութիւնը: Սուրբ եռանդ, քրիստոնէական լրջմտութիւն, մաքուր կեանք, ամենայն զոհաբերութեան պատրաստ սէր այն ներքին զէնքերն

են, որոնցով պաշտպանուած է եկեղեցին հեթանոսութեան մղած կատաղի մարտի դէմ: Եկեղեցին հարստութիւն չունի, ինչպէս քրիստոնէութիւնը պետական կրօն դառնալուց յետոյ, բայց նա ունի այն բարոյական գորութիւնը, որ աւելի մեծ է քան հարստութիւնը: Եկեղեցին հոգում է, որ իւր անդամներից ոչ ոք կարիք չունենայ. կարօտեալը օգնութիւն է ստանում անմիջապէս: Բայց ինչպէս որ իւրաքանչիւր հաւատացեալ պարտաւոր էր իւր հացը վաստակել, այնպէս եւ աղքատը: Եկեղեցին օգնութեան է հասնում, երբ նորա աղքատութեան պատճառը ծուլութիւնը, դատարկաշրջութիւնը կամ շռայլ կեանքը չէ: Եկեղեցին օգնութեան է հասնում, երբ իւր հօտի անդամներից որեւէ մէկը անկարող է աշխատել: «Աշխատանքի ընդունակին գործ, անընդունակին օգնութիւն» ընդհանուր կանոն էր այս շրջանի բարեգործութեան համար:

Արդարեւ, ճշմարիտ բարեգործութիւնն այն է, երբ աշխատանքը այսպիսի բարոյական արժէք ունի, երբ սեպհականութեան գաղափարը նուիրական է: Այն ժամանակ բարեգործութիւնը սիրոյ պտուղ է, որ բարեգործի եւ ստացողի համար հաւասարապէս կրթիչ է եւ բարձրացնող: Վսեմ գաղափար չէ՝ երախտագիտութեան զգացմունքը, ի՞նչ կլինէր մեր կրօնականութիւնը, եթէ երախտագիտութեան զգացմունք չունենայինք դէպի Աստուած՝ նորա անհուն բարերարութիւնների համար: Ստացողը երախտագէտ է դէպի Աստուած, որ իւր բարերարի ձեռքով նուէր է ուղարկում, բարեգործը երախտագէտ է, որ Աստուած օրհնել է իւր վաստակը, որից եւ չքաւոր եղբօր համար եւս բաժին կարող է հանել: Քրիստոնէական եկեղեցու համար միշտ նուիրական է եղել սեպհականութեան գաղափարը, բայց նոյն եկեղեցին էլ մաքառել է վաշխառութեան, ագահութեան եւ առհասարակ անազնիւ միջոցներով հարստութիւն դիզելու դէմ: Երբ աշխատանքը, սեպհականութիւնը նուիրական գաղափարներ են, եւ քրիստոնէա-

կան սերը կենդանի է մարդկանց մէջ՝ այն ժամանակ ինքնըստինքեան առաջ կգայ այն վիճակը, որ Տերտուղիանոս ասել կարող էր «Քրիստոնէաներիս համար ամեն ինչ հասարակաց է, բացի կանանցից»։ Այս սկզբունքը ընդհանուր է առաքելական հայրերի գրուածքների մէջ։

Չափաւորութիւնն էւս այս շրջանի առաքիւնութիւններից մէկն է եւ սերտ կապուած բարեգործութեան հետ։ Վայելքի չափաւորութիւն են քարոզում առաքելական հայրերը, եւ այս մի այնպիսի ժամանակ, երբ շոյալլութիւնն ու գեխութիւնը հռովմէական կայսրութեան մէջ ծայրայեղութեան էր հասել։ Բայց այդ չափաւորութիւնը մեր աչքում ասելի յարգ է ստանում այն պատճառով, որ չափաւորութեամբ ձեռք բերած խնայողութիւնը աղքատների համար պիտի գործադրուէր. մինչեւ իսկ պահեցողութիւնը, բացի ապաշխարութիւնից, խնայողութեան միջոց էր աղքատներին օգնելու համար²։ Նոյն չափաւորութիւնը, աշխատասիրութիւնն ու բարեգործութիւնը քարոզում են եւ քրիստոնէայ կանանց. Տերտուղիանոսի նկարագրած քրիստոնէայ կնոջ բարեգործութեան, աղքատների խնամատարութեան, հաւատացեալների հիւրասիրութեան պատկերը օրինակ կարող է լինել ամեն ժամանակի քրիստոնէայ կնոջ համար։

Բայց ամենից զարմանալին այս շրջանի համայնական կեանքն է, որ միանգամայն ընտանեկան բնաւորութիւն ունի։ Եպիսկոպոսը համայնքի հայրն է եւ ճանաչում է անձամբ բոլորին։ Հաւատացեալները միմեանց քոյր եւ եղբայր են անուանում, եւ նոցա կեանքը իրօք այդպէս մտերմական է։ Անհատը համայնական կեանքից դուրս կեանք չունի, ուստի եւ աղքատների խնամատարութեան գործը համայնական կեանքի մի մասն է կազմում։ Համայնական կեանքի հետ ծաղկում եւ կանոնաւորում է աղքատների խնամատարութեան գործը։ Ինչպէս ամեն գործում համայնքի ներկա-

² Տե՛ս **Karl Müller**. Kirchengeschichte I. 1892 եր. 108:

յացուցիչը եպիսկոպոսն է, այնպէս եւս աղքատների խնամատարութեան գործը նորա եւ օգնական երեցների եւ սարկաւազների ձեռքումն է. համայնքը միայն նիւթականն է հոգում³:

Քրիստոնէութեան առաջին դարերի պատմութեան իւրաքանչիւր էջը սիրոյ հրաշքներով է զարդարուած, նոյն ոգին է իշխում եւ աղքատների խնամատարութեան գործում: Բայց եթէ եկեղեցին այնպիսի մեծ գործեր է կատարում, պատճառը իսկապէս համայնքի մշտապատրաստ սիրոյ տուրքերը չեն, այլ աղքատների խնամատարութեան լաւ կազմակերպութիւնը: Սկզբում այս գործի վարչութեան գլուխը երեցների ժողովն էր, իսկ յետոյ եպիսկոպոսը⁴: Պողիկարպոսի թղթից տեղեկանում ենք, որ այրիների եւ որբերի խնամատարութիւնը երեցների պարտքն է, բայց եպիսկոպոսի ձեռքն անցնելով եկեղեցու վարչութեան դեկը, աղքատների խնամատարութիւնն էլ պէտք է նորանից կախում ունենար: Առաքելական սահմանադրութիւնը, երրորդ դարի վերջերում գրուած,⁵ որոշում է եպիսկոպոսի պարտքը աղքատների խնամատարութեան վերաբերութեամբ: Նա պէտք է հոգայ բոլոր ճշմարիտ կարօտեալների կարիքը, որբերին հայր եւ այրիներին խնամարկու պէտք է լինի. նորա պարտքն է անգործների համար աշխատանք գտնել, անընդունակներին գրթութիւն ցոյց տալ, պանդուխտներին բնակարան, քաղցածներին կերակուր հոգալ, բանդարկեալներին օգնութիւն եւ հիւանդներին խնամք հասցնել: Նա պէտք է գրած եւ պատրաստակամ լինի, ինչպէս բարի սպասաւոր: Նորա ձեռքն է աղքատների խնամատարութեան գանձարանը, որի համար նա միայն Աստծուն է պատասխանատու, բայց պարտաւոր է խղճմտանքով կատարել այդ գործը:

³ Անդ, եր. 109:

⁴ Տե՛ս **Dr. Emil**, Friedberg-Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts, 1880, § 5:

⁵ Տե՛ս **Friedberg**, եր. 93:

Աղքատների խնամատարության այսպիսի կենդրոնացումը կարող էր միայն այն ժամանակ բարերար հետեւանք ունենալ, եթէ եպիսկոպոսը ընտիր օգնականներ ունենար: Նա գործերով այնքան էր ծանրաբեռնուած, որ դորանով զբաղուել չէր կարող: Եպիսկոպոսը աղքատների խնամատարութեան ոգի, ուղղութիւն տուողն էր եւ ոչ գործնական խնամողը: Այս վերջին մասը սարկաւագների պաշտօնն էր: Նոքա են աղքատների հետ գործ ունեցողները եւ նրանց իսկական խնամատարները: Նոքա մտնում են տնէ տուն աղքատների վիճակը անձամբ քննում եւ եպիսկոպոսին տեղեկութիւն տալուց յետոյ՝ նպաստները տեղ հասցնում: Կիպրիանոս, երբ հալածանքի պատճառով հեռացել էր Կարթագինէից, սարկաւագներին էր յանձնել աղքատների զանձարանը, որպէս զի նոքա իրենց բարեհայեցողութեան համեմատ՝ խնամեն աղքատներին: Նոյնն ենք տեսնում եւ Հռովմում Դեցիուսի հալածանքների ժամանակ (250 թ.) Հռովմի Փաբիան եպիսկոպոսը աղքատների խնամատարութեան գործը բաժանում է 7 սարկաւագների եւ նրանց օգնական կիսասարկաւագների մէջ. իւրաքանչիւրը պետք է մի մի թաղ խնամէր⁶: Թէեւ սարկաւագներն են աղքատների իսկական խնամատարները, բայց առանց եպիսկոպոսի գիտութեան որեւէ ծանրակշիռ գործ չեն կատարում: Նոքա իրաւունք ունին առանց եպիսկոպոսի հրամանի միայն թերեւ նպաստներ տալ, որոնց մասին կիւրակի օրերը տեղեկութիւն պիտի տան իրենց գործունէութեան մասին ընդհանրապէս հաշիւ տալու ժամանակ: Եպիսկոպոսը հայրն է, եւ սարկաւագները՝ որդիք, բացատրում է առաքելական սահմանադրութիւնը. ինչպէս որդին առանց հօր գիտութեան ոչինչ չէ գործում, այնպէս էլ պետք է լինեն սարկաւագները: Սարկաւագների եւ եպիսկոպոսի յարաբերութիւնը, ինչպէս եւ սարկաւագների ցոյց տուած անձնութիւն-

⁶ Տե՛ս **Karl v. Hase**, Kirchengeschichte, I, էր. 419. հմմտ. **Müller** էր. 123:

թիւնը պարզելու համար մէջ բերենք այն աւանդութիւնը, որ կազմուել է Լաւրենցիոս սարկաւազի անձնաւորութեան մասին: Նա Սիքստոս Բ.-ի (257-258 թթ.) սարկաւազն էր, եւ նորա ձեռքով էր բաժանուած աղքատներին եպիսկոպոսի բոլոր հարստութիւնը: Քաղաքի կառավարիչը կալանաւորում է նորան եւ սպառնալիքներով պահանջում է յանձնել եկեղեցու գանձերը: Նա յանձն է առնում եւ մի քանի կառք է խնդրում գանձերը բերելու համար: Նշանակուած ժամանակին գալիս է նա բազմաթիւ կառքերով՝ անդամալոյծներով եւ հիւանդներով լիքը: Երբ կառավարիչը հարցնում է՝ ինչո՞ւ համար է այդ մուրացկաններին բերել, ո՞ր են խոստացուած գանձերը: «Սրանք են մեր գանձերը, պատասխանում է սարկաւազը, որ մեր աղքատութեամբ մինչեւ այժմ կերակրել ենք»: Սարկաւազը նահատակւում է⁷:

Սարկաւազների պարտքն էր աղքատների ցուցակ պահել, ուր նկատողութիւններ էին գրում նոցա վիճակի եւ ստացած նպաստների քանակութեան մասին. այդ ցուցակները մեծ նշանակութիւն ունէին աղքատներին եղած օգնութիւնը կանոնաւորելու համար: Սարկաւազն սպասաւորում է թոյլերին, ծերերին, օտարականներին, իսկ որբերի եւ այրիների համար, ինչպէս հայր պիտի լինի: Նա այցելում է աղքատների տները եւ անձամբ քննում է, արդեօ՞ք կարօտութիւն ունին, թէ խնամքի կարօտ հիւանդ կա՞յ ընտանիքում: Նա այցելում է պանդոկները՝ տեսնելու օգնութեան կարօտ աղքատներ կամ հիւանդներ եւ անմիջական օգնութիւն է հասցնում եպիսկոպոսին յայտնելուց յետոյ: Ուշադրութեան արժանի է մանաւանդ այն կէտը, որ սարկաւազի պարտքն է նոյնպէս աղքատին օգնել, որ նա կրկին գործել կարողանայ եւ անձամբ իւր ապրուստն աշխատէ: Այս կազմակերպութեան լաւ կողմերն են խիստ կեդրոնացում, բայց մի եւ նոյն ժամանակ անհատական խնամա-

⁷ Hase, S. 429.

տարություն: Մանաւանդ վերջին կէտը անհրաժեշտ է աղքատների խնամատարությունը բարոյական եւ առողջ հիմունքների վերայ հաստատելու համար: Օգնութեան բարոյական օգուտը, չափն ու լաւ գործադրությունը պայմանաւորուած է անհատական խնամատարութեամբ: Եթէ նիւթական օգնությունը իւր իսկական նպատակին պիտի ծառայէր, անհրաժեշտ էր, որ անհատական լինէր այդ խնամատարությունը: Սարկաւագը, անձամբ ճանաչելով նպաստ ստացողին, նորա ընտանեկան հանգամանքները, դորա համեմատ էլ կաշխատէր կատարել իւր պարտքը: Ի՞նչ բարեգործություն կլինի օրինակ այն ողորմությունը, երբ արբեցողն ստանում եւ գինեւորուն է վագում՝ ընտանիքը վերջին ծայր նեղութեան մէջ թողնելով: Երբ աղքատների խնամատարութեան գործը կազմակերպուած է, խնամքն անհատական է, այսպիսի դէպքեր պատահել չեն կարող:

Բացի սարկաւագներից՝ կային եւ կանայք, մանաւանդ այրիներ, կամ սարկաւագուհիներ, որոնք մօտաւորապէս նոյն պաշտօնն էին կատարում, ինչ որ սարկաւագները, միայն իրենց սեռի շրջանում: Առաքելական շրջանում ծառայում էին, թէ այրիները, ինչպէս տեսանք (Ա. Տիմ. Ե. 10), եւ թէ սարկաւագուհիները (Հռովմ. ԺԶ. 1), բայց բազմաթիւ են նաեւ ազատական սպասաւորող կանայք (Գործք Թ. 36. ԺԶ. 14, 40. Հռովմ. ԺԶ. 3. 6): Այնուհետեւ սարկաւագուհիների գոյութեան մասին տեղեկանում ենք Պլինիոսի Տրայան կայսեր գրած (112 թ.) նամակից: Սարկաւագուհիները եկեղեցու պաշտօնէութեան մէջ սկսում են առանձին տեղ բռնել երրորդ դարու վերջերում: Նոքա խնամում էին բանդարկեալներին՝ նոցա համար կերակուր պատրաստելով եւ ուրիշ կարիքները հոգալով: Նոքա խնամում էին եւ որբերին: Եթէ եպիսկոպոսը կամ եկեղեցու միւս պաշտօնեաներից մէկը այցելում էր որեւէ կնոջ հոգեւոր խնամքի կամ հոգեշահութեան նպատակով՝ սարկաւագուհիներից մէկը ուղեկցում էր նորան. նոյնն էր անում,

երթ մի կին պիտի այցելէր եպիսկոպոսին: Սարկաւագուհիներն էին խնամում իրենց սեռի աղքատներին եւ հիւանդներին:

Յիշեցինք, որ աղքատների խնամատարութեան գործը համայնական կեանքի մի մասն էր կազմում, եւ նորա կազմակերպութիւնը սերտ կապ ունէր համայնական ամբողջ կեանքի կազմակերպութեան հետ: Այս հանգամանքը շատ լաւ նկատելի է մանաւանդ հաղորդութեան հետ միացած սիրոյ ճաշերի նկարագրութիւնից: Սիրոյ ճաշերի սովորութիւնն սկսուած էր առաքելական շրջանից. Գործք առաքելոցը պատմում է, որ դա կատարուում էր ամենայն օր, բայց հետզհետէ սահմանափակուում է այդ ճաշերի թիւը եւ միայն կիւրակի օրերն էին կատարուում: Այդ ճաշերի համար համայնքի անդամները կերակուր էին բերում, եւ ամենքը միասին՝ հարուստ կամ աղքատ, ուտում էին: Ա. Կորնթ. ԺԱ. 20-34. տեղեկանում ենք, որ անկարգութիւններ էլ էին պատահում ճաշերի ժամանակ, որի համար առաքեալը յանդիմանում է. «Եթէ զեկեղեցա՛ւն Աստուծոյ արհամարհէք եւ յամօթ առնէք զքաւորսն»: Պօղոս առաքեալի խօսքերից էլ երեւում է, որ սիրոյ ճաշը հաղորդութեան խորհրդի հետ էր կատարուում: Ահա այս սիրոյ ճաշերը համայնական կեանքի եւ աղքատների խնամատարութեան ամենալաւ միջոցներից մէկն են դառնում հետեւեալ դարերում: Սիրոյ ճաշերի հետ կապուած էր oblatio կոչուած տուրքը՝ սիրոյ ճաշի համար նիւթեր, հաց, գինի, դաշտային բերքեր: Սարկաւագները ճաշի համար հարկաւոր մասը դնում էին սեղանի վերայ, իսկ մնացածը պահում էին եկեղեցու պաշտօնեաների եւ աղքատների համար: Ինքնըստինքեան հասկանալի է, որ աղքատներն եւս մասնակցում էին սիրոյ ճաշերին եւ ամենից մեծ ուշադրութեան նոքա արժանանում: Այս սովորութիւնը աղքատների խնամատարութեան ամենալաւ ժամանակն է ներկայացնում. հաղորդութեան խորհրդի ժամանակ հաւատացեալները լսում էին ոչ միայն Քրիստոսի ցոյց տուած եւ քարոզած սիրոյ մասին,

այլ եւ գործով ապացուցանում են, որ սիրոյ Վարդապետի աշակերտ են՝ խնամելով իրենց աղքատներին եւ կարօտեալներին: Հետեւեալ ժամանակներում, թէեւ սիրոյ ճաշերը բաժանուած էին հաղորդութեան խորհրդից, բայց շարունակում էին դարձեալ կատարել, եւ այդ ճաշերը համայնքի անդամների համար եղբայրական սիրոյ եւ հաւասարութեան լաւ կապ էր: Տերտուղիանոս իւր ջատագովութեան մէջ նկարագրում է սիրոյ ճաշը: Հեթանոսները շռայլութիւն էին համարում այդ, որոնց դէմ մաքառում է նա՝ ցոյց տալով, որ այդ ճաշերի շարժառիթը սէրն է եւ աղքատներին բարիք անելը: «Ինչպէս այդ ճաշերի շարժառիթները պատուաւոր են, շարունակում է նա, դորանով էլ կարող էք չափել մեր մնացած նիստ ու կացի կարգաւորութիւնը՝ համապատասխան մեր կրօնական պարտաւորութիւններին, ուր ոչինչ անվայել, եւ անելորդ չի թոյլատրուում: Մենք աղօթելուց առաջ սեղանի չենք նստում. մենք այնքան ենք ուտում, որքան հարկաւոր է քաղցը յագեցնելու համար: Մենք ճաշակում ենք մտածելով, թէ գիշերն էլ պէտք է աղօթենք Աստծուն. մենք խօսում ենք այն գիտակցութեամբ, թէ Տէրը լսում է մեզ: Ձեռքներս լուանալուց եւ ճրագները վառելուց յետոյ՝ հրաւիրում ենք Աստծուն փառաբանելու, իսկ ով Սուրբ Գրքից կամ իւր սրտից բան ունի յայտնելու, խօսում է: Աղօթքով վերջանում է ժողովը, եւ մենք միմեանցից չենք բաժանուում՝ փողոցում անկարգութիւններ անելու, այլ մեր բարոյական կրթութիւնը շարունակելու. որովհետեւ մենք գինեխումներից չենք գալիս, այլ դաստիարակութեան եւ ազնուութեան վարժոցից»: Հետագայ ժամանակներում սիրոյ ճաշը միմիայն աղքատների ճաշ էր դարձել, որ համայնքի հարուստներից մէկը իբրեւ զոհ տալիս էր աղքատներին:

Այսպէս՝ ուրեմն, աղքատներին օգնելը աստուածպաշտութեան մի մասն էր կազմում, մանաւանդ նախնական ժամանակներում: Քրիստոսի պատարագուիլը տօնելով՝ համայնքն էլ պատարագ է

մատուցանում իւր ստացուածքից: Հարուստի զոհաբերութիւնը Աստուծոյ շնորհած պարգեւն է, աղքատի կերածն ու ստացածն էլ նոյնպէս իբրեւ աստուածային շնորհք է նկատուում: Հարուստն էլ, աղքատն էլ միասին ճաշակում են Աստուծոյ սեղանին նուիրուած զոհաբերութիւնից: Ո՛չ հարուստն է հպարտանում դորանով եւ ո՛չ աղքատը՝ ճնշում: Մի գաղափարական պատկեր է ներկայանում մեզ այդ ժամանակուայ համայնական կեանքը, եկեղեցին աղօթում է իւր աղքատների, տնանկների համար. այս սովորութիւնը նկատելի է արդէն Կղեմես Հռովմայեցու գրքից: Եկեղեցին յիշում է իւր որբերին եւ այրիներին, ինչպէս եւ յիշում է նուիրատուներին իւրաքանչիւր նուիրատուութիւնից յետոյ: Յիշում են եւ նոքա, որոնք կկամենային տալ, բայց կարողութիւն չունին. եթէ աղքատը սիրով լի սիրտ ունի, այդ եւս Աստուծոյ համար հաճելի է:

Որքան եւ գաղափարական կողմեր լինէին աղքատների համայնական խնամատարութեան մէջ, բայց եւ այնպէս անհրաժեշտ էր որոշ սկզբունք, կանոնաւորութիւն մտցնել աղքատների խնամատարութեան գործի մէջ: Մենք արդէն տեսանք աղքատների խնամող պաշտօնէութեան կազմակերպութիւնը. մինչեւ այժմ ասածների վերայ մի քանի խօսք էլ ասենք այն սկզբունքների մասին, որոնցով առաջնորդւում էին սարկաւազները:

Ընդհանուր սկզբունք էր միմիայն ճշմարիտ կարօտեալներին օգնել, այն էլ անհրաժեշտ կարիքների համար: Ծոյլերը, դատարկաշրջիկները, շռայլ եւ անկանոն կեանք վարելու պատճառով աղքատացողները օգնութիւն ստացողների ցուցակի մէջ չեն մտնում: Նոքա մինչեւ իսկ արժանի չեն համայնքի անդամ լինելու, ինչպէս որոշում է առաքելական սահմանադրութիւնը: Օգնութիւն են ստանում եւ բազմանդամ ընտանիքները. երբ հայրը իւր աշխատանքով կերակրել չի կարողանում. եպիսկոպոսը այդպիսիների համար ամսական նպաստ է նշանակում սարկաւազների հաղորդած տեղեկութիւնների հիման վերայ: Առաքելական սահմանադ-

րութիւնը վայ է կարդում այնպիսիների գլխին, որոնք, ապրուստի միջոց ունենալով հանդերձ, դարձեալ կեղծաւորութեամբ նպաստ են սպասում, վայ եւ նրանց գլխին, որոնք աշխատել կարող են, բայց եւ այնպէս ուրիշներից ողորմութիւն են ստանում, այդպիսիները պատասխանատու կլինեն Տիրոջ դատաստանի ժամանակ: Նոյն միտքն է արտայայտում եւ Կղեմէս Աղէքսանդրացին: Որովհետեւ ով աշխատել կարող է, բայց դարձեալ ողորմութիւն է խնդրում, յափշտակում է ճշմարիտ աղքատների հացը: Միայն ճշմարիտ աղքատները՝ աշխատանքի անընդունակ ծերունիները, հիւանդները պէտք է օգնութիւն ստանան, դրանց համար անպատուութիւն չէ եկեղեցու տուած նպաստները վայելել: Նոքա պարտաւոր են միայն երախտապարտ սրտով Աստծուն փառաբանել եւ իրանց երախտաւորների համար աղօթել: Հետաքրքրական է առաքելական սահմանադրութեան մի կէտը, որ որոշում է, թէ ինչպէս այրիներից մէկը հագուստ, կերակուր կամ դրամ ստանալուց յետոյ՝ միւս այրիներն էլ նորա հետ փառք պիտի տան Աստծուն եւ նորա օրհնութիւնը խնդրեն նուիրատուի համար: Նոքա Աստուծոյ օրհնութիւնն են հայցում եւ եպիսկոպոսի համար, որ սովորեցնում է ժամանակին ողորմութիւն հասցնել այրիներին: Եկեղեցին իւր պարտքն է համարում աղքատների կարիքները հոգալ, բայց եւ նրանց մէջ այն զգացմունքն է զարթեցնում, թէ պահանջելու իրաւունք չունին եւ թէ բաժանուած նպաստները ազատ սիրոյ պտուղ են: Նա աղքատներին խնամելու պատրաստակամութեան հետ ամենայն լրջմտութեամբ խուսափում է աղքատների դասակարգ կազմել, դատարկաշրջիկների եւ ծոյրերի կեանքը քաղցրացնել: Ընդհակառակ՝ աղքատների խնամատարութեան գործը դաստիարակչական դպրոց է համայնքի հարուստ եւ աղքատ անդամների համար:

Եկեղեցու առանձին խնամքն են վայելում մանաւանդ որբերը. նրանք կրթւում են եպիսկոպոսի հոգացողութեամբ եւ մի մի ար-

հետո են սովորում ապագայում իրենց հացն աշխատելու համար: Աղջիկ որբերը չափահաս դառնալուց յետոյ, եպիսկոպոսի ջանքերով, պսակւում են քրիստոնէայ երիտասարդների հետ: Շատ ընտանիքներ էլ մի-մի որբ են վերցնում եւ իրենց զաւակների հետ կրթում: Որբերի խնամատարութիւնը որքան եւ կենսական լինի մեր այս ժամանակի համար, մենք ստիպուած ենք տեղի սղութեան պատճառով այսպէս հարեւանցի անցնել, յուսալով մի ուրիշ առթիւ դառնալ այս խնդրին:

Հիւանդները նոյնպէս խնամքի առարկա են եկեղեցու վարչութեան համար. այս շրջանում դեռ եւս հիւանդանոցներ չկան. ուստի եւ հիւանդներն էլ իրենց տներումն են խնամւում: Սարկաւագների եւ երէցների պարտքն է այցելել հիւանդներին. այցելում է երբեմն մինչեւ իսկ եպիսկոպոսը մի սարկաւագի ուղեկցութեամբ: Սարկաւագը քննում է, թէ արդեօ՞ք հիւանդը նիւթական կարիք ունի, եւ հոգում է, ինչ որ անհրաժեշտ է նորա բժշկութեան համար: Ջատագովների, եկեղեցական հայրերի գրուածքների մէջ հիւանդների խնամատարութեան բազմաթիւ օրինակներ կան, մանաւանդ համաճարակների ժամանակ. բաւականա՞նք միայն մի նկարագրութեամբ, որ վերցնում ենք Աղէքսանդրիայի Դիոնեսիոս եպիսկոպոսի մի թղթից⁸: «Եւ իբրեւ սուղ մի ժամանակ ոգի առնուլ համարէաք եւ մեք եւ նոքա (հեթանոսները), եւ ահա եկն ի վերայ ախտս այս ժանտ, քան զամենայն վիշտս վտանգի երկիւղալի նոցա եւ ահագին. ըստ բանի մատենագրի ուրումն ի նոցանէ, քան զամենայն կարծիս ականկալութեան առաւելեալ: Բայց ոչ այսպիսի է եւ մեզ, այլ վարժոց իմն կրթութեան լինէր այն մեզ եւ փորձ հանդիսի, զի թէպէտ եւ առաւել ի հեթանոսս անդ ընդարձակէր, այլ եւ ոչ ի մէնջ ինչ խորշէր մահն: Քանզի բազումք յեղբարց մերոց առ բազում գլոցն եւ սիրոյ ընտանութեան, ոչ անխայելով

⁸ **Եւսեբիոսի Կեսարացւոյ** պատմութիւն եկեղեցւոյ, Դպրութիւն Խօթներորդ, գլ. ԻԲ:

անձանց, ձեռն միմեանց տալով՝ յայց հիւանդաց շրջէին անխտիր, լիաբար զպէտս հոգալով եւ բժշկութիւնս կատարելով ի Քրիստոս, խնդութեամբ ախտակից եւ մահակից ընդ նոսա լինէին, զվիշտս ընկերին յանձինս իւրեանց լրացուցեալ, եւ առ ի նոսանէ զախտս եւ ցաւս ի մարմինս իւրեանց բառնալով: Եւ բազումք ի խնամս հիւանդութեան եւ ի փրկութիւն մերձաւորին ինքեանք մահացան, զմահ նոցա յինքեանս փոխադրեալ. եւ զռամկական բանն, որ սիրակամութեան միայն ցոյցն թուէր ցայնժամ, արդեամբք արդ լցին փարելի լեալ վասն նոցա՝ չուեցին յաստի կենացս: Չի ընտիրքն յեղբարց մերոց, երիցունք իսկ եւ սարկաւագունք, եւ որք կարի իսկ գովելիք էին առ ժողովուրդն, այս օրինակ մահուամբ ելին յաշխարհէ, զոր եւ առ բազում աստուածաշտութեան նոցա եւ հաստատուն հաւատոց ոչինչ պակաս համարիմ, քան զմահատակութիւն մարտիրոսութեան: Չի որք զմարմինս որբոց բազկօք խոնարհելովք ի ծոցս իւրեանց ընկալան եւ զաչս նոցա եւ բերանս կափուցին, եւ ընդգրկեալ եւ բարձեալ յուս իւրեանց տարան, եւ լուացմամբ եւ հանդերձիւք զարդարեցին, եւ յետ սակաւուց եւ ինքեանք գնոյն սպաս ծառայութեան յայլոց ընկալան, զի որք կենդանիքն էին, զօրինակի գնացելոցն ընթանային միշտ զհետ: Իսկ հեթանոսք սոցին հակառակ ամենեւին. զխօթացեալ մերժէին ի բնակութենէն, եւ ի սիրելեաց իւրեանց փախուցեալ խոյս տային, եւ կիսամահս գնոսա ի վերայ ճանապարհաց ընկենուին, եւ զմեռեալս անթաղս ամային ի բացօթեայս, զահի հարեալք ի կցորդութենէ մահուան, զի գուցէ ի նոսա փոխանցեացի այն. եւ թէպէտ զամենայն հնարս հնարէին, սակայն ի նմանէ փախչել ոչ կարէին»:

Քրիստոսի խօսքի համաձայն «Ի բանդի էի եւ եկիք առիս»՝ բանդարգեալներն էլ եկեղեցու հոգաժութեան առարկայ էին: Բանդարգեալները շատ բազմաթիւ էին հռովմէական կայսրութեան ժամանակները. ոչ միայն կրօնի համար հալածուած քրիստոնեաներն էին բանդարգւում, այլ եւ պարտապանները, հարկեր

վճարելու անկարողները եւ վերջապէս գերիները, որոնք ամենքն էլ վայելում էին եկեղեցու խնամքը: Եկեղեցին էր նաեւ դժբաղդ ստրուկների բարեկամը. մեզ շատ հեռու կտանէր, եթէ մենք այս ամենը նկարագրել կամենայինք: Միայն այսքանը կասենք. ուր օգնելու կարիք կար, եկեղեցին այնտեղ օգնութեան էր հասնում: Բայց եպիսկոպոսը խնամում, սփռփում էր ոչ միայն իւր սեպիական հօտի անդամներին, այլ եւ իւր հօտից դուրս: Երբ Նուբիայի եպիսկոպոսները Կիպրիանոսին օգնութեան դիմեցին պատերազմի ժամանակ գերի ընկած քրիստոնեաներին ազատելու համար, վերջինս ժողովարարութիւն սկսեց Կարթագինէի համայնքի մէջ եւ 100000 սիստերցիոս (մօտ. 8500 ռ.) հաւաքեց եւ ուղարկեց: Հռովմի Դիսնիսիոս եպիսկոպոսը (259-269 թթ.) Կեսարիայի եկեղեցուն միսիթարական թուղթ եւ փող է ուղարկում պատերազմի ժամանակ գերուածներին ազատելու համար:

Այսքան բարեգործութիւններ անելու համար դրամական մեծ միջոց էր հարկաւոր. եկեղեցին թէեւ այնպիսի հաստատ եւ մեծ եկամուտներ, արտօնութիւններ չունէր այս շրջանում, ինչպէս Կոստանդնից յետոյ, բայց ուր սէր, հոգի կայ, այնտեղ նիւթական դժուարութիւններ չկան: «Մէրը աւելի ոյժ ունի, քան մամոնան»: Եկեղեցու բարեգործութիւնների համար գործադրած նիւթերն ու գումարները բոլորը կամաւոր նուէրներ էին՝ իբրեւ ամսական տուրք, սիրոյ ճաշերի հետ կապուած սննդեան նիւթերի նուէրներ, ննջեցեալների յիշատակին կատարուած զոհաբերութիւններ կամ արտաքոյ կարգի օգնութեան համար ժողովարարութիւններ: Երբեմն անհատներ եւս, ինչպէս առաքելական շրջանում էր պատահում, իրենց կարողութիւնը ծախում եւ եկեղեցուն էին նուիրում, օրինակ Կիպրիանոս, բայց եկեղեցու իսկական եկամուտը հաւատացեալների երեսի քրտինքով աշխատած կամաւոր նուէրներն էին: Հարուստ չէին առհասարակ առաջին դարերի քրիստոնեաները, մեծ մասով չքաւոր դասին էին պատկանում, բայց հարուստն

էլ, աղքատն էլ իրենց կարողութիւնից ասելի էին գոհում, որովհետեւ զօրեղ էր ներքին սէրը: Ճիշտ տեղեկութիւններ չունինք իւրաքանչիւր անդամի տուած փողի քանակութիւնը որոշելու համար, բայց Հռովմի համայնքի համար կարելի է մօտաւոր գաղափար տալ: Հռովմի Կոռնելիոս եպիսկոպոսի (251-253 թթ.) մի նամակից տեղեկանում ենք, որ իւր ժամանակ Հռովմում, բացի իրենից՝ «քառասուն վեց երիցունք են, եւթն սարկաւագունք, եւթն կիսասարկաւագունք, քառասուն երկու ջահընկալք, երդմնեցուցիչք, ընթերցողք եւ դռնապանք՝ յիսուն եւ երկու, այրիք եւ վշտակիրք, ամենեքեան ասելի քան զհազար եւ հինգ հարիւր եւ զամենեսեան գնոսա շնորհք եւ մարդասիրութիւն Տեառն մերոյ կերակրէ»⁹: Ուլիորն իւաքանչիւրին 50 մարկ է նշանակում ամբողջ տարուայ ստացած ցորենի համար, իսկ 1500-ի համար 75000 մարկ¹⁰:

Եկեղեցու ոյժը սիրոյ գործունէութեան այս գեղեցիկ կազմակերպութեան մէջն էր: Հեթանոսների վերայ ազդում էին ոչ միայն մարտիրոսների քաջ նահատակութիւնը, այլ եւ քրիստոնեաների մէջ թագաւորող եղբայրական եւ սիրոյ կեանքը, որ նկատելի էր մանաւանդ աղքատների խնամատարութեան գործում: Զրիստոնէութեան կատաղի թշնամիներն իսկ ստիպուած էին խոստովանել նորա այդ բարոյական ոյժը: Տերտուլիանոսի ասելով՝ հեթանոսները զարմանում էին եւ ասում. «Տեսէ՛ք, ինչպէս սիրում են նոքա միմեանց»: Փոքրիկ հօտի յաղթութեան զենքը հաւատն ու սէրն էր, որ, խորտակելով հռովմէական ահեղ պետութեան շէնքը, նորա աւերակների վերայ կեանքի մի նոր տաճար կանգեց:

⁹ **Եւսեբիոս**, Եկեղ. պատմ., Դպր. 2., գլ. ԽԳ:

¹⁰ Տե՛ս Die Christliche Liebesthätigkeit I, եր. 122: Այստեղ հարկ ենք համարում յիշել, որ յօդուածի ընթացքում յիշուած աղբիւրներից զատ, մենք օգտուում ենք գլխաւորապէս Ուլիորնի երեք հատորից բաղկացած յիշեալ պատուական գրքից եւ Schäfer-ի Leitfaden der inneren Mission, Hammburg, 1893:

Այստեղ արժարժուած մտքերը հետեւեալ կէտերի մէջ կարելի է ամփոփել:

1. Աղքատների խնամատարութիւնը զուտ քրիստոնէական երեւոյթ է. նա հաստատուած է քրիստոնէական-բարոյական հիմունքների վերայ, եւ նորա նպատակն է նպաստել աղքատի նիւթական եւ բարոյական շինութեան:

2. Եկեղեցու եւ քրիստոնեայի պարտքն է օգնել աղքատներին, բայց միմիայն ճշմարիտ կարօտեալներին. օգնութեան միշտ պատրաստ, բայց խուսափում է նա քաջալերել ճրիակերութիւնն ու դատարկաշրջիկ կեանքը:

3. Եկեղեցու համար աշխատանքը նուիրական է, եւ նա ձգտում է հաւատացեալների մէջ սէր զարթնեցնել դէպի աշխատանքը եւ անգործների համար գործ գտնել:

4. Աղքատների խնամատարութեան լաւ կազմակերպութեան համար անհրաժեշտ են ա) վարչութեան կեդրոնացում անհատական խնամքի հետ միացած, բ) անձնուէր եւ ձեռնհաս պաշտօնեաներ:

Բ.

ԱՂՔԱՏՆԵՐԻ ԽՆԱՄԱՏԱՐՈՒԹԻՒՆԸ ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԵԱՆ ՅԱՂԹՈՒԹԻՒՆՆԵՑ ՅԵՏՈՅ¹¹

Աղքատների խնամատարությունը մինչև Կոստանդին բացառապես համայնական բնաւորութիւն ուներ. բայց նորանից յետոյ եկող ժամանակի մէջ ուրիշ կերպարանք է ստանում: Այս շրջանի մէջ համայնական խնամատարութիւնն հասնելով իւր զարգացման բարձր կէտին՝ հետզհետէ ընկնում է, եւ նորա տեղ սկսում են ծաղկել հաստատութիւնները: Որքան եւ ցանկալի էր աղքատների խնամատարութիւնը համայնական կեանքի հետ սերտ կապուած տեսնել, բայց եւ այնպէս պատմական անհրաժեշտութիւն էր հաստատութիւնների երեւան գալը: Այս շրջանի մէջ քրիստոնէական սիրոյ գործունէութիւնը, դորա հետ եւ աղքատների խնամատարութիւնը, կեդրոնանում է հաստատութիւնների եւ վանքերի մէջ:

Այս փոփոխութեան պատճառներն էին եպիսկոպոսական վիճակների ընդարձակուելը, աղքատների բազմանալը եւ վանքերի յառաջ գալը: Քրիստոնէութիւնը պետական կրօն դառնալով՝ քրիստոնէաների թիւը օրէցօր տասնեակ հազարներով էր աճում, որի անմիջական հետեւանքն էր եւ եպիսկոպոսական վիճակների ընդարձակուելը: Եպիսկոպոսը, որ առաջ ամենա-

¹¹ Այս վերնագրի տակ կարելի էր ամփոփել իսկապէս ամբողջ եկեղեցու պատմութիւնը՝ Կոստանդինից սկսած մինչև մեր օրերը, բայց մեր նպատակը չէ աղքատների խնամատարութեան պատմութիւն գրել, այլ միայն մատնացոյց անել այն բնորոշ գծերի վերայ, որ մեզ համար անհրաժեշտ է աղքատների խնամատարութեան մասին որոշ գաղափար կազմելու համար: Մենք կանգ կառնենք յատկապէս հնագոյն եկեղեցու պատմութեան վերջին կիսի վերայ, որ Հայաստանեայց Եկեղեցու համար առանձին նշանակութիւն ունի:

շատը 3-5 հազար էր հովուում, այժմ պետք է տասնեակ, մինչև իսկ հարիւր հազարներ կառավարէր: Բնական է, որ նա այլ եւս այնպիսի անհատական խնամք տանել չէր կարող, ինչպէս առաջ տեսանք, մանաւանդ, որ սկզբներում եպիսկոպոսական թեմերը աւելի մանր վիճակների բաժանելը ընդհանուր սովորութիւն չէր. իսկ համայնական խնամատարութեան բնորոշ գծերից մէկը անհատական խնամքն էր: Միւս կողմից անընդհատ պատերազմներն ու բարբարոսների արշաւանքներն եւ հարկերի ծանրութիւնը ժողովուրդը վերին աստիճանի աղքատութեան էր հասցրել: Այս ժամանակը հռովմէական պետութեան նիւթական քայքայման շրջանն է կազմում: Պետութիւնն անկարող լինելով այնպիսի ընդարձակ աղքատութեան դէմ մաքառել, եկեղեցին էր, որ իւր բոլոր կարողութեամբ աշխատում էր մեղմացնել տիրող թշուառութիւնը, մինչև իսկ ցորենի բաշխումը աղքատ ժողովրդին, որ հռովմէական կայսրութեան հնաւանդ սովորութիւններից մէկն էր, անցնում է եկեղեցու ձեռքը¹²: Հասկանալի է, որ այսպիսի պայմանների մէջ եկեղեցին այլեւս անկարող էր իւր սովորութեան համեմատ անհատական խնամք տանել աղքատներին. եկեղեցական վարչութիւնն այլ եւս անկարող էր տասնեակ հազարաւորների անհատական հանգամանքներն ուսումնասիրել, կշռել եւ ըստ այնմ կարգադրութիւններ անել: Մինչև այժմ եկեղեցու պաշտօնեաներն էին որոնում գտնում աղքատներին, այժմ նոքա պետք է խմբուէին նոյն սպասաւորների շուրջը, որպէս զի վերջիններս հնարաւորութիւն ունենային օգնութեան հասնելու: Եկեղեցու պաշտօնէութեան կենդանի սերն ու պարտքի զգացումը դէպի աղքատներն ու տառապեալները պետք է ստիպէր նրանց այս դրութիւնից դուրս գալու, եւ ահա այս ճանապարհը նա հաստատութիւնների մէջ գտաւ: Նոքա պետք է հաստատութիւններ

¹² Տե՛ս **Möller-Lehrbuch**, Der kirchengeschichte I, եր. 330:

հիմնելին, ուր աղքատներին, կարօտեալներին հաւաքել եւ խնամել կարողանային:

Մենք պատճառների մէջ յիշեցինք եւ վանքերի հանդէս գալը: Արդարեւ այդ երեւոյթը շատ մեծ զարկ է տուել քրիստոնէական հաստատութիւնների զարգացման ընթացքի վերայ: Զրիստոնէութեան պատմութեան այս ժամանակի բնորոշ գծերից մէկն է, որ հաւատացեալը կեանքի մէջ այլ եւս իւր համար նուիրական գաղափարներով ապրելու յոյս չունի. նա առանձնութիւն կամ այնպիսի հասարակութիւն է որոնում, որ նոյն տենչերն ու գաղափարներն ունի, ինչպէս եւ ինքը: Այստեղից է ծագում եւ զարգանում վանական կեանքը, որ իւր ժամանակի քրիստոնէայի գաղափարական կեանքն էր: Կենդանի հաւատն ու քրիստոնէութիւնը վանքերի մէջ կենդրոնանալով՝ բնական է, որ վանականութեան մէջ երեւան գար եւ կրօնական անձնաւորութեան միւս բնորոշ գիծը՝ սեր դէպի ընկերը: Զրիստոնէական սիրոյ գործունէութեան՝ հետեւապէս եւ աղքատների խնամատարութեան՝ կենդրոնն այժմ վանքերն են դառնում: Վանականութեան ծագումն համեմատաբար աւելի հին է. բայց Բարսեղ Կեսարացին էր, որ առաջին անգամ նորան նպատակայարմար կազմակերպութիւն տուաւ: Այնուհետեւ վանքերը քրիստոնէական գիտութեան, արուեստի, աշխատասիրութեան եւ բարեգործութեան կեդրոնները դարձան: Մեր նպատակից դուրս է բացատրել միւս կետերը, ուստի եւ հակիրճ խօսքերով մատնացոյց անենք միայն վանքերի դերը բարեգործութեան վերաբերութեամբ: Բարսեղ Կեսարացու կանոնների միտքը հետեւեալ բառերի մէջ կարելի է ամփոփել, աղօթք, ճգնութիւն, գիտութիւն եւ աշխատանք. սոքա այն տարրերն են, որ վանականի կեանքի բովանդակութիւնը պիտի կազմէին: Նորա կանոնների մէջ յատկապէս շեշտում է աշխատանքի գաղափարը: Աշխատանքը վանական կեանքի սրբութեան եւ շահագործութեան միջոցն է. աշխատութեամբ վանականը

ազատ է գայթակհությունան որոգայթներից: Աշխատութեամբ վանականները ոչ միայն իրենց հացն են վաստակում, այլ եւ աւելացածով բարեգործութիւն անում: Ընտրելի է այնպիսի աշխատանքը, որը վանականութեան խաղաղութիւնը չէ խանգարում: Վանքերը նոյնպէս եւ մանուկների դաստիարակութեան կեդրոն պիտի դառնային, որի համար Բարսեղ Կեսարացին եւ կանոններ է հաստատում: Նման կազմակերպութիւններ են ստանում եւ ուրիշ երկրների վանականութիւնները: Ոսկերեքան աշխատասիրութեան եւ աղքատասիրութեան կենդանի օրինակներ է համարում Եգիպտոսի վանականներին. նոքա «գգիշերն ընդ նուիրական օրհնութիւնսն եւ ընդ տքնութիւնս հանեն, եւ գոիւս յադօթս միանգամայն եւ ի ձեռագործութիւնս ծախեն, «գի մարմնոյ վաստակովք զպէտս չքաւորացն ի կերակրոյ վճարիցեն»¹³: Օգոստինոսի ասելով՝ Ասորիքի վանականները իրենց աշխատասիրութեամբ եւ չափաւոր կեանքով այնքան վաստակ ունէին, որ նաւերով պաշար էին ուղարկում զանազան երկիրներ: Թալասիոսս վանականը Եփրատի հովտում իւր շուրջն հաւաքելով՝ խնամում էր կոյր մուրացկաններին, քրիստոնէական երգեր եւ սաղմոսներ էր սովորեցնում նորանց, որ երգում էին այցելուների առաջ¹⁴: Դորանով թէ կոյրերն էին մխիթարում եւ թէ հասարակութեանն օգնում իրանց կարողութեան չափ: Վանքերից շատերը ասպնջանոց էին, ուր պանդուխտները, հիւանդները, աղքատները խնամք եւ ապաստարան էին գտնում: Վանականութիւնը հետզհետէ տարածւում է եւ Արեւմուտքում ժամանակի ընթացքում վանքերը քաղաքակրթութեան օրրաններ են դառնում:

Կոստանդնից մինչեւ Քաղկեդոնի ժողովը կարելի է քրիստոնէական եկեղեցու ոսկեդար անուանել: Հալածանքի դարերում

¹³ Յովհաննու Ոսկերեքանի Կ. Պօլսի եպիսկոպոսապետի յաւետարանագիրն Մատթէոս, Վենետիկ, 1826, էր. 121:

¹⁴ Տե՛ս Ullhorn, Die Chrisliche Liebesthatigkeit, I, S. 352:

խնամուած բողբոջներն սկսում են ծաղկել ամենակատարեալ կերպով: Եկեղեցական գիտութիւնն ու վարչական կազմակերպութիւնը, նիւթական կարողութիւնն ու բարոյական դրամաշուիւր միմեանց համապատասխան կատարելութեան մէջ են: Եկեղեցին դառնում է հռովմէական կայսրութեան ամենագլխաւոր գործօնը ամեն կողմից: Այս շրջանումն են ծաղկում եկեղեցու ամենանշանաւոր հայրերը՝ ս. Աթանաս, Լուսաւորիչ, Բարսեղ Կեսարացի, Ներսէս Մեծ, Գրիգոր Նազիանզացի, Գրիգոր Նիւսացի, Ոսկեբերան, Սահակ Պարթեւ, ս. Մեսրոպ, Եփրեմ Ասորի, Կիւրեղ Աղէքսանդրացի, Ամբրոսիոս, Հերոնիմոս, Օգոստինոս. իսկ եկեղեցական մատենագիրների թիւն անչափ էր: Սա մի նշան էր, թէ ի՛նչ բարոյական ոյժ ունէր եկեղեցին: Եկեղեցու ոյժը միշտ քրիստոնէական ոգին է եղել, բայց այս շրջանը մեզ համար մի կենդանի օրինակ է, թէ այդ ոգու գլխաւոր յայտարարները գիտութիւնն ու անձնաւորութիւններն են: «Գիտութիւնը ոյժ է» նախադասութիւնը ճշմարտութիւն է եւ եկեղեցու համար: Այս է ապացուցանում մեզ եկեղեցու պատմութեան ամեն մի փառաւոր շրջանը:

Հասկանալի է, որ այսպիսի անձնաւորութեանց շնորհիւ պէտք է ծաղկէր նաեւ աղքատների խնամատարութեան գործը, որ սկզբից եւ եթ քրիստոնէական կեանքի մի մասն էր կազմում: Աղքատների համայնական խնամատարութիւնը ամենաբարձր զարգացման հասնելով՝ սկսում է ընկնել. բայց նորա տեղ երեւան են գալիս հաստատութիւնները, որ քրիստոնէական եկեղեցու ներքին կեանքի մարգարիտներն են պատմութեան ընթացքում եւ այժմ: Ընկնում է համայնական խնամատարութիւնը, բայց եկեղեցին այժմ հարիւրապատիկ աւելի մեծ գործ է կատարում, քան առաջ կատարել կարող էր: Մենք արդէն մատնացոյց արինք, թէ ինչպէս ծանր էր ժամանակի աղէտը. միսիթարիչ եւ գթասիրտ Քրիստոսի հոգին կենդանի կերպով ներգործում է եկեղեցու մէջ՝

մեղմացնելու, սփռվելու տիրող աղետները: Եկեղեցին բարեբաղ-
դարաբ ալժամ ամեն կողմից յաջող պայմանների մէջ է՝ իւր կոչման
հաւատարիմ ծառայելու: Ալժամ նա բացարձակ ազատութիւն է
վայելում իւր գործունէութեան մէջ, մինչեւ իսկ քաջալերութիւն եւ
պաշտպանութիւն է ստանում պետութեան կողմից: Տուրքերն ու
նուէրները շատ աւելի առատ են քան առաջ. եպիսկոպոսների ար-
տօնութիւններն ու մանաւանդ բարոյական արժանաւորութիւն-
ները բարձրացնում են եկեղեցու հեղինակութիւնը, որ եւ ամենա-
փայլուն կերպով գործադրում է ի շինութիւն հօտի բարոյապէս
եւ նիւթապէս: Աղքատների խնամատարութեան սկզբունքները
նոյնն են մնում, բայց արտաքուստ աւելի մեծ ծաւալ է ստանում
նա: Ալժամ այլ եւս եպիսկոպոսը այնպիսի մեծ դեր չէր կարող խա-
ղալ աղքատների խնամատարութեան գործում. գործի դիւրու-
թեան համար քաղաքները շրջանների են բաժանւում սարկաւազ-
ների թուի համեմատ: Ի պաշտօնէ գործող սարկաւագներին եւ
սարկաւագուհիներին աջակցում են կամաւորները: Հաստատու-
թիւնների հետ երեւան են գալիս նոր պաշտօնէութիւններ, հիւան-
դապահներ՝ եպիսկոպոսի անմիջական իշխանութեան ենթարկո-
ւած: Սարկաւագները որոնում եւ գտնում են հաստատութիւն-
ներից դուրս այնպիսի աղքատներ, որոնք ամօթից իրենց անձը
յայտնել չեն կամենում: Հազարաւոր տառապեալներ, այրիներ,
որբեր, հիւանդներ, անդամալոյծներ, աշխատանքի անընդունակ
մարդիկ վայելում են եկեղեցու շնորհքը: Ոսկերեքանի ժամանակ
Անտիոքի այրիների եւ կոյսերի թիւը 3000 էր. սոցա վերայ պէտք
էր աւելացնել նաեւ բազմաթիւ բանդարգեալներն ու ասպնջա-
կանները, պանդուխտներն ու բորոտները, որոնց եկեղեցին հաց
եւ հագուստ էր մատակարարում: Անտիոքը Ոսկերեքանի ժամա-
նակ 100000 բնակիչ ուներ, որից 10000 հարուստ, նոյնքան աղ-
քատ եւ մնացածը միջին դասակարգին էր պատկանում: Այսպիսի
բազմութիւն այլ եւս անկարելի էր անհատապէս խնամել, թէպէտ

եւ այս վերջին ձեւն էլ շարունակում է հաստատութիւնների հետ:

Հաստատութիւնների ծագումն անհրաժեշտ էր այս ժամանակի համար. պանդուխտների, թշուառների թիւն այժմ այնպէս մեծ էր, որ այլ եւս եպիսկոպոսի բնակարանում պատսպարելն անկարելի էր, ինչպէս առաջ սովորութիւն էր: Ժամանակն այժմ կարգաւորութիւն, կազմակերպութիւն էր պահանջում եւ այդ պահանջի արդիւնքն էր քրիստոնէական ասպնջանոցը: Հեթանոսութեան մէջ, ինչպէս յիշել ենք, այդպիսի հաստատութիւններ չկային. հիւանդանոցներ կային միայն զինուորների եւ ստրուկների համար: Ասպնջանոցը քրիստոնէական սիրոյ պտուղ էր, ուր պանդուխտները, աղքատները, որբերն ու այրիները, հիւանդներն ու տառապեալները ոչ միայն օթեւան, այլ եւ խնամք էին գտնում: Սոցանից են հետզհետէ ծագել եւ զարգացել այն բազմատեսակ հաստատութիւնները, որ քրիստոնէական քաղաքակրթութեան փառքն ու պարծանքն են կազմում: «Եթէ այս ժամանակը միայն մի գործ արած լինէր, այն է ասպնջանոցի հաստատութիւնը, ասում է Ուլ-հորն¹⁵, դորանով միայն մի մեծ եւ շնորհակալութեան արժանի գործ կատարուած կլինէր». քրիստոնէական եկեղեցին բաց ճակատով պարծենալ կարող է, որ ասպնջանոցը նորա գործունէութեան արդիւնքների մի փոքրիկ նշխարն է միայն:

Ասպնջանոցների եւ աղքատանոցների ծագումը ճիշդ յայտնի չէ. ոմանք Կոստանդնի ժամանակն են ընդունում, ուրիշները աւելի յետոյ. այսքանս միայն յայտնի է, որ Կոստանդնից առաջ այդպիսի հաստատութիւններ գոյութիւն չեն ունեցել: Յուլիանոս Ուրացողի ժամանակ արդէն այդ հաստատութիւնները բաւական տարածուած էին, եւ նա փորձում է վերանորոգուած հեթանոսութեան մէջ եւս այդպիսի հաստատութիւններ հիմնել՝ քաջ հասկանալով նոցա նշանակութիւնը: Բայց իսկապէս այդ գործն սկսում

¹⁵ Յիշուած երկը, I, եր. 317:

է չորրորդ դարու վերջերից. 370 թ. Բարսեղ Կեսարացին հիմնում է իւր նշանաւոր ասպնջանոցը, որ օրինակ է դառնում Կապադովկիայի միւս քաղաքների համար: Բարսեղ Կեսարացու օրինակին է հետեւում Հայաստանում եւ Ներսէս Մեծ: Եփրեմ Ասորին 375 թ. Եդեսիայում մի հիւանդանոց հիմնեց 300 մահճակալներով. նա խնամում էր նոյնպէս պանդուխտներին եւ աղքատներին: Ոսկերերան շատ համեստ կեանք էր վարում, որպէս զի խնայած գումարով Պոլսում ասպնջանոցներ հիմնէ: Նա 7700 աղքատ էր խնամում: Հաստատութիւնները շատ բազմատեսակ են՝ հիւրանոցներ, հիւանդանոցներ, այրիանոցներ, որբանոցներ, մանուկների կրթարաններ, ծերունիներ եւ աղքատ ծննդականներ խնամելու հաստատութիւններ: Շատ վանքերում կոյրերն ու համրերը, գժերը խնամք եւ ապաստան են գտնում: Անկեալ կանանց համար մինչեւ իսկ հաստատութիւններ կային, ուր նոքա ապաշխարում էին. քրիստոնէական սէրը այդ թշուառների փրկութեան համար եւս հոգս էր տանում: Հաստատութիւններ հիմնելու սէրն ու եռանդը արեւելքից Եւրոպա է անցնում, եւ այնտեղ բարձր զարգացման հասնում: Քրիստոնէական եկեղեցին ոչ միայն պահում եւ խնամում էր աղքատներին, այլ եւ ազդում էր օրէնսդրութեան վերայ աղքատութեան գործը կանոնաւորելու: Թէոդորոս կայսրը օրէնքով արգելում է փողոցներում մուրալը: Աշխատանքի անընդունակները միայն կարող էին մուրալ, իսկ առողջ մուրացիկը կկորցնէր իւր ազատութիւնը: Յուստինիանոսի ժամանակ այս օրէնքը աւելի է կատարելագործւում. ստրուկ մուրացիկը տիրոջն է յանձնուում, իսկ ազատին գործ է առաջարկուում, խուսափելու դէպքում արքային:

Բարեբաղդաբար եկեղեցին նիւթական կողմից այնպիսի վիճակի մէջ էր, որ այսպիսի մեծ ձեռնարկութիւններ սկսել կարող էր: Կոստանդին Մեծի ժամանակուանից եկեղեցին իրաւաբանական մարմին էր համարուում, որ կարող էր ամեն տեսակ սեպ-

հականությունների տեր լինել¹⁶։ Կայսրներից սկսած մինչև հասարակ քաղաքացիները պարտք էին համարում եկեղեցուն նուէրներ տալ։ Եկեղեցին է ստանում այժմ այն եկամուտները, որ առաջ հեթանոսական տաճարներին էին պատկանում։ Կտակները նոյնպես եկեղեցու գլխաւոր եկամուտների մի մասն էին կազմում։ Բարեպաշտութիւնն այնպես բուռն էր եւ կենդանի, որ շատ ծնողներ գրկում էին իրենց զաւակներին եւ եկեղեցուն նուիրում, որի դէմ եկեղեցու պաշտօնէութիւնը երբեմն ստիպուած էր մաքառել։ Եկեղեցու սովորական եկամուտի աղբիւրներից մէկն էլ տասանորդն է, որ այժմ սկսում է արդէն օրէնքի բնաւորութիւն ստանալ։ Սորա վերայ պիտի աւելացնել եւ սովորական ողորմութիւնները։ Եկեղեցական հայրերն իրենց ճարտասանական տաղանդն ու հնարը գործադրում են հաւատացեալների՝ դէպի աղքատներն ունեցած սէրը վառ պահելու։ Առանց բացառութեան կարելի է ասել, որ այս շրջանի բոլոր հայրերը քարոզներ եւ ճառեր ունին այս նպատակով գրուած։ Յովհան Ոսկերեբանի ճառերի ու մեկնութիւնների մէջ բազմաթիւ կտորներ կան աղքատներին նուիրուած։ Նա յորդորում է իւր ունկնդիրներին «նեղեղոց վերակացու լինել», աղաչում է «մի՛ անողորմ եւ անագորոյն լինել» նոցա դէմ, եւ Պօղոսի խօսքերով՝ «Որ ոչ կամիցի գործել, եւ կերիցէ մի՛», շատ մեղադիր չլինել աղքատներին, այլ յիշել նորա միւս խօսքը՝ «Դուք մի ձանձրանայք զբարիս գործել»։ «Զի եթէ դու յողորմածութիւնս պատրաստ էիր, ապա վաղվադակի իսկ եւ աղքատն ի վատութենէն զերծանէր եւ դու յանագորոյն մտաց»։ Նա յիշեցնում է, որ երկրաւոր բարիքը Աստուծոյ պարգեւն է, որից եւ աղքատներին բաժին պիտի հանենք. «քանզի Նա (Աստուած) յղէ առ մեզ զաղքատս, եւ գնորայն տամք, եթէ տայցեմք արդիւնք»¹⁷։ Ինչպէս Քրիստոս մեզ

¹⁶ Տե՛ս Möller, kg. I, էր. 330:

¹⁷ **Յովհ. Ոսկերեբան**, Յաւետարանագիրն Մատթ., էր. 539- 544:

ժառանգակից է արել, այնպես եւ պարտաւոր ենք մեր եղբորը մեր երկրաւոր բարիքին ժառանգակից անել: «Չգեցոյց քեզ հանդերձ փրկութեան ինքնին անձամբ. դու գէթ ծառայիցն հրամայեսցի՛ր զգեցուցանել զմերկա: Արար զքեզ փառաւոր յերկինս. դու ի սարսռոյն ասրեցուցանիջի՛ր, զմերկութիւնն ծածկեսցի՛ր: Արար զքեզ քաղաքակից հրեշտակաց, դու գոնէ մի օր տաջի՛ր վանս իբրեւ ծառայի ի քում տանն»¹⁸: Ի՛նչ սուր լեզու է բանեցնում նա երիտասարդութեան պճնասիրութեան դէմ, որով նա «յորժամ զաղքատն տեսանիցէ, առ զուրպ Կաճունանացն իբրեւ զչտեսեալ համարի. զօդն (ոտքի) ոսկւով զարդարէ, եւ զնա վտտեալ ի սովոյն անտես առնէ»¹⁹: Աւելի խիստ ոճով խօսում է նա կանանց եւ օրիորդների պճնասիրութեան դէմ.²⁰ «Աղէ դու ցո՛յց ինձ, եթէ դու զի՞նչ օգուտ ունիցիս ի մարգարիտն յայն, յորժամ զգենուս հատս մարգարտի մեծագինս, եւ բիւրք աղքատաց սովագնեալս տագնապին», «Զի՞նչ ունիցիս ասել, յորժամ թագաւորն կոչէ զքեզ վասն այսր մարգարտի եւ ոսկւոյ, եւ ածէ ի մէջ զաղքատս, որ սովովք ապականեալք են, որոց պարտ էր զհասարակն տալ կամ գէթ տասանորդս բաշխել նոցա»: «Աներ ոսկի ոչ զի զմարմինդ կապեսցես, այլ զի զաղքատս զգեցուցես եւ կերակրեսցի»: Հարուստերին այս խօսքերն ուղղելով՝ մի եւ նոյն ժամանակ անկարողներին յիշեցնում է, որ Աստուած «Հոգի միայն խնդրէ սրբասէր լի հաւատով» եւ «եթէ եւ բաժակ մի ցուրտ ջուր տայցես, եւ զայս ստուգութեամբ պահեսցէ»: Բայց նոքա ոչ միայն քարոզում, այլ անձամբ օրինակ էին լինում հաւատացեալներին: Նոքա նուիրաբերութեան մէջ ժողովրդից յետ չէին մնում. Բարսեղ Կեսարացին իւր ամբողջ կարողութիւնը աղքատներին նուիրեց. Ամբրոսիոս եպիսկոպոս դառ-

¹⁸ Անդ, եր. 658:

¹⁹ Անդ, եր. 710:

²⁰ Անդ, եր. 312-316, գիրք Գ. և Ճառք, 1861, եր. 166-171:

նալուց յետոյ՝ իւր ահագին կարողութիւնը եկեղեցուն թողեց աղքատներին բաժանելու համար: Օգոստինոս յորդորում էր իրեն թանկագին հագուստներ չնուիրել, այլ այնպիսի նուէրներ տալ, որ աղքատներին բաժանել կարողանայ, ստացածները ծախում եւ աղքատներին էր բաժանում: Ոսկերեան ամենապարզ կեանք էր վարում, որպէս զի միջոց ունենայ Կ. Պոլսի բազմաթիւ աղքատներին խնամելու. նա օրական 7700 հոգի էր կերակրում եւ երկու ասպնջանոց էր հիմնել Պոլսում: Մինչեւ իսկ քսոթանքի ժամանակ ստացած նուէրը գործադրում էր Իսաւրացի գերիներին ազատելու²¹: Մարդ զարմանում է այս ժամանակի եկեղեցական հայրերի անձնաւորութեան վերայ, «որ իւրաքանչիւր օր ձեռքերը բաց են անում քաղցեալներ կերակրելու եւ մերկեր հագցնելու, որ իրենք միլիոններ են ծախսում, բայց իրենց անձի համար աղքատութիւն ընտրում»: Նորանց հոգին ներգործում է եւ հօտի մէջ եւ շատերը նոյն ճանապարհին են բռնում, ինչպէս եւ հովիւները, մանաւանդ շատ «ազնիւ օրիորդներ եւ տիկիներ, որոնց ամբողջ կեանքը բարեգործութիւն էր», ինչպէս Փաբիւլա, Պաուլա եւ ուրիշները, որ հռովմէական ազնուականութեան ամենանշանաւոր ցեղերին էին պատկանում: Աղքատների խնամատարութիւնը այնպիսի ծաւալ եւ կազմակերպութիւն չէր ստանալ, եթէ չլինէին այնպիսի անձնաւորութիւններ, որոնց անունները հարեւանցի կերպով յիշեցինք մենք: Որքան եւ ցանկալի լինէր մի քանի կենդանի պատկերներ բերել ժամանակի ոգին ըմբռնելու համար, մենք ստիպուած ենք թողնել տեղի սղութեան պատճառով: Նոցա բոլորի սրտում Քրիստոսի սէրն էր թագաւորում, եւ այս ամենը այդ սիրոյ պտուղն էր:

Սակայն մենք այս գլուխը փակել չէինք կամենալ առանց մի քանի խօսք ասելու նաեւ Հայաստանեայց եկեղեցու մասին: Ուր

²¹ Տե՛ս **Schüfer.**, եր. 12:

Քրիստոսի Աւետարանն էր քարոզուել, այնպէս ծաղկել էր եւ Նորա սերը: Այսպէս պէտք է լինէր եւ մեր հայրենիքի սրբազան հողի վերայ: Թէ ինչպէս է եղել նախալուսաւորչեան ժամանակում, մենք տեղեկութիւն չունինք, բայց հաւանօրէն նոյն համայնական կազմակերպութիւնն ունէր, ինչպէս քրիստոնէական միւս համայնքներում: Լուսաւորչի քարոզութեամբ քրիստոնէութիւնը պետական կրօն դառնալով Հայաստանում՝ պէտք է փոփոխութիւն մտնէր նաեւ աղքատների խնամատարութեան գործունէութեան մէջ: Յաճախապատումի մէջ մենք շատ նախադասութիւններ ունինք, որ աղքատների խնամատարութեան եւ առհասարակ բարեգործութեան է վերաբերում: Մեր կանոնագրքի մէջ ցուցումներ ունինք, որոնցով մեր նախնիք հաւատացել են, որ վանական կազմութիւնն արդէն Լուսաւորչի ժամանակուանից է իւր սկիզբն առնում²²: Այսպէս մի կանոն, որ պէտք է նորոգուած լինի ս. Սահակ Պարթեւի ժամանակ, յայտնում է «ո՛ր ոչ միայն առ օտարս է նոցա յաճախել, այլ եւ, առաւել գեղջն, յորում շինեցաւ, զի օրէն է նոցա սփոփել զհիւանդս եւ մխիթարել զսգաւորս»: Մի ուրիշ կանոն որոշում է ազարից (սիրոյ ճաշից) վանականներին հասանելիքը եւ աւելացնում է. «Եւ պանդուխտք, որք ի տունս քահանայիցն են՝ եւ նոցին եղբարց նոյնպէս տացեն, եւ զամենայն պատարագս հասարակաց կերիցեն պաշտօնեայք եւ աղքատք բազում մեծարանօք եւ եղբարք հաւատացեալք»²³: Եթէ այս կանոնների վաւերականութիւնը մեզ համար մինչեւ իսկ կասկածելի լինի Ներսէս Մեծից առաջ եղած ժամանակի համար, յամենայն դէպս սա մի

²² Ս. Սինօղի ձեռագիրք, եր. 158-161: Մենք կանոնագրքերի ձեռագիրներով դեռ եւս շատ քիչ ենք զբաղուել, ուստի և յատկապէս այս կանոնների վաւերականութեանը երաշխաւորել չենք կարող:

²³ Պատմ. ժողովոց Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, Արել արքեպիսկոպոս Մխիթարեանց, ի Վաղարշապատ, 1864, եր. 29-31. հմմտ. Ս. Սինօղի կանոնագիրքը, եր. 155:

փաստ է, որ Հայաստանեայց եկեղեցու մէջ եւս մօտաւորապէս նոյն կէտերն ենք տեսնում, ինչ որ մենք տեսանք ընդհանուր եկեղեցու մէջ:

Աղքատների խնամատարութեան մասին Հայաստանեայց եկեղեցու մէջ հաստատ տեղեկութիւններ ունինք արդէն Ներսէս Մեծից սկսած: Բարսեղ Կեսարացու վանականութեան բարեփոխութիւններին անմիջապէս հետեւում է Ներսէս Մեծ, որ՝ Փաւստոսի ասելով՝ Աշտիշատի ժողովով որոշեց «շինել աղքատանոցս, եւ ի ժողովել զախտաժէտս եւ զօրկունս եւ զմարմնավարս եւ զամենայն ցաւոտս. եւ նոցին կարգեցին օրկանոցս եւ դարմանոց եւ ռոճիկս եւ պատանս աղքատաց: Չի այսպէս ետ հրաման մեծ եպիսկոպոսապետն Ներսէս, եւ սոյն կամ եղեւ ամենայն սուրբ ժողովոյն, զի այնպիսիքն միայն նստեալ լիցին յիւրաքանչիւր կայեանս, եւ մի՛ ելանել ի մուրոյն տառապանս, եւ մի՛ բնաւ ելանել ըստ իւրաքանչիւր դուրս, այլ զի ամենայն ոք պարտապան է նոցա: Հարկ իսկ է, զի մի՛ կարգ աշխարհի, ասէ, եղծցի. այլ արժան է զի ամենեքեան առհասարակ ողորմածութեամբ եւ երկիւղիւ տալեալ նոցա զդարմանսն, եւ զպիտոյս նոցա վճարեսցեն»²⁴: Աղքատաց վերատեսչութիւնը Ներսէս Մեծ յանձնում է Խաղ սարկաւազին²⁵: Ինչպիսի՛ քաղցր զգացմունքով է լցւում մեր սիրտը, երբ մենք Փաւստոսի մէջ Ներսէս Մեծի գործունէութեան նկարագիրն ենք կարդում: Հայաստանեայց եկեղեցու սրբազան Հայրապետի պատկերը կենդանանում է Քրիստոսի եկեղեցու ականաւոր հայրերի՝ Բարսեղ Կեսարացու, Ոսկեբերանի եւ ուրիշների շարքում: «Կարգ էր եւ ի տեղիս տեղիս դպրոցս յունարէն եւ ասորերէն յամենայն գաւառս Հայոց. եւ բազում նեղելոց եւ տառապելոց գերեաց փրկութիւն եւ գերեդարձ առնէր...: Այրեաց եւ որբոց եւ

²⁴ Տե՛ս Փաւստոսի Բուզանդացւոյ Պատմ. Հայոց, Վենետիկ, 1832, եր. 75, հմմտ. Խորենացի, գիրք Գ., գլ. Ի.:

²⁵ Տե՛ս անդ, եր. 105:

չքաւորաց հանգիստ եւ դարման առնէր, եւ աղքատք զօրհանապազ ընդ նմա ուրախ լինէին, եւ տաճար իւր եւ սեղան զօրհանապազ աղքատաց եւ օտարաց էր եւ հիւրոց: Եւ այսպէս առ յոյժ աղքատասիրութեանն, զի թէպէտ եւ շինեաց զամենայն աղքատանոցս ընդ ամենայն գաւառս, եւ կարգեաց նոցա անդէն դարմանս, այսպէս զի ըստ իւրեանց անկողինս մահճացն մի ուրեք աշխատ լիցին ելանել, սակայն եւ զիւր տաճարն առանց սոցա ոչ առնէր. այլ կաղք եւ կոյրք եւ մարմնահարք, խուլք եւ հաշմեալք եւ ցանկանեալք եւ կարօտեալք ընդ նմա եւ ի նորա ակըմբի դարմանէին բազմեալք: Եւ ինքն իւրով ձեռօքն լուանայր զամենեսեան. օծանէր, պատէր, եւ ինքնին իսկ ջամբէր նոցա զիւրաքանչիւր կերակուրս, եւ զամենայն ինչ ի պէտս նոցա ծախէր. եւ ամենայն օտարք ընդ նմա, հովանեաւ նորա հանգուցեալք, դադարէին»²⁶:

Մինչ գրիչն այս տողերն է արտագրում, մեր հոգին բարեմաղթում է, որ նոքա իւրաքանչիւր հայ եկեղեցականի սրտի մէջ դրոշմուին: Եթէ մեր սրտին մօտ է Հայաստանեայց եկեղեցու վերականգնականութեան խնդիրը, այս եւս մի կէտ է, որ արժանի է ամենախորին ուշադրութեան: Այսօր ամեն մի համբակ, լրագրի էջերում երկու տող իրար կապող յօդուածագիր, իրաւունք է համարում խօսքեր շաշտել եկեղեցու եւ նորա պաշտօնէութեան դէմ: Ժամանակի տիրող «մոդան» է այդ: Իրաւացի է, թէ անիրաւացի, այստեղ կանգ առնել չենք կարող: Բայց եթէ մեր սրտին մօտ է մեր եկեղեցու պատիւը, եթէ մեզ համար ցանկալի է նորա բարոյական հեղինակութիւնը, պէտք է այն ճանապարհը բռնենք, որով մեր առաքելաշաւիղ հայրերն են ընթացել: Փաւստոսի պատմութեան նայելով՝ ոչ միայն Ներսէս Մեծի բարոյական հեղինակութիւնն էր բարձր, այլ «եւ յաճախէր շուք պատուի ամենայն եպիսկոպոսացն ընդ ամենայն տեղիս Հայոց մեծաց»: Դաս պէտք է վերցնել պատ-

²⁶ Փաւստոս, եր. 103:

մութիւնից, որ ներկայի եւ ապագայի համար ամենալաւ ուսուցիչն է: Բայց դառնանք մեր խնդրին:

Սահակ Պարթեւի անունով եւս թղթեր կան մնացած, որոնց մէջ նա եպիսկոպոսին պատուիրում է եկեղեցու գանձը «նեղելոց եւ որբոց եւ այրեաց» համար գործադրել, իսկ հաւատացեալներին յորդորում է աղքատներին չմոռնալ: Որովհետեւ արդարի եւ մեղաւորի համար նաւահանգիստ է «եւ տեղի յուսոյ փրկութեան», «ուստի եւ իւրաքանչիւր ոք փութայ սրտիւ յօժարութեամբ գուխտս եւ զպատարագս եւ զընծայս իւր մատուցանել, իշխանք զգեօղս եւ զդաստակերտս եւ զգանձս ոսկւոյ եւ զարծաթոյ. այլք յանդաստանաց եւ ի պահարաց եւ ի հանդերձից պատուականաց»: Կորիւն սքանչելին եւս, թէ եւ շատ անցողակի կերպով, յիշում է, ս. Մեսրոպի մասին, թէ «բազում բանդականաց եւ կալանականաց եւ տագնապելոց ի բռնաւորաց թողութիւն արարեալ՝ կորզեալ զոսա ահաւար զօրութեամբն Քրիստոսի: Եւ բազում մուրհակս անիրաւութեան պատառեաց»²⁷: Նա բազմաթիւ վանքեր հաստատեց, որոնցից շատերը հաստատութիւններ պէտք է լինէին, ինչպէս Սահակ Պարթեւի անունով մնացած թղթերից մակարերել կարելի է: Յովհան Մանդակունին իւր ճառերից երեքը²⁸ աղքատներին է նուիրել: Հրէաների տասանորդներն ու միւս նուէրները յիշելով՝ յորդորում է նա քրիստոնեաներին՝ աւելի առատ լինել: «Դու մի՛ տրտմիցիս ընդ պակասիլ ընչիցն, զի ընդ նմին եւ մեղքդ պակասին» գրում է նա: Աստուած «բազմապատիկ առատութեամբ դարձուցանէ ողորմածին զողորմութիւնս նորա»: «Չի որ ողորմի աղքատացն, փոխ տայ Աստուծոյ. եւ զմինն հարիւրապատիկ դարձուցանէ»: «Չի յորժամ զքաղցեալսն կերակրես,

²⁷ Պատմ. վարուց և մահուան սրբոյն Մեսրոպայ վարդապետի մերոյ թարգմանչի, Վենետիկ, 1894, եր. 35-36:

²⁸ Տեառն Յովհաննու Մանդակունւոյ Հայոց Հայրապետի ճառք, ի Վենետ., 1836, եր. 35, 45 և 60:

գՔրիստոս կերակրես, եթէ գջուր ծարաւոյն արբուցանես, գՔրիստոս արբուցանես, եթէ զհիւրս ընդունիս, գՔրիստոս ընդունիս. եւ թէ օտարին լինիս վանատու, Քրիստոսի ես ասպնջական. եթէ ի տեսս երթաս հիւանդին, առ Քրիստոս երթաս տեսանել...»։ Առաքելական շրջանի սէրն ու ընչից հաւասարութիւնը պատմելով յորդորում է հետեւող լինել եւ աղքատների մասին մտածել։ Շատ սրտաշարժ կերպով նկարագրում է նա աղքատների վիճակը եւ յորդորում է «Եւ արդ զայս ամենայն խելով մի հապաղեսցուք ողորմել աղքատաց նեղելոց, եւ առաւել եւս խեղանդամոցն եւ հիւանդացելոց, որբոց եւ այրեաց եւ վշտացելոց, օտարաց, հիւրոց եւ ծերոց»։

Հետագայ դարերում եւս աղքատները եկեղեցու հոգածութեան առարկա են եղել. Ներսէս Բ. եկեղեցու տուրքի մի մասը յատկացնում է այրի կանանց։ Նորա որոշմամբ Ազապները, որ աղքատների անունով նուէրներ էին, պէտք է քահանաները ընծայողների ներկայութեամբ բաժանէին աղքատներին, նոյնպէս եւ նուիրուած կենդանիները պիտի զենուէին եւ աղքատներին բաժանէին²⁹։

Չ դարում Սիւնեաց աշխարհում շինուեցաւ Գիւտոյ վանքը, որ ուրկանոց էր³⁰։ Ներսէս Շինողը 645 թ. կատարած ժողովում պատուիրում է եպիսկոպոսներին դպրոցների եւ «տկարոց»ների համար հոգալ եւ արգելում է իշխաններին նրանցից հարկ վերցնել։ Սիոն Կաթողիկոսը Պարտաւի ժողովում սահմանում է. «Վանք շինեցաւ ի գեօղս եւ շինեսցի, զի անդ հանգիցեն առաջնորդք եկեղեցւոյ, հիւրք եւ աղքատք»։ Նա սահմանում է նոյնպէս, որ խանգարուած անկելանոցները նորոգուին, ինչպէս որ «առա-

²⁹ Կանոնք Ներսիսի կաթողիկոսի եւ Ներշապիոյ Մամիկոնէից եպիսկոպոսին, գլ. ԺԲ., ԻԱ.։

³⁰ Օրբէլեան, հատոր Ա., գլ. ԻԱ., հմմտ. Կոստանեանց, Հայոց վանքերը, եր. 29։

ջին սուրբ հարքն, բարեպաշտ իշխանքն անկելանոցս շինեցին... եւ վիճակս կարգեցին գաւառաց ի գաւառաց անդր տալ զտուրս ողորմութեան ի մխիթարութիւն նոցա³¹»։ Ժողովրդից տուրք է նշանակում նոցա համար։ Ասողիկ պատմում է Հոռոմոսի վանքի հիմնադիր Յովհաննէս վարդապետի մասին (Ժ. դար), թէ «ողորմութեամբ եւ առաքինութեամբ բաշխէր մինչեւ ի զգեստուցն իւրոց մերկանայր զամենայն ի բաց, յորժամ աղքատաց հանդիպէր. եւ անցաւորաց ի ճանապարհորդաց հանգստարան պատրաստէր զտեղին՝ մինչեւ հանգչել իբր յիւրեանց տան ամենայն օտարաց, որ մինչեւ ցայսօր ի նոյն նշան ողորմութեան ի տան յայնմ։ Այսպէս եւ յայսմ ժամանակի Նարեկ ի Ռշտունեաց գաւառին նոյն կարգադրութեամբ, բազմամարդ պաշտօնապայծառ երգեցեղովք եւ գրական գիտողօր»³²։

Այսքանս էլ բաւական է ցոյց տալու համար, թէ Հայաստանեայց եկեղեցին եւս իւր սրբազան պարտականութիւններից մէկն է համարել աղքատների խնամատարութեան գործը։

³¹ Կանոնք Սիովնի Հայոց կաթողիկոսի։

³² Ասողիկ, Բ., գլ. Է.։

Գ. ԱՂԲԱՏՆԵՐԻ ԽՆԱՄԱՏԱՐՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾԸ ԵՒՐՈՊԱՅՈՒՄ

1. ՆԵՐՔԻՆ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ԲԱՐԵԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

Անցեալ երկու գլուխներում փորձեցինք համառօտ նկարագրել, թէ ինչ կազմակերպութիւն էր ստացել աղքատների խնամատարութիւնը քրիստոնէական համայնքների եւ հաստատութիւնների մէջ: Այժմ աշխատենք հակիրճ կերպով ներկայացնել աղքատների խնամատարութեան կամ քրիստոնէական բարեգործութեան վիճակը մեր դարում, Եւրոպայի մէջ: Միջին եւ նոր դարը մենք զանց ենք անում, որովհետեւ որքան եւ հետաքրքրական իրողութիւններ ունենանք հաղորդելու, կամ էապէս նոյնն են, ինչ որ յայտնել ենք եկեղեցու հին դարերում եղած խնամատարութեան մասին, կամ նոր բողոքոջներ են, որոնց ծաղկումն այժմ պէտք է նկարագրենք: Աղքատների խնամատարութեան գործը եւ նորա հետ կցորդուած քրիստոնէական հաստատութիւններն այնքան բարդ են, որ մի յօդուածով հազիւ կարելի լինի ամփոփ գաղափար տալ: Մենք կաշխատենք շատ թռուցիկ կերպով մատնացոյց անել հարկաւոր կէտերը, յատկապէս այն մասերը, որ մենք Եւրոպայում եղած ժամանակ անձամբ տեսել եւ ուսումնասիրել ենք:

Ներկայ դարում քրիստոնէական բարեգործութիւնը իւր բազմատեսակ հաստատութիւններով, ինչպէս եւ աղքատների խնամատարութեան գործը մեծ մասամբ ներքին միսիոն գաղափարի տակ է ամփոփուած:

Միսիոն լատինական բառ է՝ *missio*, որ առաքելութիւն է նշանակում. առաքելութիւն Քրիստոսի պատուէրի համաձայն, բայց

ոչ հեթանոս ազգերի, այլ քրիստոնեայ ժողովրդի մէջ: Այս առաքելութիւնը չպետք է շփոթել նաեւ այն առաքելութեան հետ, որ կաթողիկոսները կամ բողոքականները կատարում են արեւելեան եկեղեցիների, ինչպէս եւ Հայաստանեայց եկեղեցու մէջ՝ մեր ապիկարութեան պատճառով: Իւրաքանչիւր ազգի կամ եկեղեցու ներքին առաքելութիւնը իւր ժողովրդի եւ հաւատացեալների մէջ է գործում: Ներքին առաքելութեան նպատակն է քրիստոնէական հաւատը եւ սիրոյ գործունէութիւնը կենդանի պահել եւ զօրացնել ժողովրդի մէջ: Նորա նպատակն է մաքառել անհաւատութեան եւ նորա հետ սերտ կապուած բազմատեսակ անբարոյական երեւոյթների դէմ եւ ընդհանրապէս գրեթեան եւ սիրոյ ձեռք մեկնել բարոյապէս եւ նիւթապէս կարօտեալին: Այս նպատակի համաձայն՝ ներքին առաքելութեան գործը երեք կէտերի մէջ է ամփոփուած՝ սիրոյ գործունէութեան կամ ողորմածութեան, աւետարանի ազատ քարոզութեան, այսինքն՝ եկեղեցուց դուրս եւ ոչ անպայման քահանայի բերանով, եւ եկեղեցու բարեփոխութեան: Մեզ համար ամենակարեւորը եւ մեր նիւթի հետ կապ ունեցողը առաջին կէտն է, այսինքն քրիստոնէական ողորմածութիւնը:

Բողոքական եկեղեցու մէջ թե՛ Գերմանիայում, եւ թե՛ Անգլիայում, ներքին առաքելութիւնը Եկեղեցու վարչութիւնից համարեա անկախ մի հաստատութիւն է, թէեւ իւր ձգտումներով եւ գործունէութեամբ միանգամայն համերաշխ է եկեղեցու հետ, եւ երկու հաստատութիւնների վարչութիւնները ձեռք ձեռքի տուած են գործում: Շատ տեղերում նոյն իսկ մի եւ նոյն անձնաւորութիւնը երկու հաստատութիւնների մէջ եւս պաշտօն ունի: Կաթողիկ եկեղեցուն պատկանող բոլոր հաստատութիւնները վարչական տեսակէտով եւս կապուած են եկեղեցու հետ. այստեղ չկայ ներքին առաքելութիւն բոլորովին նոյն իմաստով, ինչ որ բողոքականութեան մէջ, բայց գործը կայ: Կաթողիկոսներն ունին առաքելութեան գործին նուիրուած քահանայութիւն եւ իրենց աստուածահաճոյ

հաստատություններով, որ ինչպես կտեսնենք, ներքին առաքելության ոյժն են կազմում, ամենեւին յետ չեն մնում բողոքականներից: Ներքին առաքելությունը եկեղեցու նորագոյն պատմության մէջ ամենախորին ուշադրութեան արժանի երեւոյթներից մէկն է, ուստի եւ աւելորդ չենք համարում նորա ծագման պատմութեան մասին գոնէ ամենաթերեւ գաղափար տալ:

Կաթոլիկ եկեղեցու մէջ այս նոր շարժումը Փրանսիայումն է սկսուած դեռեւս Լուդովիկոս ԺԳ. եւ ԺԴ.-ի ժամանակներից եւ կապուած է Վինցենցի անուան հետ: Նա գիւղացու որդի էր եւ հասարակ քահանայ. իւր ժամանակի ազնուականութեան լաւագոյն շրջաններում ել ու մուտ ունենալով հանդերձ՝ պարզ եւ համեստ կեանք էր վարում: Վերին աստիճանի ընդունակ էր նա եւ կարող, բայց երբէք հետամուտ չեղաւ բարձր պաշտօնների՝ ուխտելով իւր կեանքը աղքատներին նուիրել: Վառ կրօնասիրութեան հետ նորա մէջ միացած էր եւ գործնական խելքը. այդ երկու յատկութիւններով կարողացաւ նա աղքատների խնամատարութեան գործը հիմնովին բարեփոխել: Նա բազմաթիւ հաստատութիւնների հիմնադիր դարձաւ՝ առաջին օրինակը տալով հետագայ պատմութեան: Նորանից են սկիզբն առնում Filles de la charité - ողորմածութեան դստերց, Confréries de la charité - ողորմածութեան եղբայրութիւնների, առաքելական քահանայութեան, ընկեցիկ մանուկների խնամատարութեան հաստատութիւնները: Նա է հիմնել Փարիզի նշանաւոր հիւանդանոցը «Յանուս Յիսուսի»: Նորա ամենամեծ գործը Filles de la charité հաստատութիւնն է: Հայ ընթերցողներից շատերին յայտնի է, թէ որպիսի մեծ նշանակութիւն ունի այժմ այդ հաստատութիւնը Եւրոպայի բոլոր ազգերի կեանքում: Եկեղեցու պատմութեան մէջ սա առաջին փորձն էր կնոջ թոյլ համարուած ուժերը Քրիստոսի սիրոյ պտղաբերութեան համար գործադրել: Վինցենցն էր, որ առաջին անգամ գնահատեց կնոջ քնքոյշ զգացմունքը դէպի չքաւորն ու կարօտեալը, դէպի հի-

ւանդն ու աշխատանքի անընդունակ թշուառը: Վինցենցի հոգին քրիստոնէական սիրոյ եւ պատրաստակամութեան հոգին էր, որ հաւատում էր, թէ յանձին աղքատների Տիրոջն է ծառայում. այդ հոգին եւս աշխատեց նա ներշնչել իւր «քոյրերի» մէջ՝ օգնական ունենալով տիկին դը Գրասին: Այդ ժամանակուանից սկսած աղքատների եւ հիւանդների, որբերի եւ անօգնական մանուկների խնամատարութեան գործը նոր կերպարանք է ստանում. որովհետեւ հանդէս են գալիս այնպիսի հաստատութիւններ, որոնց պաշտօնեաների կեանքի նպատակը աղքատների եւ թշուառների խնամատարութիւնն է դառնում: Այս երեւոյթը թէեւ հին է եւ քրիստոնէութեան ծագման պատմութեան հետ կապուած, բայց Վինցենցն էր, որ նորից կենդանացրեց եւ քաղաքակիրթ ազգերի պատմութեան էական գործօններից մէկը դարձրեց: Վինցենց մեռաւ 1660 թ.-ին³³:

Ներքին առաքելութեան ծագման պատմութեան մէջ Վինցենցից յետոյ նշանաւոր անձնաւորութիւններ կան յիշելու թէ՛ կաթողիկոսների եւ թէ՛ բողոքականների կողմից: Բայց որքան էլ շահագրգիռ լինի մեզ համար այդ անձնաւորութիւնների կեանքի ու գործերի նկարագրութիւնը, մենք ստիպուած ենք թողնել տեղի սղութեան պատճառով: Անկարելի է միայն զանց անել Վիխերնի անձնաւորութիւնը, որ արդի Ներքին առաքելութեան հայրն է գերմանական բողոքականութեան համար: Վիխերն ծնուել է 1808 թ.: Նորա մանկութիւնը հէնց մի նախապատրաստական շրջան էր ապագայի գործունէութեան համար: Հօր վաղաժամ մահուանից յետոյ՝ նա ստիպուած էր, իւր ուսումը շարունակելով հանդերձ, մասնաւոր դասեր տալով օժանդակել իւր ընտանեաց կարիքներին: Դեռ եւս ուսանողութեան ժամանակուանից իւր ազատ ժամերը ժողովրդի ծառայութեան էր նուիրում՝ քարոզելով Բեռլինի մոտ գտնուած Սպանդաու քաղաքի եկեղեցում:

³³ Տե՛ս **U l h o r n**, III, եր. 211-229:

Պատանեկության օրերից նկատելի էին նորա հակումները: Այդ ժամանակ արդեն նա ծրագիրներ էր կազմում աղքատ մանուկների կրթության համար, յարաբերություն ուներ ժամանակակից այն նշանաւոր անձնաւորութիւններու հետ, որոնք աղքատների խնամատարութեան գործում աչքի ընկնող տեղ էին բռնում, եւ մինչեւ իսկ բարեկամների շրջանի մէջ մի դասախօսութիւն կարդաց երիտասարդութեան բարոյական անկման մասին, որից փչացած երեխաների դաստիարակութեան համար մի հաստատութիւն հիմնելու միտք ծագեց: Նա իւր գործն սկսեց Համբուրգի մօտակայ Հորնում, շատ փոքրով՝ նախ 3, ապա 12 երեխաներով: Վիխերն իւր բոլոր կարողութեամբ անձնատուր եղաւ այդ երեխաներին: Այսպէս համեստ կերպով սկսուեցաւ այն նշանաւոր հաստատութիւնը, որ ամեն տեղ յայտնի է *Rauheshaus* անունով, եւ որը Գերմանիայի հարիւրաւոր նման հաստատութիւնների առաջին օրինակը եղաւ³⁴:

Այդ հաստատութիւնները փրկութեան տներ են կոչուում, որովհետեւ նոցա մէջ դաստիարակուող երեխաների մեծագոյն մասը կորստեան անդունդից են յափշտակուում: Նոքա այնպիսի ծնողների զաւակներ են, որոնք իրենց ծնօղական յարկի տակ դաստիարակութեան տեղ ամեն տեսակ չար սերմեր են ստացել: Օրինակ՝ ծնողները բարոյապէս ընկած են, կամ ծածուկ մուրացկանութեամբ են զբաղում եւ իրենց փոքրահասակ երեխաներին էլ ստիպում են սատար լինել այդ գործի մէջ. չքաւորութեան պատրուակով ծնօղներն ստիպում են փոքրահասակ երեխաներին մինչեւ կէս գիշեր փողոցէ փողոց պտտել՝ «լուցկի ծախել», սպառնալով՝ որ եթէ այսքան կամ այնքան փող չբերեն, ծեծ կուտեն: Յանախ պատահում է, որ խեղճ երեխաների քունը տանում է, եւ փողոցի մի անկիւնն են ընկնում: Շատ ծնօղներ գողութեան գործում մասնակից են անում եւ իրենց փոքրահասակ երեխաներին: Ահա

³⁴ Տե՛ս **Schäfer**, եր. 52-53:

այսպիսիներին են այդ հաստատությունների մէջ ընդունում, ուստի եւ իրաւամբ փրկութեան տուն են կոչում: Բայց յաճախ պատահում են եւ այնպիսի երեխաներ, որոնք վատ ընթացք են բռնում, չնայելով ծնողներն ամեն կերպով աշխատում են ուղղել նոցա պակասությունները. օրինակ խուսափում են կարդալուց, կամ տնից փոքրիկ գողություններ են անում եւլն, այնինչ միւս եղբայրները եւ քոյրերը օրինակելի են վարք ու բարքով: Հարուստները այդպիսի զաւակներին առ ժամանակ ուրիշ ընտանիքի են յանձնում կրթելու, իրաւունք տալով՝ որ խստութեամբ վարուեն նոցա հետ, երբ իրենք անկարող են կարգի բերելու: Իսկ աղքատ ընտանիքի զաւակները փրկութեան տներն էին տարւում, քանի որ ուսումը պարտադիր չէր: Այժմ 6-12 տարեկան երեխաներին փրկութեան տան մէջ միայն այն դէպքում կդաստիարակեն, եթէ նա որ եւ չարագործութիւն է կատարել, որի մասին օրէնքը նախատեսել է. որովհետեւ այստեղ աւելի խիստ են վարւում եւ մարմնապէս եւս աշխատեցնում են: Բայց սովորաբար փրկութեան տների սաները վարք ու բարքի մէջ թերութիւն ցոյց տուած պատանիներ են:

Այս միջանկեալ ծանօթութիւնը նորա համար աւելացրինք, որ մեր ընթերցողներին հասկանալի լինի Վիխերնի կատարած քրիստոնէական մեծ գործը: Նա իւր հաստատութեան հոգին էր. ժամերով խաղում, երգում էր երեխաների հետ, բայց մի եւ նոյն ժամանակ կրօնական զգացմունքի եւ լրջմտութեան սերմեր ցանում նոցա մատաղ սրտի մէջ: Քրիստոնէական դաստիարակութեան գործում Վիխերն Պետալոցցու գործի շարունակողն է: Փրկութեան տան հետ շուտով միացաւ մի ուրիշ հաստատութիւն – Brüderhaus - եղբայրանոցը: Եղբայրանոցի սաները, որ երիտասարդ մարդիկ էին, եղբայրական յարաբերութիւն պէտք է ունենային փրկութեան տան սաների հետ, ուստի եւ փոքրերից եղբայր պիտի կոչուէին: Տեղական հանգամանքների հետ կապուած

եղբայր եւ եղբայրանոց անունը ընդհանուր դարձաւ բոլոր նման հաստատութիւնների համար: Եղբայրները Վիխերնի օգնականներն էին դաստիարակութեան գործում, բայց մի եւ նոյն ժամանակ իրենք պետք է տեսականապէս եւ գործնականապէս վարժուէին քրիստոնէական բարեգործութեան, եւ հաստատութիւնների մէջ սպասաւորութեան պաշտօն կատարելու: Նոքա վարժում էին աղքատների խնամատարութեան եւ հիւանդապահութեան համար: Այդ պատճառով էլ աղքատների խնամատարութեան պաշտօնէութեան ժամանակ սարկաւազ են կոչուում՝ առաքելական շրջանի սարկաւագութիւնը աչքի առաջ ունենալով: Ինչ որ Վինցենցը կաթոլիկ եկեղեցու բարեգործութեան համար արաւ, նոյնն արաւ եւ Վիխերն բողոքական եկեղեցու համար, բայց աւելի մեծ չափով: Տարբերութիւնն այն էր, որ Վինցենց յատկապէս կանանց սեռից պաշտօնեաներ պատրաստեց բարեգործութեան համար, այն ինչ Վիխերնը արական սեռից: Բողոքականութեան սարկաւագուհիների հաստատութեան հիմնադիրը մի ուրիշ նշանաւոր անձ եղաւ 1833 թ. Կայզերսվերթում, Թէոդոր Փիլիմեր: Այժմ Գերմանիայում երկու սեռի համար եւս բազմաթիւ հաստատութիւններ կան, որոնց մէջ հազարաւոր անձնաւորութիւններ են պատրաստուում, եւ գործում են ոչ միայն իրենց հայրենիքում, այլ եւ գաղթավայրերում:

Ողորմած քոյրերի հաստատութիւնը կաթոլիկների մէջ եւ սարկաւագուհիների հաստատութիւնները բողոքական եկեղեցիների մէջ քրիստոնէական բարեգործութեան շարժիչ ուժերն են, եւ այսօր ոչ մի պետութիւն եւ ոչ մի եկեղեցի չկայ, որ աղքատների եւ հիւանդների խնամատարութեան համար այդ կարելու ուժերը չգործադրէ: Բացառութիւնը հայոց եկեղեցին է կազմում, սակայն մենք եւս այդպիսի ուժերից օգտուելու հնարաւորութիւնից բոլորովին զուրկ չենք: Մեր փոքրաթիւ կուսանոցները ժողովրդին եւ եկեղեցուն մեծ ծառայութիւններ կարող էին մատուցանել, եթէ

աղքատների եւ հիւանդների խնամատարութեան գործը նոցա գոյութեան նպատակ դառնար. բայց թէ ի՞նչպէս եւ ի՞նչ միջոցներով, այդ մասին յուսով ենք առիթ կունենանք մեր համեստ կարծիքները մի ուրիշ անգամ յայտնելու:

Վիխերնի ամենամեծ գործն, ասացինք, ներքին առաքելութիւնն էր: Այդ գործի սկզբնաւորութիւնը 1848 թ. դրուեցաւ երկրորդ յեղափոխութեան տարին: Այս դարու քսանական թուականներին գերմանացոց ժողովրդի մէջ մօտաւորապէս այն գաղափարներն էին իշխում կրօնի եւ եկեղեցու վերաբերութեամբ, ինչ որ այսօր մեր «լուսաւորեալ» դասակարգի մէջ: Եկեղեցին ազդեցութիւն չունէր ժողովրդի բարոյական եւ կրօնական դաստիարակութեան վերայ, եւ ազդեցութեան այդպէս պակասելուն համար եկեղեցին ինքն էլ բոլորովին անմեղադիր չէր: Կրօնական անտարբերութեան հետեւանքները հետզհետէ երեւան ելան ժողովրդի կեանքում, ամենաբուռն կերպով 1848 թուականին: Առաջ էլ եկեղեցու պաշտօնեաներից շատերը նկատել էին վտանգը, եւ մի շարժում էր սկսուած դորա առաջն առնելու համար: Սակայն յեղափոխութիւնը եւ նորա ցոյց տուած բարոյական անկման վիճակը մեծ զարկ տուեց գործի յառաջադիմութեան: Նոյն իսկ յեղափոխութեան տարին Գերմանիոյ բողոքական դաւանութիւնները ընդհանուր ժողով գումարեցին Վիրտեմբերգում, որի նպատակն էր եկեղեցական-ազգային համագումար ժողով ստեղծել՝ եկեղեցու վարչութիւնների ձեռնտուութեամբ եւ ղեկավարութեամբ: Համագումար ժողովը պէտք է միջոցներ որոշէր մաքառելու ժողովրդի մէջ առաջ եկած չարիքների դէմ, աշխատելով զօրացնել եկեղեցու բարոյական ազդեցութիւնը ժողովրդի վերայ: Ժամանակի բոլոր սրտացաւ մարդիկ ժողովի էին եկել. այդտեղ էր եւ Վիխերն, որ եկել էր իւր ծրագիրներն ու մտքերն ընդհանուր ժողովի առաջ դնելու: Մեծ դժուարութեամբ կարողացաւ նա իրաւունք ստանալ ճառելու, բայց միանգամայն անսպասելի էր այն

նգեւորութիւնն ու համակրութիւնը, որ կարողացաւ զարթեցնել ժողովականների մէջ: Կարճ միջոցից յետոյ փոխուեցան ժողովի սկզբնական դիտաւորութիւններն, եւ տեղը ներքին միսիոնը զարգացաւ³⁵:

Մի տարի յետոյ Վիխերն հրատարակեց իւր մտքերն ու ծրագիրները ներքին առաքելութեան կեդրոնական յանձնաժողովի յանձնարարութեամբ: Մեր առաջ դրուած է այժմ նոյն գրքի երրորդ տպագրութիւնն անփոփոխ³⁶: Պէտք է անձամբ կարդալ այդ գիրքը, տեսնելու համար, թէ որպիսի հոգու եւ սրտի տէր անձնաւորութիւն էր նորա հեղինակը: Վիխերնը 1848-ի ատենախօսութեամբ եւ այս գրքով կարողացաւ ի մի խմբել ժողովրդի մէջ եղած քրիստոնէական բոլոր բարեգործութիւններն ու հաստատութիւնները: Նա կարողացաւ ներքին առաքելութեան համար մշտական կեդրոնական յանձնաժողով կազմել, որ պէտք է համագումար ժողովի համար ծրագիր պատրաստէր եւ նիւթեր մշակել տար: Մինչեւ այսօր էլ գոյութիւն ունին թէ՛ յանձնաժողովը եւ թէ՛ համագումար ժողովները: Սորանից երկու տարի առաջ ներքին առաքելութեան 28-րդ համագումար ժողովը Պոզնն քաղաքում գումարուեացաւ, ուր շատ կենդանի հարցեր արծարծուեցան, ի միջի այլոց պանդխտութեան եւ նորա հետ կապուած հոգեւոր եւ բարոյական չարիքների հարցը: Բայց Վիխերն ներքին առաքելութեան գործը գլուխ բերելուց յետոյ հանգիստ չնստեց. նա բազմաթիւ ճանապարհորդութիւններ էր կատարում, ամենայն տեղ դասախօսութիւններ կարդալով եւ համակրութիւն զարթեցնելով հասարակութեան մէջ: Այդպիսով կարողանում էր նա մի եւ նոյն ժամանակ դրամական նուէրներ հաւաքել իւր իսկ հիմնած հաստատութիւնների համար: 1857 թ.-ին Վիխերնը կառավարութիւ-

³⁵ Տե՛ս U l h o r n, III, եր. 355-56:

³⁶ Տե՛ս Die innere Mission der deutschen evangelischen Kirche, Hamburg, 1889:

նից բարձր պաշտօններ ստացաւ՝ բանտարկեալների եւ աղքատների խնամատարութեան համար օրէնքներ մշակելու։ Նա մեռաւ 1881 թ.-ին, վերջին տարիները բոլորովին հիւանդ եւ ուժասպառ։

Յիսուսական թուականներից սկսած՝ ներքին առաքելութեան եւ քրիստոնէութեան կենդանի քրիստոնէութեան գործը Եւրոպայում հսկայական յառաջադիմութիւններ է անում։ Թէ՛ Բողոքական եւ թէ՛ Կաթոլիկ Եկեղեցիների համար ներքին առաքելութիւնը եկեղեցական կեանքի խոշոր գծերից մէկն է. նա այնքան ընդարձակ է, որ բոլոր հաստատութիւնների եւ գործունէութիւնների մասին տեղեկութիւն տալու համար մի ամբողջ գիրք պէտք է գրել։ Համալսարաններում դասախօսութիւններ են կարդում ներքին առաքելութեան մասին. գործնական աստուածաբանութեան ճիւղերից մէկն է նա եւ հարուստ գիտնական գրականութիւն ունի։ Մինչեւ իսկ առաջնորդութեան համար ձեռնարկներ կան գրուած, եւ լաւագոյններից մէկը յօդուածիս ընթացքում յիշուած Շեֆերի գիրքն է։

Ներքին առաքելութեան ճիւղեր կան Գերմանիայի բոլոր նշանաւոր քաղաքներում։ Իւրաքանչիւր նահանգական քաղաք ներքին առաքելութեան հաստատութիւնների եւ գործունէութեան կեդրոն է, անկախ միւսներից։ Բայց այդ անկախ ընկերութիւնները միացած են բարոյական սերտ կապերով՝ որոնց մասին յիշեցինք նախընթաց հատուածի մէջ։ Նշանաւոր հաստատութիւններ կան եւ կեդրոնական մեծ քաղաքներից հեռու, ինչպէս Բիլեֆելդի մօտ եղած նշանաւոր հաստատութիւնները՝ պատտոր Փոն Բողելշվիկցի տեսչութեամբ, եւ Նէինշտեր գիւղինը՝ Հարց լեռներում։ Բայց մեծ քաղաքներին յատուկ են քաղաքային առաքելութիւնները - Stadtmission, որովհետեւ այդ հաստատութեան ծագումն ու կարեւորութիւնը քաղաքների կեանքի հետ է կապուած։

Ներքին առաքելութեան գործունէութիւնը եւ նորա սահմանի մէջ մտած հաստատութիւնները շատ ընդարձակ են։ Մենք յիշե-

ցինք միայն մի քանիսը, որոնք աղքատների խնամատարության հետ համեմատաբար ավելի սերտ առնչություն ունին:

Առաջին կարգի հաստատությունները խնամատարության հետ առանձնապես կրթության վերայ են ուշադրություն դարձնում: Այդ կարգի հաստատություններն են մսուրք կոչուածը եւ փոքրիկ երեխաների դպրոցները կամ մանկապարտէզները, բայց ոչ Փրետրելի մտքով. առաջնում ընդունում են ծծկերները, իսկ երկրորդում 3-6 տարեկան երեխաները, որոնց ծնողները աղքատության պատճառով ստիպուած են գործարանում աշխատել ընտանիքի միւս անդամների պարէնը հայթայթելու համար: Այս կարգին են պատկանում նաեւ կիրակնօրեայ դպրոցները մանուկների համար, որոնք կրօնական գիտելիքների մէջ են վարժեցնում, որբանոցները, երեխաներին ձեռքի աշխատանքի վարժեցնելու դպրոցները. իսկ աղջիկների համար կար ու ձեւ եւ աղախնության արհեստը սովորեցնելու հիմնարկությունները: Այս բոլոր հաստատությունները աղքատ դասակարգին նիւթական եւ բարոյական օգնություն հասցնելու համար են հիմնուած: Ասպնջանոցներից առանձին ուշադրության արժանի են աղախիներն, բանուորուհիներն եւ կիրակնօրեայ ընկերությունները: Այս հաստատությունների նպատակն է պանդուխտ աղախիներին, բանուորուհիներին եւ կամ համեմատաբար ավելի բարձր դասին պատկանող՝ բայց չքաւոր, օրիորդներին, որոնք մեծ քաղաքներն են գալիս՝ մի կտոր հաց վաստակելու, ապահով յարկի տակ առնել՝ բարոյական եւ ուրիշ փորձությունների դէմ: Կեանքի պայմանները Եւրոպայում ուրիշ են, քան մեր երկրում. աղքատ դասակարգի մէջ ընդհանուր սովորություն է, որ չափահաս աղջիկը պէտք է անձամբ վաստակէ իւր հացը: Բայց հայրենի քաղաքի կամ գիւղի մէջ ամէնքը չեն կարողանում գործ գտնել, ուստի պանդխտում են քաղաքները, ուր աշխատող ուժերի ավելի մեծ կարիք կայ: Բոլոր մեծ քաղաքները գիտության, արուեստի եւ քաղաքակրթության

կեղրոններ լինելուց զատ՝ տարաբաղդաբար անբարոյականութեան կեղրոններ էլ են: Զաղաք եկող անփորձ եւ երիտասարդ աղջիկներին բարոյական վտանգներից ազատելու համար հիմնուած են այս հաստատութիւնները: Սիւներին կայցրած յայտարարութիւններով եւ ուրիշ միջոցներով աղջիկներին ասպնջանոց են հրաւիրում. այնտեղ թէ՛ սենեակի վարձը եւ թէ՛ սնունդը համեմատաբար ավելի էժան է, քան ուրիշ տեղեր: Հաստատութիւնը մի տեսակ ընտանիք է դառնում այդպիսիների համար, որի անմիջական ղեկավարները՝ սարկաւագուհիները եւ նոցա օգնական ուրիշ կրթուած կանայք, պանդուխտների համար ճշմարիտ բարեկամուհիներ են եւ մայրեր: Հաստատութեան վարչութիւնը յաճախ ինքն է կարողանում նոցա համար գործ գտնել: Իսկ գործ ունեցող եւ պանդուխտ բանուորուհիները կամ խանութներում վաճառողները ընկերական գուարճութիւններ են գտնում նոյն իսկ հաստատութեան մէջ, երբեմն երաժշտական երեկոյթներ կամ պարահանդէսներ կազմելով: Իւրաքանչիւր շաբաթ պաստորը կամ մի ուրիշ կարող անձնաւորութիւն դասախօսութիւն կամ քարոզ է խօսում նրանց համար: Ազատ ժամերում կարող են ձրի ձեռագործութիւն, երաժշտութիւն, տնտեսութիւն ուսանել: Հաստատութիւնն ունի եւ իւր մատենադարանը: Իսկ կիրակնօրեայ ընկերութիւնները միջոց են տալիս աղախիններին եւ վաճառող օրիորդներին կիրակին վայելուչ կերպով տօնելու: Աղախինները երկու շաբաթը մի անգամ կիւրակի օրերը ճաշից յետոյ ազատ են ծառայութիւնից: Շատ անգամ այդ ազատութիւնը նոցա բարոյական կորստեան առիթն է դառնում՝ հասարակաց պարահանդէսներ եւ գուարճութեան տեղեր յաճախելուց: Նոյն վտանգին են ենթարկուած եւ խանութներում ծառայող օրիորդները: Այս ցաւին դարման տանելու համար կազմուած են ընկերութիւններ՝ սարկաւագուհիների կամ բարեպաշտ տիկնանց ղեկավարութեամբ, որոնք աշխատում են այդ ազատ ժամանակը սուրբ օրուան վայել

անցկացնել: Օգտակար խօսակցություն, դասախօսություն կամ քարոզ, երաժշտություն եւ երգ, խմբով զբօսանք՝ միջոցներ են այդ նպատակի համար:

Բայց ինչպէս երիտասարդ իգական սեռի համար հաստատություններ կան այնպէս եւ արական սեռի համար՝ օրինակ երիտասարդների եւ երիտասարդ վաճառականների եւ աշակերտների ընկերությունները: Առաջինը սոցանից ամենակարեւորը եւ ամենատարածուածն է: Երիտասարդների ընկերությունները – Junglingsvereine - սկիզբն են առել Գերմանիայում եւ այնտեղից տարածուել են ամբողջ Եւրոպայում եւ Ամերիկայում՝ փոքր ինչ փոփոխութեան ենթարկուելով: Այս հաստատությունը գոյություն ունի եւ կաթոլիկների մէջ, որ Gesellenverein է կոչւում, որի նպատակն է պանդուխտ եւ ընտանիքից դուրս ելած պատանիներին եւ երիտասարդներին քրիստոնէական բարոյական կեանքի մէջ հաստատ պահել՝ մի եւ նոյն ժամանակ դիւրութիւններ տալով մտաւոր եւ հոգեւոր կրթութեան մէջ յառաջադիմելու: Սովորաբար ընկերութեան անդամ կարող է լինել իւրաքանչիւր երիտասարդ 18 տարեկանից վեր, բայց կարող են եւ ավելի փոքրները մասնակցել, եթէ նրանց համար առանձին ընկերություն չկայ: Իւրաքանչիւր անդամ ամսական վճարում է 12-25 կոպէկ: Ընկերությունն ունի իւր յատուկ մատենադարանը, ստանում է երիտասարդների կրթութեան համապատասխան թերթեր. ցանկացողներին ձրիաբար օտար լեզուներ, հաշուապահութիւն, երաժշտություն եւ երգեցողություն են սովորեցնում երեկոյեան ազատ ժամերին: Շաբաթը երկու անգամ դեկավարող պատտօրը կամ նորա օգնականը կրօնական բովանդակութեամբ զրոյցներ է անում կամ Աստուածաշնչի մի հատուածը բացատրում. դասախօսություններ են լինում եւ ուրիշ օգտակար նիւթերի մասին: Տօներին խմբով զբօսանքի են գնում. իսկ հանդէսներին մասնակցում են ազգականները կամ ծնողները: Ընկերությունն ունի իւր անդամ-

ներից կազմած յատուկ երաժշտական եւ երգեցիկ խումբ:

Նման հաստատություններ են երիտասարդ վաճառականների եւ արհեստաւոր աշկերտների ընկերությունները:

Իսկ բանուորների եւ աղքատ արհեստաւորների համար հիմնուած են բանուորների ասպնջանոցները (Herberge zur Heimat), բանուորների գաղութներ (Arbeiterkolonie) եւ Arbeiterheim կոչուած հաստատությունները: Բանուորները եւ հասարակ արհեստաւորները յաճախ քաղաք են անցնում նոր գործ գտնելու համար՝ մանաւանդ տարուայ որոշ եղանակներում: Առաջ նոքա իջեւանում էին հասարակ պանդոկներում, որոնք մի եւ նոյն ժամանակ անբարոյականութեան եւ արբեցութեան որջեր էին: Այդ չարեաց առաջն առնելու համար քահանաների եւ բարեպաշտ մարդկանց աշխատութեամբ շինուած են այժմ կենդանի երթեւեկութեան կեդրոններում 400-ից աւելի պանդոկներ, ուր բանուորները շատ էժան սենեակ եւ սնունդ են ստանում: Այստեղ արգելուած է ոգելից խիստ խմիչքներ գործածելը, յատկապէս օղիի վատ տեսակը, որ բանուորների մահացու թշնամին է. արգելուած է նոյն իսկ գարեջրի չափաւորութիւնից աւելի խմելը: Բանուորը պէտք է անպատճառ վճարէ նշանակուած չնչին վարձը, իսկ չունեցած դէպքում աշխատում է մի քանի ժամ հաստատութեան համար. սովորաբար փայտ են կտրել տալիս: Այս հաստատութիւնը բանուորների համար ճշմարիտ բարիք է. այս տեսակ բոլոր ասպնջանոցների վարչութիւնները իրենց նահանգական եւ ընդհանուր ժողովներն ունին:

Բանուորների համար կարելուր հաստատութիւն է եւ բանուորների գաղութը, որ ժամանակաւորապէս նոցա տունը եւ հայրենիքն է դառնում, մինչեւ նորից գործ գտնեն: Անգործ բանուորը, որ ուտելու հաց չունի, մուրացկանութիւնն էլ արգելուած է՝ ընդունելութիւն է գտնում այս հաստատութեան մէջ, ուր նորան գործ եւ թեթեւ վարձատրութիւն են տալիս բնակարանի եւ

սննդեան հետ: Դորանով աղքատ բանուորը ժամանակ է գտնում գրագրութիւն սկսել գործ գտնելու համար, կամ հաստատութիւնը ինքն է հոգում այդ բանը՝ յարաբերութիւն ունենալով բազմաթիւ գործարանների հետ: Այս գործի նախաձեռնութիւնը պատկանում է պաստոր Փոն Բողելշվինգին, որ, մինիստրի որդի լինելով հանդերձ, քահանայ է դարձել եւ իւր աշխատութեամբ կարողացել է Գերմանիայի ամենանշանաւոր բար. հաստատութիւններն ստեղծել բազմատեսակ ճիւղաւորութիւններով³⁷: Նա ճահիճների եւ անբերրի հողերի մեծ տարածութիւն է գնել Վեստֆալիայում իւր հաստատութիւնների համար. այդտեղ է աշխատեցնում գաղութում ապաստանող բանուորներին՝ ցամաքեցնելով ճահիճները եւ պարարտացնելով անբերրի հողերը:

Բանուորների վիճակը թերեււոյնցնելու մի շատ կարելւոր հաստատութիւն է նույնպէս եւ Arbeiterheim կոչուածը, որի մեջ դարձեալ յիշեալ պաստորը մեծ մասնակցութիւն ունի: Հաստատութեան վարչութիւնը պարտքով եւ նուիրաբերութիւններով գործարանական քաղաքների շրջականերում հողեր է գնում եւ փոքրիկ տներ շինում, բանուորների տնտեսութեան համապատասխան: Իւրաքանչիւր տնակ իւր բանջարանոցն ունի եւ գոմը, ուր տան տէրը մէկ կամ երկու խոզ կամ կով պահել կարող է: Բանուորը պայմանաւորուում է տասը կամ տասներկու տարուայ ընթացքում վճարել ծախսը եւ թերեւ տոկոս, որից յետոյ շինութիւնը բանուորի սեպհականութիւն է դառնում: Այս հանգամանքը շատ ձեռնտու է բանուորի համար. առանց այն էլ նա պէտք է տան վարձ վճարեր, բայց այժմ՝ նորա վճարը դրամագլուխ է դառնում հետգհետէ եւ մի քանի տարուց յետոյ նա արդէն սեպհականատէր է:

Ներքին առաքելութեան հետ են կապուած եւլ արբեցութեան, եւլ անառակութեան դէմ մաքառող հաստատութիւնները, բանտարկեալների եւ նոցա ընտանիքի խնամատարութիւնը, աշխա-

³⁷ Տե՛ս «Արարատ», 1894, եր. 182 (խմբ.):

տանքի անընդունակ եւ թոյլ պառաւների եւ ծերունիների ապաստարանները, խուլերի եւ համրների, հաշմանդամների, կոյրերի, ապուշների եւ հոգեկան հիւանդների հաստատութիւնները, ինչպէս եւ հիւանդանոցները՝ իրենց բազմաթիւ ճիւղաւորութիւններով:

Որպէս զի մի գաղափար տուած լինինք վերջին տեսակ հաստատութիւնների մասին, մի քանի խօսքով կնկարագրենք պատուր ֆոն Բոդելշվինգի տեսչութեան տակ եղած հաստատութիւնները, ուր երկու ամիս ծառայել ենք՝ գործնականապէս ծանօթանալու համար: Այդ հաստատութիւնները գտնուում են Վեստֆալիայի Բելիֆելդ քաղաքի մօտ՝ Տետորուրգեան անտառի մէջ: Մեր այնտեղ եղած ժամանակ (1894 թ.) նոքա 135 առանձին բաժանմունքներից էին բաղկացած եւ տարեկան երկու միլիոն մարկ ծախս ունէին, որի մի մասը կամաւոր նուիրաբերութիւններից էր հաւաքւում: Ներքին առաքելութեան հաստատութիւնների համարեա բոլոր տեսակները կան այնտեղ, բայց գլխաւոր հաստատութիւններն են ընկնաւորների (Epileptiker) հիւանդանոցը 2400 մահճակալով, եղբայրանոցը (Bruderhaus) 500 եւ սարկաւազուհիների հաստատութիւնը (Diakonissenhaus)՝ 600 անդամներով: Վերջին երկու հաստատութիւններում հիւանդապահներ եւ ընդհանրապէս ներքին առաքելութեան պաշտօնեաներ են կրթւում: Վերատեսուչ պատուրին օգնում են եւ ուրիշ հինգ պատուորներ. այլ եւ կառավարութեան կողմից իւրաքանչիւր տարի աստուածաբանութեան մի քանի կանդիտատներ են ուղարկւում այնտեղ՝ գործնականապէս վարժուելու ներքին առաքելութեան գործի մէջ: Աւետարանական ճշմարիտ հոգի եւ զարմանալի կարգ ու կանոն է տիրում այստեղ: Խնամք եւ սէր են վայելում այնպիսի հիւանդներ, որոնց վերայ մենք զգուանքից նայել անգամ չենք կարող: Բոլոր «եղբայրները» ճաշում քնում են իրենց հիւանդների հետ. աղօթում են նոցա հետ եւ հոգեպէս մխիթարում: Կարողները

ամենայն կիրակի եկեղեցի են գնում, անկարողների համար հիւանդանոցների կեդրոնում շինած մատուռի մէջ ժամերգութիւն է լինում՝ նրանց եւս հոգեւոր մխիթարութիւնից անմասն չանելու համար: Հաշմանդամներն ու ընկնաւորները իրանց կարողութեան չափ զբաղմունք ունին. արհեստի բոլոր տեսակները կան այնտեղ եւ ամեն մի հիւանդ վարպետի օգնութեամբ իւր արհեստի համեմատ դերձակութիւն, հիւսնութիւն է անում: Արհեստ չիմացողները աշխատում են ծաղկանոցներում եւ բանջարանոցներում կամ աղիւսի գործարաններում, որ նոյն հաստատութեանն են պատկանում: Ամառը բոլոր կարողները մասնակից են դաշտային պարապմունքներին:

Նրանց զբաղեցնում են ոչ թէ շահադիտական նպատակներով, այլ բարոյական եւ բժշկական տեսակէտներով: Այստեղ մինչեւ իսկ խստութեամբ պահպանւում է այն սկզբունքը, թէ ծուլութիւնը քրիստոնեայի համար մեղք է: Ոչ ոք նրանց չէ ստիպում աշխատել, երբ նրանք անկարող են, բայց ձանձրոյթի տանջմանքեր էլ չպետք է ունենան ծուլութիւնից, եւ փոքր ինչ աշխատել կարող են. իսկ թէ շարժումը եւ մաքոր օդը բժշկականութեան էական միջոց է՝ անկարօտ է բացատրութեան: - Այսպիսով՝ տեսնում ենք, որ ներկայ դարում բարեգործութեան մէջ եւս նիւթական օգնութիւնը կապուած է դաստիարակութեան եւ աշխատանքի գաղափարի հետ, ինչպէս քրիստոնէութեան նախկին դարերում:

2. ԱՂՔԱՏՆԵՐԻ ԱՐԴԻ ԽՆԱՄԱՏԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ներկայ դարու քրիստոնէական բարեգործութեան եւ հաստատութիւնների մասին խօսելուց յետոյ՝ սոյն հաստուածի մէջ աշխատենք աղքատների բուն արդի խնամատարութեան մասին մի համառօտ գաղափար տալ:

Աղքատների խնամատարությունն այժմ երեք սիստեմի է բաժանույն. պետական, անձնական կամ ազատական եւ եկեղեցական: Պետական խնամատարությունը ծագել է քրիստոնեական եկեղեցու ազդեցութեամբ. նախկին յօդուածներում եւս մենք մատնանիշ ենք արել այդ կէտի վերայ: Աղքատութեան չափազանց զարգացման առաջն առնելու համար պետությունն օրէնքներ եւ այնպիսի հաստատություններ է հիմնում, որ մասնաւոր անձանց կարողութիւնից բարձր է: Նա ձգտում է աղքատների համար եղած օգնութեան գործը այնպէս կազմակերպել, որ ընդհանրութեան վիճակն եւս դորանով թերեւեաւ: Սակայն այս սկզբունքները, ինքնըստինքեան համակրելի լինելով հանդերձ, վտանգաւոր կողմերից ազատ չեն: Պետությունն օրէնքի միջոցաւ հարկադրելով աղքատներին օգնել, դորանով իրաւունք է տալիս աղքատին օգնութիւն պահանջելու: Այդ է պատճառը, որ նշանաւոր պետական մարդիկ շատ հիմնաւոր առարկություններ են արել աղքատների խնամատարութեան գործը պետական դարձնելու դէմ: Երբ պետությունը օրէնքով ապահովում է աղքատների վիճակը, թոյլերի եւ ծերերի համար ապաստանարաններ է հիմնում, ասում էին նոքա, դորանով նա ինքը խրախուսում է աղքատությունը: Կարօտեալը յոյս ունենալով, ինչ էլ լինի, օրէնքի զօրութեամբ օգնութիւն ստանալ, անհոգ է դառնում դէպի իւր ապագան: Այդպիսով վտանգի է ենթարկւում աղքատի արժանապատուութեան զգացմունքը, որով սովորում է նա առանց աշխատելու վայելել հասարակութեան վաստակը³⁸:

Բացատրելու կարիք չկայ, որ այս առարկությունները բոլորովին անհիմն չեն. վտանգը մեծ է մանաւանդ այն պատճառով, որ պետական խնամատարութեան մէջ նիւթական օժանդակութեան հետ կապուած չէ եւ բարոյական դաստիարակութեան գործը, որ, ինչպէս տեսանք, յատուկ է քրիստոնեական խնամա-

³⁸ Տե՛ս R. E.² I. եր. 649: **Schöfer**, եր. 192:

տարություն: Այդ է պատճառը, որ Անգլիայում պետական օրենքը այնքան է դժուարացրել աղքատի օժանդակություն ստանալը, որ նա միայն ծայրայեղ դեպքում՝ սովից ազատուելու համար է օգնություն խնդրում: Այդպես են օրինակ աղքատների համար հիմնուած գործատուները. աղքատը լաւ է համարում ամենադառն նեղություններ կրել, քան ժամանակաւորապէս այդպիսի հաստատություններ մտնել: Սակայն այդ դժուարություններն էլ առիթ են լինում, որ աղքատը հետամուտ է լինում երեսի քրտինքով իւր հացը վաստակել: Պետական խնամատարութեան լաւագոյն սիստեմը Էլբերֆելդի սիստեմն է, որ այսպէս է կոչւում այն քաղաքի անունով, ուր առաջին անգամ գործադրուեցաւ այդ սիստեմը: Էլբերֆելդի սիստեմը շատ մօտ է քրիստոնէականին, եւ նորա հիմնադիրները բարեպաշտ անձնաւորություններ էին: Հետեւեալ սկզբունքների վերայ է հաստատուած այդ սիստեմը. Ա) Խնամատարները անպայման պարտաւորուած էին քննել եւ վերստուգել աղքատների վիճակը եւ անձամբ հասցնել նպաստները առանց պետական աստիճանաւոր պաշտօնեայի: Բ) Աղքատախնամները պէտք է որոշէին նպաստի որքանությունը եւ նորա գործադրությունը առանց պետական վերստուգող եւ սկզբունքների իրագործման վերայ հսկող կենդրոնական վարչութեան: Գ) Աղքատախնամները ըստ կարելոյն փոքր շրջաններ պէտք է ընտրէին իրենց գործունէութեան համար՝ անհատական խնամքի հնարաւորություն ունենալու նպատակով³⁹:

Աղքատների խնամատարութեան միւս տեսակը ազատականն է կամ անձնականը: Իւրաքանչիւր քրիստոնեայի իրաւունքն է եւ պարտքը օգնութեան հասնել, ուր օգնելու կարիք կայ: Անհատական օգնությունը քրիստոնեայի պարտքի եւ զգացմունքի պտուղ է: Որքան եւ ցանկալի է, որ քրիստոնեան գիտակից լինի պարտքին եւ պատրաստ օգնութեան, սակայն չպէտք է ու-

³⁹ Տե՛ս R. E.² I. եր. 652: Ulhorn, III., եր. 454:

րանալ, թէ ոչ մի խնամատարութիւն այնպիսի թոյլ կողմեր չունի, ինչպէս ազատական կամ անհատական խնամատարութիւնը: Որքա՛ն գոհաբերութիւններ, սուրբ սրտից բխած լումաներ ի գուր են կորչում, կամ մինչեւ իսկ անգիտակցաբար ամենախայտառակ ախտեր խրախուսում: Պատահում է, որ ծոյլ եւ արբեցող աղքատը անհատներից ստացած ողորմութիւնը գինետուն է տանում, իսկ նորա ընտանիքը հացի կարօտ է: Սորա պատճառն այն է, որ անհատը ժամանակ եւ հնարաւորութիւն չունի ստուգելու, թէ արդե՞սք իւր տուած ողորմութիւնը ճշմարիտ կարօտեալի ձեռքը ընկաւ, թէ՛ մի ստախօս անպիտանի: Բայց այս վտանգաւոր կողմերը պատճառաբանութեան հիմք չեն կարող լինել ողորմածութիւնից խուսափելու, այլ ըստ կարելոյն հետամուտ պէտք է լինել, որ սրտից բոխած նուէրները ցանկալի նպատակների համար գործադրուին: Ազատական խնամատարութեան մէջ յաճախ պատահող այս չարիքների առաջն առնելու համար կազմուել են բազմաթիւ եւ բազամատեսակ ընկերութիւններ: Մասնաւոր նուիրատուն իւր նպաստը ընկերութեան է տալիս եւ ոչ անհատ աղքատին, որպէս զի ընկերութիւնը իւր պաշտօնեաների ձեռքով աւելի բանաւոր կերպով գործադրել կարողանայ, քան մասնաւոր նուիրատուն անել կարող էր: Եթէ կան ստախօս սրիկաներ, որ մուրացկանութիւնը իրենց համար արհեստ են դարձրել, քիչ չեն եւ այնպիսի պատուաւոր եւ ազնիւ ընտանիքներ, որոնք լաւ են համարում ամենադառն նեղութիւններ յանձն առնել, քան սորան նորան դիմել: Մենք դէպքեր գիտենք, որ մարդիկ սովից մեռել են կամ ինքնասպանութիւն գործել: Ամօթիսած աղքատների հոգատար ընկերութիւնների նպատակն է որոնել այդպիսիներին եւ օգնութիւն հասցնել:

Մի ուրիշ տեսակ ընկերութիւն կայ մուրացկանութեան դէմ: Ինքնըստիքեան մուրացկանութիւնը մարդկային արժանապատուութիւնը մեռցնող մի երեւոյթ է. իսկ միւս կողմից շատ անե-

րեսներ եւ սրիկաներ ի չարն են գործ դնում ողորմութիւնը եւ մուրացկանութեամբ ապրում՝ անձամբ աշխատելու տեղ: Այս չարիքներին մասնակից չլինելու համար իւրաքանչիւր ընտանիք տարեկան որոշ նուէր է տալիս ընկերութեան եւ անդամ գրուելով՝ դրան վերայ կայցնում է ընկերութեան անունը: Մուրացկանը, տեսնելով այդ տախտակը, հեռանում է լռելեայն, լաւ իմանալով, որ ոչ միայն կոպէկ չէ ստանալու, այլ եւ կարող է ոստիկանութեան ձեռքն ընկնել, եթէ որ եւ է անվայել խօսք արտասանէ տանտիրոջ մերժման համար: Տարեկան նուէրները ընկերութիւնը ինքն է բաժանում ճշմարիտ չքաւորներին: - Այս խօսքերը մեր ընթերցողներին հասկանալի անելու համար պետք է նկատենք, որ Եւրոպական շատ պետութիւնների մէջ օրէնքով արգելուած է մուրացկանութիւնը: Ոչ մի աշխատելու ընդունակ մարդ իրաւունք չունի մուրացկանութիւն անելու: Մուրացկանութեան վկայական են ստանում միմիայն խեղանդամները կամ աշխատելու անընդունակները: Անդամալոյծներն ու նման թշուառները քաղաքային կամ քրիստոնէական հաստատութիւնների մէջ են պատսպարւում: Աւելացնենք նաեւ, որ մուրացկանները բոլորովին ձրի չեն նուէր ստանում. նոքա կամ նուագում են, կամ երգում, կամ լուցկի են վաճառում փողոցի մի անկիւնում:

Կան երրորդ տեսակ ընկերութիւններ՝ փչացած կամ անտէր երեխաների կրթութիւնը հոգացող: Երեխաների փչանալը մանաւանդ մեծ քաղաքներում կապ ունի տնտեսական վատթար վիճակի հետ: Երեխաների աղքատ ծնողները գործարան գնալով եւ առաւօտից մինչեւ երեկոյ այնտեղ մնալով՝ այլ եւս ժամանակ չունին իրենց զաւակների դաստիարակութեամբ զբաղուելու, ուստի եւ երեխաները մնում են անտէր, փողոցում: Այս ընկերութիւնների նպատակն է ծնողների բացակայութեան ժամանակ երեխաներին զբաղեցնել, կարդացնել, եւայլն: Իսկ եթէ երեխաներն արդէն փչացել են, առնել ծնողներից եւ «փրկութեան տներ» կոչուած

առանձին հաստատություններում կրթել: Այս գործը զարգացած է յատկապես եկեղեցական շրջաններում:

Ահա այսպիսի եւ նման ընկերություններ աշխատում են իրենց հետ կապել այն անձնաւորություններին, որոնք օգնելու պատրաստակամութիւն ունին: Բայց նոյն իսկ այսպիսի ընկերությունները ճշդութեամբ եւ նպատակայարմար կերպով իրենց գործը կատարել չեն կարող, եթէ միացած չինեն քաղաքային եւ եկեղեցական խնամատար վարչությունների հետ: Այդ միութեամբ մէկի պակասը միւսն է լրացնում: Համեմատաբար եկեղեցական խնամատարութիւնը ամենից լաւ է կազմակերպուած. խնամատար սարկաւազները առանձին կրթութիւն են ստանում յատկապէս այդ գործի համար, ուստի եւ աւելի լաւ կարող են գործադրել ստացած նպաստները, քան միւսները: Բողոքական եկեղեցու մէջ աղքատների խնամատարութիւնը շատ է յիշեցնում նախկին եկեղեցու մէջ եղած կազմակերպութիւնը: Եկեղեցական խնամատարութիւնն այժմ երկու մասի է բաժանուում. համայնական կամ բուն եկեղեցական եւ ներքին միախոնի կամ առաքելութեան խնամատարութիւն: Առաջնի ղեկավարներն են համայնքի քահանաները եւ այսպէս կոչուած «երէցները», այսինքն՝ համայնքից ընտրուած աշխարհական ներկայացուցիչները: Իսկ երկրորդին՝ ներքին առաքելութեան կենդրոնական վարչութիւնը՝ իւր կառավարիչ պատտօրներով:

Նախ մի քանի խօսք համայնական խնամատարութեան մասին: Համայնական խնամատարութեան վարչութեան գլուխը քահանան է: Նորան օգնում են երկու կամ աւելի սարկաւազուհիներ համայնքի մեծութեան եւ կարիքներին նայելով: Սարկաւազ կամ սարկաւազուհի չպետք է մեր եկեղեցու մէջ գործածած իմաստով հասկանալ, այլ պարզ՝ աղքատների խնամատարներ կամ հիւանդապահներ: Համայնական խնամատարութեան կեդրոն գլխաւորապէս հիւանդների խնամատարութիւնն է կազմում: Սարկա-

լազուհին, տեղեկություն ստանալով հիւանդի մասին, այցելում է նորան: Այնուհետեւ նա հիւանդապահի պաշտօն է կատարում. ընտանիքը աղքատ է, նորա համար կաթ, ձու, կերակուր է հոգում, ինչ որ բժիշկը կարգադրել է: Եթէ աղքատ ընտանիքի հիւանդը մայրն է, սարկաւազուհին տանտիկնություն է անում, խնամում փոքրահասակ երեխաներին, մաքրում է տունը եւ այլն: Նիւթական օժանդակություն տալիս են կամ հարուստ անհատները կամ ընկերությունները՝ յատկապէս կանանց ընկերությունները, որոնց անդամ տիկիները անկարող են բարեխիղճ կերպով կատարել այն ամեն ծառայությունները, ինչ որ կատարում է հիւանդապահութեան համար դաստիարակուած սարկաւազուհին: Նախ՝ ընկերութեան բոլոր անդամուհիները սիրտ եւ ցանկություն չունին թշուառ ընտանիքներն այցելել, նոցա կեղտոտ բնակությունները տեսնել: Իսկ լաւագոյն անդամներն էլ, այցելելով՝ հնարաւորություն չունին այն բոլոր ծառայությունները կատարել, որը սարկաւազուհին է կատարում: Սորա վերայ աւելացնենք նաեւ այն հանգամանքը, որ տարափոխիկ հիւանդությունների ժամանակ ոչ մի տիկին իւր զաւակներին մոռանալ չէ կարող: Այս հանգամանքներից ստիպուած՝ կանանց ընկերությունները սիրով միանում են եկեղեցական խնամատարութեան վարչութեան, այսինքն՝ պաստորի եւ համայնքի ներկայացուցիչների, մեր մտքով՝ երեցփոխի հետ: Շատ անգամ համայնքի սարկաւազուհիները խնամում են եւ հարուստ հիւանդներին, որովհետեւ նոքա աւելի լաւ են հասկանում այդ գործը, քան անփորձ կանայք: Դորա համար հարկաւ վարչությունը նուէր է ստանում՝ աղքատների օգտին գործադրելու: Տիրող սկզբունք է, սակայն, որ հարուստ հիւանդների խնամատարությունը ի վնաս աղքատների չպէտք է լինի:

Համայնական խնամատարութեան մի երկրորդ կէտը մանուկների դպրոցն է: Վարժուհին համայնքի սարկաւազուհին է: Սակայն դպրոց անունը չպէտք է շփոթել սովորական գաղափա-

րի հետ: Այս դպրոցի իսկական նպատակը ուսում տալը չէ. դորա համար ծխական դպրոցներ կան, ուր յաճախելը ամէնքի համար պետական օրէնքով պարտադիր է: Այս տեսակ դպրոցների նպատակն է օգնել աղքատ ընտանիքների զաւակներին կրթութեան գործում: Գործարաններում կամ ուրիշ տեղերում զբաղուած ծնողաց զաւակներին դպրոցական ժամանակից դուրս փողոցներում չձգելու համար համայնքի քահանան սարկաւագուհու միջոցաւ մասամբ զբաղեցնում է, մասամբ սնունդ հոգում: Սարկաւագուհու խնամքին են յանձնուում նաեւ աւելի փոքրահասակները, որոնք դեռ եւս դպրոց չեն յաճախում, երբեմն մինչեւ իսկ ծծկերները, երբ ընտանիքի կարիքը ստիպում է, որ մայրն անպատճառ դուրսն աշխատէ:

Աղքատների իսկական խնամատարութիւնը այս երկու կէտերի հետ է շաղկապուած: Սարկաւագուհիները ծանօթ են համայնքի բոլոր ընտանիքներին՝ նոքա գիտեն, ո՞ր ընտանիքը կարօտ է օգնութեան: Նոքա մանրամասն տեղեկութիւններ ունին աղքատ ընտանիքների բարոյական եւ տնտեսական կացութեան մասին: Այս ծանօթութիւնը աղքատների բանաւոր խնամատարութեան ամենաէական կէտն է: Շատ ընտանիքներ աղքատ են ոչ այն պատճառով, որ նոցա եկամուտը ճշմարիտ քիչ է, այլ որ տնտեսութիւնից բան չեն հասկանում, կամ հայրը անհոգ է դէպի իւր ընտանիքը՝ ստացածը իւր ընկերների եւ բարեկամների հետ է ծախսում, առանց ուշադրութիւն դարձնելու իւր ընտանիքի խեղճ կացութեան վերայ: Սարկաւագուհիների ուսումնասիրութեան նիւթ է ոչ միայն ընտանիքի տնտեսական վիճակը, այլ եւ բարոյականը. արդեօ՞ք տուած օգնութիւնը իսկական կարիքների համար է գործադրւում, թէ բոլորովին աննպատակ շռայլութեան համար: Եթէ այրը արբեցող է, օրինակ, եւ կինը աչալուրջ, հաւատարիմ իւր մայրական, պարտաւորութիւններին, օգնութիւնը կինն է ստանում, շատ անգամ ծածուկ, որպէս զի այրը բռնութեամբ

չյափշտակել՝ արբեցության համար գործադրելու: Սարկաւագուհին ընտանիք չէ մտնում, որպէս հսկող կամ որպէս ուսուցիչ, որ չվիրաւորէ ընտանիքի եսասիրութիւնը, այլ որպէս բարեկամուհի՝ յարմարուելով դէպքին եւ հանգամանքներին: Օգնութիւնը կատարում է կամ դրամով, կամ կերակրի նիւթերով, կամ հագուստով: Բայց այս խնամատարութեան ամենահամակրելի կողմը բարոյական դաստիարակութեան կէտն է: Սարկաւագուհին շատ զգոյշ կերպով աշխատում է արմատախիլ անել ընտանիքի մէջ եղած բարոյական թերութիւնները, նոցա մէջ կրօնական զգացմունք եւ ջերմեռանդութիւն եւ աշխատութեան սէր զարթեցնել, տնտեսութիւն, կար ու ձեւ սովորեցնել, եթէ չգիտեն: Շատ բազմակողմանի է համայնական խնամատարութիւնը, եւ անկարելի է մեզ լիակատար նկարագրութիւն տալ այն գործունէութեան, որ կատարում է խնամատար սարկաւագուհին. մեր նպատակն էր միայն էութիւնը բացատրել:

Բայց սարկաւագուհին այս գործերը անկախ չէ կատարում: Նա ամենայն օր տեղեկութիւն է տալիս վարչութեան, յատկապէս պատտորին, որ այս գործի գլուխն է: Իւրաքանչիւր ընտանիքի մասին եղած նկատողութիւնները գրում են նոցա անունով կազմած տետրակների մէջ, արձանագրում նոյն ընտանիքին բաշխած նպաստները: Սարկաւագուհին իւր հաւաքած տեղեկութիւնների համեմատ զեկուցում տալուց յետոյ՝ պատտորից հրահանգ է ստանում գործելու համար: Հարկաւոր դէպքերում այցելում է ինքը պատտորը, մխիթարում է հիւանդներին, յանդիմանում եւ խրատում է մոլորեալներին: Սարկաւագուհուն գործակցում են շատ անգամ այն ընկերութիւնների տիկինները, որոնք դաշնակցութիւն ունին եկեղեցական խնամատարութեան վարչութեան հետ: Նոքա եւս պարտաւոր են իրենց գործառնութիւնների համար հաշիւ տալ կամ արձանագրել տուած նպաստները, որպէս զի վարչութիւնը կատարելապէս տեղեակ լինի գործին կարգադրու-

թիւններ անելու ժամանակ: Եկեղեցական խնամատարութիւնը լաւ կազմակերպուած է յատկապէս Վեստֆալիայում եւ Հռենոսի երկրներում:

Մենք յիշեցինք, որ քրիստոնէական խնամատարութիւնը երկուսի է բաժանուում. նոցանից մէկի՝ համայնական խնամատարութեան համառօտ նկարագրութիւնը տուինք. այժմ մի քանի խօսք եւս ներքին առաքելութեան խնամատարութեան մասին, որ քաղաքային առաքելութեան մի մասն է կազմում:

Աղքատների խնամատարութիւնը կենդրոնացած է մեծ քաղաքներում, ուր հարստութեան հետ եւ սոսկալի թշուառութիւն է տիրում: Վարչութիւնը հաստատուած է ներքին առաքելութեան սեպհական տան մէջ, որ ընկերութեան տուն (Vereinshaus) է կոչում: Այստեղ են նոյնպէս եւ ուրիշ աստուածահանոյ ընկերութիւնների ժողովներն ու վարչութիւնները: Գործունէութեան սկզբունքները նոյն են, ինչ որ համայնական խնամատարութեան մէջ տեսանք. տարբեր են միայն գործող անձինք եւ գործունէութեան եղանակը: Այստեղ գլխաւոր խնամատարները ոչ թէ սարկաւազուհիներն են, այլ սարկաւազները. թէեւ հարկաւոր դէպքում նոքա եւս օգնութեան են հասնում: Սարկաւազ կոչում են այն «եղբայր»-ները, որոնք միայն աղքատների խնամատարութեամբ են զբաղուած: Քաղաքը թաղերի է բաժանուած. ամենայն օր նոքա այցելութիւններ են կատարում, նպաստներ կամ հագուստ են հասցնում կարօտեալներին՝ վարչութեան կարգադրութեան համաձայն, կամ էժան բնակարաններ են վարձում այն ընտանիքների համար, որոնք իրանց եկամտով անկարող չեն բնակարանի լիակատար վարձ տալ: Սարկաւազներն են աղքատների եւ հարուստների, աղքատների եւ վարչութեան միջնորդները: Հարուստն իրեն դիմող աղքատին նպաստ տալուց առաջ սարկաւազին կամ նորա վարչութեանն է դիմում՝ խնդրատուի արժանաւորութիւնն ու անարժանաւորութիւնը ստուգելու համար: Ուր

սարկաւագուհիների համար անյարմար է ելումուտ անել, այնտեղ սարկաւագներն են օգնութեան հասնում. նոցա գործունէութիւնը ընդհանուր է եւ ոչ համայնքների հետ կապուած: Օգնութիւն ստանում են միայն ճշմարիտ չքաւորները եւ արժանաւոր աղքատները. սարկաւագը նպաստ տալուց յետո վերստուգում է եւ նորա գործադրութիւնը: Այս կէտը շատ կարելոր է աղքատների խնամատարութեան գործում, որպէս զի ստացած նուէրները իրենց նպատակի համար գործադրուին եւ ոչ աւելորդ շռայլութեան: Այնտեղ աղքատը նուէր ստացած հագուստի կտորը չի կարող մրգի հետ փոխանակել, ինչպէս այժմ մեր մէջ է պատահում: Նոյն սկզբունքներով է կատարում աղքատների խնամատարութիւնը եւ կաթոլիկների մէջ. բողոքական սարկաւագների եւ սարկաւագուհիների նման գործունէութիւն ունին եւ կաթոլիկ եկեղեցու ողորմածութեան քոյրերն ու եղբայրները: Բայց ինչպէս նախնի եկեղեցու մէջ, այնպէս եւ այժմ, խնամատարութեան հետ զուգընթաց է եւ բարոյական դաստիարակութիւնը: Որքան արբեցողներ, բարոյապէս ընկածներ փրկւում են սարկաւագների եւ սարկաւագուհիների գործունէութեան շնորհիւ: - Ողորմութիւնը քրիստոնէական է եւ աւետարանի համապատասխան միայն այն ժամանակ, երբ բարոյական շարժառիթներից է բղխում եւ բարոյական տեսակէտներով գործադրում:

Մենք կկամենայինք, որ այս տեսակէտներով ընթանար աղքատների խնամատարութիւնը եւ մեր մէջ:

ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. **Եւսեբիոսի Կեսարացոյ** Պատմութիւն Եկեղեցւոյ, Վենետիկ, 1877:
2. **Կարապետ Կոստանեանց**, Հայոց վանքերը, Մոսկուա, 1886:
3. **Կորիւն Թարգմանիչ**, Պատմութիւն վարուց եւ մահուան Ս. Մեսրոպայ վարդապետին, Վենետիկ, 1894:
4. **Մխիթարեանց Աբէլ արքեպիսկոպոս**, Պատմութիւն ժողովոց Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, Վաղարշապատ, 1864:
5. **Մովսէս Խորենացի**, Պատմութիւն Հայոց, Տփղիս, 1881:
6. Տեառն **Յովհաննու Մանդակունւոյ** Հայոց Հայրապետի ճառք, Վենետիկ, 1836:
7. **Յովհաննու Ոսկերերանի** Կոստանդնուպօլսի եպիսկոպոսապետի յաւետարանագիրն Մատթէոս, Վենետիկ, 1826:
8. **Յովհաննու Ոսկերերանի** Կոստանդնուպօլսի եպիսկոպոսապետի ճառք, Վենետիկ, 1861:
9. **Ստեփաննոս Տարօնեցոյ Ասողկան** Պատմութիւն տիեզերական, Ս. Պետերբուրգ, 1885:
10. **Ստեփանոս Օրբէլեան**, Պատմութիւն նահանգին Սիսական, Փարիզ, 1859:
11. **Փաւստոսի Բիւզանդացոյ** Պատմութիւն Հայոց, Վենետիկ, 1832:
12. Ս. Սինօղի ձեռագիրք:
13. Կանոնք Սիովնի Հայոց Կաթողիկոսի:
14. Կանոնք Ներսիսի Կաթողիկոսի եւ Ներշապիոյ Մամիկոննից եպիսկոպոսին:
15. **Friedberg Dr. Emil**, Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts, Leipzig, 1880.
16. **Hase von Karl**, Kirchengeschichte, Bd. 1, Leipzig, 1848.
17. **Müller Karl**, Kirchengeschichte, Bd. 1, Freiburg, 1892.

18. **Nathusius von Martin**, Die Mitarbeit der Kirche an der Lösung der socialen Frage, Leipzig, 1895.
19. **Schäfer Theodor**, Leitfaden der inneren Mission, Hamburg, 1893.
20. **Uhlhorn Gerhard**, Die christliche Liebesthätigkeit. In der alten Kirche, Bd. 1, Stuttgart, 1882.
21. **Wichern Johann Hinrich**, Die innere Mission der deutschen evangelischen Kirche, Hamburg, 1893.
22. **Wilhelm Möller**, Lehrbuch der Kirchengeschichte. Die Alte Kirche, Bd. 1, Freiburg, 1889.
23. Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (R. E²), Bd. 1, Stuttgart, 1894.

ԴՐ. ԿԱՐԵՆ ՆԱԶԱՐՅԱՆ
Տ. ԱՆԴՐԵԱՍ ՎՐԴ. ԵԶԵԿՅԱՆ

ԴԻԱԿՈՆԻԿ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Խմբագիր՝ Լուսինե Վարդանյան

Գրքի պատրաստմանը օժանդակելու համար հեղինակները
շնորհակալություն են հայտնում
Կարինե Բաղդասարյանին և Լաուրա Աղաջանյանին

Տեխնիկական խմբագիր՝ Տ. Դևոնդ ավագ քահանա Մայիլյան

Էջմիածին - 2023

Չափսը՝ 60x84 1/16 (A5), 12.0 տպ./մ. (192 էջ),
տպ. 150 օրինակ:

Կազմի ձևավորման համար օգտագործվել է Ուիլյամ Հենրի
Մարգեթսոնի նկարը

ISBN 978-9939-1-1622-8

9 789939 116228